

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	4
I FƏSİL. KORPORATİV İDARƏETMƏ SİSTEMİNİN MÜASİR TENDESİYALARI.....	7
1.1 Korporativ biznesdə risklərin idarə olunması anlayış və təsnifatı.....	7
1.2 Korporativ strukturların fəaliyyətinin xüsusiyyətləri və mexanizmi.....	18
1.3 Korporativ biznesdə risklərin idarədilməsi metodologiyasının tətbiqi.....	25
II FƏSİL. MÜASİR TƏCRÜBƏDƏ KORPORATİV İDARƏ ETMƏNİN NƏZARƏT SİSTEMİNİN QURULMASI....	32
2.1 Korporativ idarəetmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində reyting və monitoring sistemi.....	32
2.2 Risklərin idarədilməsi üzrə qaydaların hazırlanmasının əsas şərtləri.....	44
2.3 Korporativ nəzarət sisteminin təşkili və onun biznes strategiyası ilə əlaqələndirilməsi.....	51
III FƏSİL. KORPORATİV BİZNESDƏ RİSKLƏRİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ VƏ SƏMƏRƏLİLİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	56
3.1 Risk ehtimalı ilə əlaqədar bank kapitalının qiymətləndirilməsi sisteminin təşkili.....	56
3.2 Risk üzrə qiymətləndirmə alqoritmlərinin müəyyən olunması, bazar və bank portfelinin tərkibi ilə əlaqələndirilməsi..	69
3.3 Bank aktivlərinin qiymətləndirilməsində analitik metodlardan istifadənin zəruriliyi (RiscMetris, Parametric RmD).....	81
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	92
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	94

İXTİSAR SİYAHISI

1. AMB - Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı
2. BOKT – Bank olmayan kredit təşkilatları
3. DAX – Daxili Audit Xidməti
4. Kİ – Kredit İttifaqları
5. RİK – Risklərin İdarəedilməsi Komitəsi
6. RmD - Riskə məruz Dəyər

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Korporativ biznes spesifik bir sahədir. Onun əsasını başlıca olaraq pul vəsaitlərinin cəlb edilməsi və onlardan mənfəət əldə edilməsi təşkil edir. Belə ki, bütün təsərrüfat subyektlərində olduğu kimi, korporativ biznes fəaliyyəti müştərilərə məhsulu təqdim etmək yolu ilə mənfəətin əldə edilməsinə yönəlmişdir. Məhz bu səbəbdən korporativ biznes fəaliyyəti hər zaman olduqca riskli sahə olmuş və olmaqdadır. Hal-hazırda korporativ biznesdə risk problemi xüsusən kəskindir. Ona görə də korporativ biznes sisteminin effektiv fəaliyyətinin təşkil edilməsində, onun risklərinin səmərəli idarə olunması sisteminin yaradılmasını zəruri edir. Bu, onunla izah olunur ki, riskin mövcudluğu korporativ biznesdə iqtisadi itkilərin olmasına gətirib çıxarda bilər. Yəni ən yaxşı halda korporativ biznes mənfəətdən məhrum ola, ən pis halda isə ziyanla işləyərək iflasa uğraya bilər. Bundan başqa, beynəlxalq təcrübə göstərir ki, korporativ idarəetmənin düzgün qurulmaması, risklərin idarə olunması və daxili nəzarət problemləri əksər hallarda ayrı-ayrı sahələrdə böhranın yaranmasına səbəb olur və bu da korporativ biznes sahəsinin maliyyə sabitliyini təhlükəyə məruz qoyur.

Onu da qeyd etmək istərdim ki, müasir korporativ biznes bazarını risklər olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Risk hər bir əməliyyatda mövcuddur. Bununla belə, korporativ biznes risklərinin heç bir növünü tam olaraq aradan qaldırmaq mümkün deyil. Korporativ biznes sahəsinin öz üzərinə götürdüyü riskin dərəcəsi nə qədər yüksək olarsa, onun potensial mənfəəti də bir o qədər yüksək olmalıdır. Təcrübi korporativ biznes işində əsas məsələ riskin ümumiyyətlə istisna olunması deyil, onun qabaqcadan ehtimal edilməsi, qiymətləndirilməsi və səviyyəsinin azaldılmasıdır. Bütün hallarda risk müəyyən edilərək ölçülməlidir. Risklər düzgün qiymətləndirilmədikdə, yaxud onlara qarşı təsirli tədbirlərin görülməsi mümkün olmadıqda korporativ biznes üçün mənfəət nəticələr yarana bilər. Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq Azərbaycanda korporativ biznesdə risklərinin idarə olunması sahəsində yaranan problemləri

müəyyən etmək və bu problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində təkliflər hazırlamaq çox aktual bir məsələdir.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi korporativ biznesdə mövcud olan riskləri, onların quruluşunu, korporativ biznes fəaliyyətinə risklərin necə təsir etdiyini, onların qiymətləndirilməsini öyrənməkdən ibarətdir.

Qeyd olunan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuş və yerinə yetirilmişdir:

- Korporativ biznesdə mövcud olan risklərin mahiyyətinin müəyyən edilməsi və onların təsnifləşdirilməsi;
- Korporativ biznesdə risklərin idarə olunması və qiymətləndirilməsi nəzəri cəhətdən tədqiq edilməsi;
- Risklərin qiymətləndirilməsi müxtəlif istiqamətlər üzrə araşdırılması;

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı korporativ biznesdə risklərin idarə olunması, onların qiymətləndirilməsi xüsusiyyətləridir.

Tədqiqatın predmetinə isə korporativ biznesdə risklərin idarə olunmasının nəzəri və metodoloji aspektləri daxildir.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Tədqiqatın informasiya bazası Azərbaycan qanunları şəklində qanunvericilik və normativ aktlar olmuşdur. Rəsmi məlumatlara isə Azərbaycan banklarının informasiya və hesabat materialları, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının, bank nəzarəti Bazel Komitəsinin buraxdığı dövrü nəşrlər, bülletenlər və s. aiddir. Tədqiqat prosesində əldə olunan analitik işlər və müəllif hesablamaları empirik məlumatlardır.

Dissertasiya işində korporativ biznesdə risklərin qiymətləndirilməsi işlənmiş və onların parametrik RmD və RiscMetrisce metodları ilə tədqiqi verilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Yazılan dissertasiya işində həyata keçirilən tədqiqat işinin elmi yeniliyinə aşağıdakılar aiddir:

- ✓ İlk olaraq korporativ biznesdə risklərin idarə olunmasının əsas xüsusiyyətləri nəzərdən keçirildi;
- ✓ Risklərin qiymətləndirilməsi metodlarına və alqoritmlərinə nəzər yetirildi;
- ✓ Korporativ biznesdə risklərin rolu müəyyən edilmişdir;
- ✓ Xarici təcrübənin Azərbaycanda mövcud olan korporativ biznes sahələrinə tətbiqi göstərildi;

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Aparılan tədqiqat əsasında Azərbaycanda korporativ biznes sahələrinə, xüsusilə də yerli banklara risklərin idarə olunması və qiymətləndirilməsi üzrə irəli sürülən təklif və tövsiyələr tətbiq edilmə imkanlarını daha da genişləndirir.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 9 paragraf, nəticə və təkliflərdən ibarət olmaqla 101 səhifədən ibarətdir. Dissertasiya işində 88 adda ədəbiyyat və internet resurslarından istifadə edilmişdir.

I FƏSİL. Korporativ iadrəetmə sisteminin inkişafının müasir tendesiyaları.

1.1 Korporativ biznesdə risklərin idarə olunması anlayışı və təsnifatı.

Risk dedikdə insan cəmiyyətinin fəaliyyət növlərindən və təbiət hadisələrindən doğan bu və ya digər mümkün itkilər başa düşülür. Risk tarixi və iqtisadi kateqoriyadır. Tarixi kateqoriya kimi risk mümkün təhlükələrin insan tərəfindən dərk edilməsini özündə əks etdirir. İqtisadi kateqoriya kimi isə risk baş verə bilən və ya baş verə bilməyən hadisələri özündə əks etdirir. Riskin iqtisadi aspektinin spesifikasiyası onunla əlaqədardır ki, risk gözlənilən maliyyə uduşuna baxmayaraq, seçilmiş təsərrüfat, təşkilati və ya texniki qərarın və ya ətraf mühitin bazar şərtlərinin dəyişməsi, fors-majör şəraitlər də daxil olan əlverişsiz təsiri səbəbindən mümkün maddi zərərlə də oxşardır.

“Risk” anlayışına müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bu yanaşmalardan bir neçəsini öz dissertasiya işimdə təqdim etmək istərdim: “Risk” yunan sözü olan Ridsikon, Ridsa sözlərindən götürülüb, hərfi mənası sıldırım qaya deməkdir. Digər dillərdə isə, yəni italyan dilində risiko – təhlükə, qorxu, riscare – qayalar arasında manevr; fransız dilində risdeo – qorxu, risketmə (hərfi mənada sıldırım qayanı keçmək); azərbaycan dilinin izahlı lüğətində “risk” – “təhlükə imkanı”, “ola biləcək təhlükə”, “qorxulu iş” sözlərinin sinonimi kimi verilmiş və “yaxşı nəticələnməsi ümidi ilə hərəkət etmə, işgörmə, cəsarət etmə”; ingilis dilinin izahlı lüğətində “risk” – “təhlükə yarada biləcək vəziyyət”, “gözlənilməz xoş olmayan hadisənin baş verməsi ehtimalı”; rus dilinin izahlı lüğətində “risk” – “təhlükə mümkünlüyü” və ya “xoş nəticə əldə etmək ümidi ilə uyğunsuzluğa atılan addım”; “Maliyyə-kredit” lüğətində “bank riski” - "kredit institutları tərəfindən həyata keçirilən bank əməliyyatlarının xüsusiyyətindən əmələ gələn təhlükəli itkilər” kimi şərh edilir. Həmçinin, professor A.A. Khandruev risk haqqında deyir ki, risk - arzuolunmayan hadisə anında itkinin təhlükəliliyi və ya

mümkünlüyüdür, Kuznetsova görə isə risk – qeyri-müəyyənliklə şərtləşdirilmiş gələcəkdəki qeyri-müəyyən maliyyə nəticələrini xarakterizə edir, N.E. Soko – Lyskey riskə - itkilərə və ya pulların itirilməsi imkanına yönəlik ehtimal hadisələrinin dəyəri baxımından baxır. [8, 10-11]

Yuxarıda qeyd etdiklərim “risk” anlayışına ümumi yanaşma idi. Bəs korporativ biznesdə risk nədir? Korporativ biznesdə də risk mənfi hadisələrin baş verməsinin ehtimal qiymətləndirilməsidir.

Ümumiyyətlə, risk bilavasitə qeyri-müəyyənliklə bağlıdır. Məhz bu qeyri-müəyyənlik korporativ münasibətlərinin iştirakçılarının qarşılıqlı fəaliyyət sistemində informasiya qıtlığı ilə bağlıdır:

- ✓ Korporativ münasibətlərin iştirakçılarının ümidləri barədə məlumatın olmaması;
- ✓ Korporativ münasibətlərin iştirakçılarının gələcək hərəkətləri və davranışı haqqında məlumatın olmaması;
- ✓ Ətraf mühitin (cari və gələcək) vəziyyəti haqqında məlumatın olmaması.

Biz korporativ biznesdə qərarlar haqqında danışıarkən bəzən bu tipli ifadələri tez-tez işlədirik: “ Bu çox risklidir” və ya əksinə “bu vəziyyətdə risk etmək lazımdır”. Bu zaman biz risk anlayışına verilmiş mənə haqqında düşünürük. Belə ki, korporativ biznesdə xoşagəlməz hal baş verdikdə biz onu pis şans kimi qəbul edirik.

Eyni zamanda risk gəlirlilik kimi fundamental anlayışa da malikdir. Əgər korporativ biznesdə risk sabit xarakterli olsaydı, bu zaman korporativ biznesin bütün iştirakçıları eyni dərəcədə zəngin (və ya əksinə yoxsul) olardı. Lakin bu belə deyil. Çünki bu münasibətləri gerçəkləşdirən zaman müəyyən mənfəət və rəqabət üstünlüyü əldə etmək planlaşdırılır ki, bu zaman da nədəsə risk edilir.

Risks nəzəriyyəsi öz başlanğıcını qiymətli kağızların ticarətindən götürür. Təəssüf ki, korporativ biznes üçün maliyyə risklərinin yüksək dərəcədə idarəedilməsi sadə deyildir. Lakin korporativ biznesdə risklərin idarəedilməsi

mühüm vəzifədir və bunun üçün peşəkar mütəxəssislər cəlb edilir. Məhz həmin mütəxəssislər risklərin idarəedilməsi üzrə aşağıdakıları həyata keçirməlidirlər:

- Riskləri müəyyən etmək;
- Risklərin bütöv mənzərəsini açıb aydınlaşdırmaq;
- Prioritetləri düzgün seçmək üçün ən böhranlı riskləri aşkar etmək;
- Risklərin idarəedilməsinin optimal strategiyasını müəyyənləşdirmək;
- Təhlükəsizliyi təmin etmək;
- Planlaşdırılmış hərəkətləri reallaşdırmaq;
- Müxtəlif vəziyyətlərdə risklərin idarəedilməsi texnologiyasından istifadə

etmək. Bu vəziyyətlərə aşağıdakılar aiddir:

- ✓ İdarəetmə qərarlarının qəbulu zamanı;
- ✓ Layihələrin idarə olunması zamanı;
- ✓ Əməliyyatların idarə olunması zamanı.

Əlbəttəki, hər bir inkişaf etməkdə olan ölkə kimi Azərbaycan Respublikasında da inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə risklərin idarə edilməsi sahəsində bir çox fərqlər mövcuddur. Bu fərqlərin bir neçəsini aşağıda göstərmək istədim:

1. İEÖ də öz təsdiqini tapmış nəzəri risk menecment modelini Azərbaycanda real vəziyyəti nəzərə alaraq olduğu kimi tətbiq etmək mümkün deyil;
2. Azərbaycan müasir risk menecment alətlərinin tələblərinə cavab verən əməliyyat sistemində tam keçməyib;
3. İEÖ ilə müqayisədə Azərbaycanda qurulan risk menecment sistemi üzrə səriştəli, təcrübəli, bilikli kadrlar mövcud deyil;
4. Dünya bankının FIRST proqramı çərçivəsində və ABŞ-ın “Bööz Allen Hamilton” şirkətinin texniki dəstəyi ilə hazırlanan yeni stress test modelindən İEÖ-in bütün bankları istifadə etdiyi halda Azərbaycanın yalnız MB-nin prudensial nəzarət məqsədləri üçün istifadə etməsi nəzərdə tutulub;

5. İEÖ bankları ilə müqayisədə Azərbaycan banklarında stress testlərin həyata keçirilməsi praktikası yetərli dərəcədə deyil;
6. Azərbaycanda stress test arxitekturası mövcud deyil;
7. İEÖ ilə müqayisədə ölkəmizdə bankların dolğun statistik məlumat bazası, o cümlədən, funksional məlumat informasiya sistemi zəifdi və s.

Ümumiyyətlə, korporativ biznesdə idarəetmə müəyyən xərc və problemlərlə bağlıdır. Onlar risklərin qeyri-adekvat idarəedilməsi səbəbindən yaranır. Korporativ biznesdə risklərə aşağıdakıları aid etmək olar: biznesin dəyərinin azalması; bazar kapitalının əsassız dəyişdirilməsi və dəyişkənliyi; xarici nəzarətsiz amillərin səhmlərin məzənnəsinə təsiri; şirkətin dəyərinin obyektiv qiymətləndirilməsi üçün bazarların həcmnin azlığı; investisiya cəlbəediciliyinin azalması; maliyyə dəyərinin artması; aktivlərin və əmlakın təminatı və ya itirilməsi; idarəetmə nəzarətinin zəifləməsi və ya itirilməsi; menecmentə nəzarətdə həddən artıq və kifayət qədər risk; imtiyazlı səhmlərə səsvermə zamanı seçici səhmlərinin faizinin dəyişkənliyi; qiymətli kağızların likvidliyinin azalması; korporativ münaqişələr; korporativ nəzarətin qiymətləndirilməsi (daha çox paya ehtiyacın olması, korporativ biznesdə birbaşa və dolayı xərclərin artması); informasiya əldə edilməməsi. Bundan başqa, korporativ biznesdə risklərin sırasına tənzimləyici və məhkəmə orqanlarının mümkün sanksiyalarını; təhlükəsizlik tədbirlərini; korporativ hadisələr zamanı prosedur risklərini; imic və nüfuzun pisləşməsini; başqa qanunvericilikləri (iflas və səhmdar nəzarətinin itirilməsi) və s. də aid etmək lazımdır. Bununla yanaşı, risklər sırf maliyyə-iqtisadi, mənfi nəticələrə gətirə bilən hüquqi xarakterli ola bilər. İtkilər fundamental və texniki xarakterli səbəblərlə bağlı ola bilər. Təhlükə həm cəmiyyət, həm də onun səhmdarları üçün yaranır.

Korporativ biznesdə mövcud olan risklər haqqında məlumat verdikdən sonra istərdim ki, korporativ biznesin müxtəlif sahələri üzrə risklərə müxtəlif aspektlərdən yanaşım. Çünki hər bir sahənin özünəməxsus riskləri vardır. Belə

ki, təşkilati-hüquqi formaya görə risklər korporativ biznesin müxtəlif sahələrində belə ola bilər:

İlk növbədə, ümumi banklarda mövcud olan riskləri qeyd etmək istərdim. Belə ki, banklarda risklər faiz dərəcələrinin, xarici valyuta məzənnəsinin, kapitalın qiymətindəki enib-qalxmalar səbəbindən bank aktivlərinin bazar dəyərinin dəyişməsi və ya aktivin dəyərinin itirməsi, ya da ki dəyərsiz hala düşməsi, borcalanın maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi, başqa bank aktivlərində olan artımı maliyyələşdirə bilməməsi və öz öhdəliklərini vaxtılı-vaxtında yerinə yetirə bilməməsi, qeyri-adekvat və ya uğursuzluqla nəticələnmiş daxili proseslərdən, insanlardan və ya sistemlərdən, həmçinin kənar hadisələrin başverməsi nəticəsində yaranır. Buna görə də bank riskləri AMB-nın "Risklərin idarə edilməsi" standartında 4 qrupa bölünür və hər birində özünəməxsus altqrupları mövcuddur[3]:

1. Bazar riski:

- a) Faiz dərəcəsi riski;
- b) Xarici valyuta riski;
- c) Kapital riski;
- d) Əmtəə-mal riski.

2. Kredit riski:

- a) Qabaqcadan ödənilmə riski;
- b) Cari təhlükə;
- c) Potensial risk təhlükəsi;
- d) Gözlənilən zərər;
- e) Hesablaşma riski.

3. Likvidlik riski:

- a) Qısamüddətli nağd vəsaitlərə olan tələbləri yerinə yetirmək üçün kifayət qədər pul və ya qiymətli kağızlar saxlaya bilməməsi riski;
- b) Əlavə maliyyələşdirmənin əldə edə bilməməsi riski;
- c) Bazar mövqeyini bağlaya və ya ləğv edə bilməməsi riski.

4. Əməliyyat riski.

Kommersiya banklarında isə risklər qanunvericiliyin dəyişməsi, milli və regional iqtisadi amillərin təsiri, ölkə hakimiyyətinin xarici valyutanın defisiti və ya siyasi səbəblərdən bocların ödənişlərini qadağan etməsi və ya məhdudlaşdırılması, xarici borclulara tələbləri olanlar yerli borcluları olan investora (investorlar bu zaman müflisləşmə haqqında işlər üzrə məhkəməyə müraciət edə bilər) kontragentin müflisləşməsi, bank personalı tərəfindən dələduzluq və sui-istifadə, təşkilati işlərin səmərəsiz yerinə yetirilməsi, rəhbərin qəti, məqsədyönlü qərar qəbul etmək bacarığının olmaması, mövcud mükafat sisteminin müvafiq stimulu təmin etməməsi, texnologiyaya qoyulan investisiyalar miqyas və sərhədlərin qənaətdən olan xərclərin aşağı düşməsinə gətirib çıxarmaması, texnologiyanın qeyri-düzgün işləməsi və ya əməliyyat şöbəsinin yardım sisteminin pozğunluğu, yeni xidmət növlərinə olan tələb gözləniləndən az, məsrəf gözləniləndən yüksək olması nəticəsində yaranır. Kommersiya banklarında risk dərəcələri və onların alt kateqoriyaları aşağıdakı kimidir:

1. Əməliyyat mühiti riskləri:

- a) Normativ-hüquqi risklər;
- b) Rəqabət riskləri;
- c) İqtisadi risklər;
- d) Ölkə riskləri.

2. İdarəetmə riskləri:

- a) Dələduzluq riski;
- b) İşin səmərəsiz təşkili riski;
- c) Rəhbərin qəti, məqsədyönlü qərar qəbul etmək bacarığının olmaması riski;
- d) Mükafat sisteminin müvafiq stimulu təmin etməməsi riski.

3. Maliyyə xidməti riskləri:

- a) Texnoloji riski;

- b) Əməliyyat riski;
- c) Yeni maliyyə alətlərinin tətbiqi riski;
- d) Strateji risk.

4. Maliyyə riskləri:

- a) Faiz dərəcəsi riski;
- b) Kredit riski;
- c) Likvidlik riski;
- d) Xarici balans riski;
- e) Valyuta riski;
- f) Borc kapitalından istifadə riski.

Bank sektorunu təhlil etdikdən sonra qeyri-bank sektorunda da mövcud olan riskləri qeyd etmək istərdim. Çünki bank sektorunda olan risklərlə müqayisədə qeyri-bank sektorunda fərqli risklər mövcudur.

Qeyri-bank sektoru kimi BOKT-ında mövcud olan risklərin təhlilini vermək istərdim. BOKT-ında risklər müştərilərin təklif etdiyi layihələr nəticəsində, müştərinin bazar payı, daxil olduğu sektorun xüsusiyyətləri, ölkədəki və ətraf dövlətlərdəki siyasi və iqtisadi vəziyyət, valyuta kurslarının dəyişməsi, mövcud xammal və iş gücünün təchizatının bazar qiymətlərinə uyğun olmaması, müasir texnologiyanın tələblərinə cavab verəcək iş yerlərinin olmaması, bazar şəraitində rəqabət edə bilməməsi, işçilər və rəhbərlərin lazımi peşəkarlığa malik olmaması, müəssisənin özünün lazımi vəsaitinin olmaması, krediti vaxtında ödəyə bilməməsi, girovun kredit məbləğini qarşılaya bilməməsi (ətraf mühitə zərər vuraraq təminatlı girovun dəyəri əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşə bilər) nəticəsində yaranır. AMB-nın “Bank olmayan Kredit təşkilatları” haqqında qanununa görə BOKT-ında risklər bunlardır[7]:

1. Layihə riski;
2. Bazar və kommersiya riski;
3. İstehsal və təchizat riski;
4. İdarəetmə riski;

5. Maliyyə riski;

6. Kredit riski.

Korporativ biznes risklərinə müxtəlif aspektlərdən yanaşaraq yuxarıda göstərdiyim kimi hər bir sahənin özünəməxusu risklər mövcuddur. Hətta bank və kommertiya bankları arasında riskin növ və yaranma səbəblərinə görə belə fərqlər mövcuddur. Lakin bununla yanaşı qeyd ediyimi üç sahədə də, yəni bankla qeyri-bank sektorunda risklərdə olan fəqliliklə yanaşı kredit riskində, daha doğrusu maliyyə məsələləri ilə bağlı risklərdə oxşarlıq mövcuddur.

Bütün bu dediklərimi ümumiləşdirərək korporativ biznesdə risklərin təsnifatını vermək istərdim. Lakin ilk öncə risklərin təsnifat nədir onu qeyd etmək istərdim. Risklərin təsnifatı dedikdə risklərin müəyyən əlamətlərə görə konkret qruplara bölüşdürülməsi başa düşülməlidir. Elmi əsaslandırılmış təsnifat hər bir riskin yerini onların ümumi sistemində dəqiq müəyyən etməyə imkan verir.

Korporativ biznesdə risklərin təsnifatı iki prinsip üzrə müəyyənləşdirilir: risklərin əsl mənbəyi prinsipi və risklərin subyektivlik prinsipi. Birinci meyara görə - risklərin əsl mənbəyi prinsipi üzrə korporativ biznesdə risklər xarici və daxili risklərə bölünür. Xarici risk kateqoriyası korporativ biznesin daxili sistemi çərçivəsində mövcud olmayan, xarici mühitdə mövcud olan bütün riskləri əhatə edir. Başqa sözlə, risk və qeyri-müəyyənlik nəzəriyyəsinin klassik təsnifatı əsasında risklərin bu sistemi hər bir konkret mühitdə hər bir konkret dövrdə mövcud olan əvvəlcədən müəyyən edilən makroiqtisadi və siyasi amillərdir.

Korporativ biznesdə xarici risklərə aşağıdakılar aiddir:

✓ Qanunvericiliyin dəyişməsi. Korporativ biznes təcrübəsində səmərəli hüquqi baza lazımi zəruri şərtidir. Ədalətli mühakimə sistemi maraqlı şəxslərin hüquqlarının pozulduğu halda hüquq normalarının ardıcıl və səmərəli tətbiqini təmin etməlidir. Məsələn, daha geniş kontekstdə CORE-reyting investorlar (səhmdarlar) üçün aşağıdakı əsas riskləri qiymətləndirir: transfer

qiymətlə, aktivlərin çıxarılması ilə, yenidən qurma ilə, şirkətin korporativ strukturunu dəyişmək imkanı (holdinqlərin natamam birləşdirilməsi) ilə, direktorlar şurasının tərkibində minoritar səhmdarların nümayəndələrinin olmaması ilə bağlı olan risklər. Həmçinin qanunvericilik sisteminin ümumi vəziyyəti də böyük əhəmiyyət kəsb edir;

✓ Xarici maraqlı tərəflər qrupunun davranışı. Belə qruplara aiddir: Potensial investorlar, kreditorlar (yüksək mənfəəti təmin edən, lakin ilk dəfə yüksək risklə bağlı olan qərar qəbulu riski kontekstində), nizamlayıcı orqanlar (ilk növbədə, qiymətli kağızlar bazarının səmərəsiz tənzimlənməsi riskləri kontekstində);

✓ İnvestisiya mühitinin dəyişməsi. Ölkənin investisiya mühitinin qiymətləndirilməsi zamanı aşağıdakı amillər nəzərə alınmalıdır: Açıq birjadan şirkətlərin istifadəsi; özəlləşdirmə metodları və onun mülkiyyət strukturuna təsiri; institusional investorların əhəmiyyəti (qarşılıqlı fondlar, pensiya fondları, sığorta şirkətləri və s); rəqabətsiz sənaye sahələri və ya ayrı -ayrı firma və ya sahələrə dövlət dəstəyi şəklində bazarın təhrif olunması; makroiqtisadi sabitliyin və ya gərginliyin əlamətləri; ölkədə korporativ biznes təcrübəsinə siyasi vəziyyəti və onun münasibəti.

Korporativ biznesin daxili risklərinə biznesin idarəedilməsinin daxili mexanizmlərinə aid olan risklər daxildir. Onlar sistemləşdirilməmiş risklər kateqoriyasına aiddir. Belə risklərə aşağıdakılar aiddir:

✓ Biznesin səhmdar kapitalının strukturu (strukturun dəyişdirilməsi). Korporativ biznesdə risklər səhmdar kapitalının strukturu ilə bağlıdır və ona daxildir: səhmdarların müxtəlif qrupları arasında maraqların ziddiyyəti; biznesdə qərarların qəbulunda dövlətin iştirakı əhəmiyyətlidir, belə ki bu təkcə kommersiya mülahizələrinə görə yox, həm də siyasi motivlərdən irəli gəlir; bazar şərtlərində və maliyyə hesabatlarında (aktivlərin çıxarılması) lazımınca öz əksini tapmayan maraqlı sazişlər;

✓ Biznesin idarəetmə (idarəetmə orqanlarının) sisteminin qeyri-səmərəli fəaliyyəti. Biznesinin idarəetmə orqanlarının (səhmdarların ümumi yığıncağının, direktorlar şurasının, icra orqanları) səmərəsiz fəaliyyəti ilə bağlı olan riskləri bir neçə qrupa bölmək olar: Biznesin idarəetmə orqanlarının üzvlərinin peşəkarlıq səviyyəsinin kifayət qədər olmaması ilə bağlı olan risklər; İdarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərinə uyğun olmayan bölgüsü ilə bağlı olan risklər; Biznesin idarəetmə orqanlarının işinin təmin edilməsinin prosedur aspektləri ilə bağlı olan risklər;

✓ Korporativ biznesin maliyyə- təsərrüfat fəaliyyətinə qeyri-müəyyən nəzarət. Biznesin idarəetmə orqanlarının səmərəsiz fəaliyyəti ilə bağlı olan risklər kimi maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə qeyri-müəyyən nəzarəti də üç əsas qrupa bölmək olar: Nəzarətedici orqanlarının üzvlərinin peşəkarlığının çatışmazlığı ilə bağlı olan risklər; idarəetmə və nəzarət orqanlarının (ilk növbədə, direktorlar şurasının, təftiş komissiyasının, menecmentin) səlahiyyətlərinin düzgün olmayan bölgüsü ilə bağlı olan risklər; nəzarət orqanlarının işinin, o cümlədən daxili nəzarət orqanlarının xidmətinin təmin edilməsinin prosedur aspektləri ilə bağlı olan risklər;

✓ Biznesin fəaliyyəti barədə məlumatların açıqlanması sahəsində mövcud olan boşluqlar. İnformasiya standartlarının aşağı olması əsasında lazımi nəzarət korporativ biznes fəaliyyətini çətinləşdirə və ya mümkünsüz edə bilər ki, bu da korporativ biznesin keyfiyyətsizliyi üçün imkanlar açır və müvafiq olaraq, korporativ biznesin bütün iştirakçıları üçün əhəmiyyətli risklər yaradır;

✓ Daxili heyət qrupların (səhmdarların, menecerlərin, heyətin) davranışı. Onların maraqlarının müxtəlifliyi korporativ biznesdə öz növbəsində əhəmiyyətli risklər, o cümlədən, menecmentdə vicdansız hərəkətlərlə bağlı risklər yaradır; Korporativ biznesdə heyətin fürsətçi davranışı ilə bağlı risklər; nəzarətedici mülkiyyətçilər tərəfindən minoritar səhmdarların maraqlarının pozulması ilə bağlı risklər; Minoritar səhmdarlar tərəfindən aparılan səhmlərin satışı ilə bağlı risklər.

Təsnifatın ikinci prinsipinə, yəni risklərin subyektivlik prinsipinə əsasən korporativ biznesdə riskləri səhmdarların, menecerlərin, müxtəlif kateqoriyalı heyətin daşdığı 3 qrupa bölmək olar. Burada həmçinin majoritar və minoritar səhmdarlar üçün, portfel və strateji investorlar üçün, ali və orta səviyyəli menecerlər üçün korporativ biznesdə riskləri fərqləndirmək vacibdir. Korporativ biznesdə heyət qrupları - şirkətin kollektivi, onun işgüzar tərəfdaşları, kreditorları və digərləri daha böyük risklərə məruz qalır.

Son olaraq onu qeyd etmək istərdim ki, korporativ biznesdə risklərin düzgün təsnifatı üçün korporativ biznesdə yaranan problemlərə effektiv cavab verən səmərəli idarəetmə sisteminin qurulması başlıca şərtidir. Azərbaycanda da bu sahədə beynəlxalq komitələrin, Dünya Bankının tövsiyələri əsasında işlər gedir.

1.2 Korporativ strukturların fəaliyyətinin xüsusiyyətləri və mexanizmi.

Korporativ struktur dedikdə şirkətdə müxtəlif mövqe və şöbələrdə qruplaşan, lakin şirkət daxilində ayrı-ayrı vəzifələri birlikdə icraedənlər nəzərdə tutulur. Yəni korporativ struktur səlahiyyət və vəzifələrin dəqiq və aydın bölgüsünü nəzərdə tutur. Korporativ struktur korporativ biznesin rəqabətqabiliyyətli və yüksək səviyyədə fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə korporativ daxilində işçilərin vəzifələri elə bölüşdürülməlidir ki, hər bir əməliyyatın əvvəlindən sonunadək onunla bir şəxs məşğul olmasın, yəni hər bir əməliyyatın icrası və həmin əməliyyat üzrə nəzarət eyni şəxs tərəfindən aparılmasın. Kreditlərin sənədləşdirilməsi ilə məşğul olan bank əməkdaşı, kredit vəsaiti vermək səlahiyyətlərinə malik olmalı deyil və ya müxbir hesablarla əməliyyat aparan bank işçisi bu əməliyyatları balans və şəxsi hesablara işləyə bilməz və s. buna misal göstərmək olar.

Korporativ struktur bütövlükdə subyekt tərkibli mürəkkəb formanı özündə əks etdirir, belə ki onun strukturunda biznesin daha sadə forması olan iqtisadi münasibətlərin subyektləri birləşir. Onun yaradılması zamanı səhmdarlar cari kapital mülkiyyətindən və onun hərəkətinin idarə edilməsindən ardıcıl surətdə ayırırlar. Başqa sözlə, korporativ strukturun inteqrasiyası zamanı, öz növbəsində, təşkilatın kompleks potensialını artırmağa imkan verən iqtisadi tapşırıqların təcəssümünün funksional-struktur mürəkkəbliyi baş verir.

Korporativ struktur iş funksiyalarını, vəzifələri və iş yerləri üzrə qruplaşdırmanı, həmin iş yerlərinin müəyyən qarşılıqlı əlaqəli struktur bölmələrinə ayrılmasını müəyyən edir. Korporativ struktur arasında qarşılıqlı münasibət həm şaquli (iyerarxik əlaqə və hesabat vermə), həm də üfüqi (bir neçə struktur bölmələrinin biznes prosesində qarşılıqlı hesabat vermə ilə əlaqəsi olmadan birgə iştirakı) ola bilər. Ümumiyyətlə, korporativ struktur biznesin strateji məqsədlərinə nail olunmasına köməklik edir.

Ümumiyyətlə, korporativ struktur hər bir təşkilati-hüquqi formaya görə dəyişə bilər. Bun görə də dissertasiya işində korporativ struktura müxtəlif aspektlərdən yanaşaraq bank, kredit ittifaqı və sığorta sahəsinin korporativ strukturunu aşağıdakı cədvəldə vermək istədim:

Cədvəl 1.1

Təşkilati-hüquqi formaya görə korporativ struktur

	Bank	Sığorta	Kredit İttifaqı
Ali idarə etmə orqanı	Səhmdarların Ümumi Yığıncağı	Səhmdarların Ümumi Yığıncağı	Kredit İttifaqı üzvlərinin Ümumi Yığıncağı
İdarə etməni və iş nəzarəti həyata keçirən orqan	Müşahidə Şurası	Direktorlar Şurası	Müşahidə Şurası
Məsul icra orqanı	İdarə Heyəti	İdarə Heyəti	İdarə Heyəti
Maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarət edən orqan	Audit Komitəsi	Təftiş Komitəsi	Kredit Komissiyası

Cədvəldəndə görüldüyü kimi ali idarə etmə orqanı bank və sığorta sahəsində eyni, kredit ittifaqında isə fərqli, idarə etməni və iş nəzarəti həyata keçirən orqan bankla kredit ittifaqında eyni, sığorta sahəsində fərqli, məsul icra orqanı hər üçündə eyni, maliyyə təsərrüfat fəaliyyətində isə hər üçündə fərqlidir. İndi isə hər üç sahədə korporativ strukturların fəaliyyət xüsusiyyətlərindəki oxşar və fərqli cəhətləri qeyd etmək istədim.

Ali idarə etmə orqanı bank və sığorta sahəsində Səhmdarların Ümumi Yığıncağı, Kİ-ında isə Kredit İttifaqı üzvlərinin Ümumi Yığıncağıdır. Onların fəaliyyət xüsusiyyətlərinin oxşar cəhətləri aşağıdakılardır:

1. Nizamnaməni qəbul etmək, ona əlavə və dəyişikliklər etmək;
2. Hər üçü digər idarə etmə orqanlarını (banklar Müşahidə Şurasını, İdarə Heyətini, Audit Komitəsini; Kİ-ı Müşahidə Şurasını, İdarə Heyətini, Kredit Komissiyasını; sığorta sahəsində Direktorlar Şurasını, İdarə Heyətini, Təftiş Komissiyasını) seçmək, əsasnamələrini təsdiq etmək, hesabatlar almaq və səlahiyyətlərinə xitam vermək;
3. Hər üçü yenidən təşkil olunma və ləğv olunma haqqında qərar qəbul edə bilməsi;
4. İllik hesabatları təsdiq etmək;
5. Ümumi maliyyə, uçot, inzibati və kadr siyasətini müəyyənləşdirmək;
6. Büdcəni qəbul və təsdiq etmək;
7. İnzibatçıların işə götürülməsi müddətini və şərtlərini müəyyənləşdirmək, onların maraqlarını açıqlamaq haqqında qaydaları və həmin qaydalara dəyişiklik və əlavələri qəbul etmək;
8. Filialları, nümayəndəlikləri açmaq barədə qərar vermək, onların əsasnaməsini qəbul etmək və həmçinin onların fəaliyyətinə xitam vermək və s.

Ali idarə etmə orqanlarının fəaliyyət xüsusiyyətlərində oxşar cəhətlərlə yanaşı fərqli cəhətlərdə mövcuddur. Belə ki, hər bir sahə özünəməxsus olan digər məsələlər barədə qərar qəbul etmək ixtiyarına malikdir. Məsələn, banklarda Səhmdarların Ümumi yığıncağının fəaliyyət xüsusiyyətlərinə faiz dərəcələri, aktivlərin yerləşdirilməsi və kateqoriyaları barəsində siyasətini müəyyənləşdirir, o cümlədən, kənar auditi təyin edir və növbəti və tələb olduğu hallarda növbədən kənar xarici auditin keçirilməsi barədə qərar qəbul edir, bank reqlamentini qəbul edir, ona əlavə və dəyişikliklər edir və s bu kimi qərarlar, sığorta sahəsində isə Səhmdarların Ümumi Yığıncağı mühasibatlıq

balanslarını təsdiq edərək onun mənfəətini və zərərini bölüşdürür, başqa sığortaçının səhmləri alması barədə qərar qəbul edir və s. bu kimi qərarlar, Kİ-nda Kredit İttifaqı üzvlərinin Ümumi Yığıncağı kreditin verilməsi şərtlərini və qaydalarını müəyyən edir, zərərin ödənilməsi qaydalarını, inzibati idarə xərcləri limitini müəyyən edir və s. bu kimi qərarlar qəbul edir.

İdarə etməni və işə nəzarəti həyata keçirən orqan olan banklarda və Kİ-nda Müşahidə Şurasının, sığorta sahəsində Direktorlar Şurasının fəaliyyət xüsusiyyətlərində oxşar cəhətlər aşağıdakılar aiddir:

1. İdarə etmə və fəaliyyətə nəzarət edir, o cümlədən İdarə Heyətindən hesabat alır;
2. Ümumi Yığıncağa və İdarə Heyətinə tövsiyələr verir;
3. Qanunvericiliyə əməl edilməməsi faktını müəyyən etdikdə pozuntunun aradan qaldırılmasını təmin edən tədbirlər görməklə digər korporativ strukturları (bank Səhmdarların Ümumi Yığıncağını, İdarə Heyətini və Audit Komitəsini; Kİ-ı Kredit İttifaqı üzvlərinin Ümumi Yığıncağını, İdarə Heyətini, Kredit Komissiyasını; sığırta sahəsində isə Səhmdarların Ümumi Yığıncağını, İdarə Heyətini və Təftiş Komissiyasını) bu barədə xəbərdar edir;
4. İdarə Heyətindən və maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarət edən orqandan (bankda Audit Komitəsindən, Kİ-nda Kredit Komissiyasından, sığortada isə Təftiş Komissiyasından) gələn şikayətlərə baxır, onları nöqsanın aradan qaldırılması, qanunsuz qəbul olunmuş qərarların ləğvi üçün xəbərdarlıq edir və ya bu barədə Ümumi Yığıncağa məlumat verir, həmçinin onların fəaliyyətini qeyri-qənaətbəxş hesab etdikdə vəzifədən kənarlaşdırır və Ümumi Yığıncaq tərəfindən yeni üzv təsdiq edilənədək müvafiq vəzifənin icrası üçün AMB-nın qanununa cavab verən digər şəxsi müvəqqəti seçir və s.

İdarə etməni və işə nəzarəti həyata keçirən orqan da ali idarəetmə orqanı kimi təşkilati-hüquqi formaya görə yuxarıda qeyd etdiklərimlə yanaşı öz

sahələrinə uyğun fəaliyyət də həyata keçirirlər. Yəni, onların oxşar cəhətləri ilə yanaşı fərqli xüsusiyyətləri də var. Bunlara da misal göstərmək istərdim. Məsələn, banklarda Müşahidə Şurasının fəaliyyət xüsusiyyətlərinə yuxarıdakılarla yanaşı bank kapital ehtiyatlarının yaradılması haqqında qərar vermək, nizamnamə kapitalının 50%-indən artıq məbləğdə və bank nizamnaməsində nəzərdə tutulmuş hallarda bank adından müvafiq əqdlərin bağlanmasına icazə vermək və s. kimi, sığortada Direktorlar Şurasının fəaliyyət xüsusiyyətlərinə sığortaçının biznes strategiyasını müəyyən etmək, sığorta əməliyyatlarının yalnız lisenziyaya müvafiq qaydada aparılmasını təmin etmək, sığorta nizamnaməsi ilə nəzərdə tutulmuş digər fəaliyyətləri həyata keçirmək və s. kimi, Kİ-ında Müşahidə Şurasının fəaliyyət xüsusiyyətlərinə illik balans öz rəyi ilə birlikdə ümumi yığıncağa təqdim etmək, Kİ-ı nizamnaməsində nəzərdə tutulan digər fəaliyyətləri həyata keçirmək və s. kimi xüsusiyyətlər aiddir.

Məsul icra orqanı tədqiq etdiyim hər üç sahədə eynidir, yəni İdarə Heyətidir. İdarə Heyətinin fəaliyyət xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar aiddir:

1. Strateji planın yerinə yetirilməsini təmin edir;
2. Kapitalın qorunması və onun gəlirliliyini təmin edir;
3. Ümumi Yığıncağın, Müşahidə Şurasının (sığorta sahəsində Direktorlar Şurasının) onun fəaliyyətinin tənzimlənməsi barəsindəki normativ sənədlərin tələblərini yerinə yetirir;
4. Ümumi Yığıncağın, Müşahidə Şurasının (sığorta sahəsində Direktorlar Şurasının) iclasları üçün onların tələb etdiyi sənədləri hazırlayır;
5. Struktur bölmələrinin əsasnamələrini və işçilərin vəzifə təlimatlarını müəyyən edir;
6. Funksional icra strukturlarının işinə nəzarət edir;
7. Müvafiq sahənin cari fəaliyyəti ilə bağlı məsələləri həll edir.

Maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarət edən orqana gəldikdə isə tədqiq etdiyim sahələrdə, yəni bankda Audit Komitəsi, Kİ-ında Kredit Komissiyası, sığortada isə Təftiş Komissiyası fəaliyyət göstərir.

Banklarda mühasibat uçotu prosedurları, nəzarət və daxili audit üzrə məsuliyyət daşıyan orqan Audit Komitəsidir. Onun fəaliyyət xüsusiyyətinə audit siyasətini və bankın strategiyasını müəyyənləşdirmək, daxili audit planlarını təsdiqləmək və həmçinin audit bölməsinin fəaliyyətinə nəzarət etmək, bundan başqa kənar auditin təyin edilməsi barədə Müşahidə Şurasına təkliflər vermək, kənar auditlə birgə işi təşkil etmək və auditin nəticə və tövsiyələrini həyata keçirməyə yardım etmək daxildir.

Kİ-ında Kredit Komissiyası üzvlərin kredit almaq haqqında ərizələrinə baxır, kreditin verilməsi və qaytarılması şərtlərini müəyyənləşdirir və bu məsələlər üzrə İdarə Heyətinə təkliflər verir. İdarə Heyəti kredit komissiyasının rəyi olmadan üzvlərlə kredit müqaviləsi bağlaya bilməz.

Sığorta sahəsində Təftiş Komissiyasının fəaliyyət xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar daxildir:

1. Sığortaçının maliyyə vəziyyətinə mənfi təsir göstərmək ehtimalı olan əməliyyatlara və ya şəraitə nəzarət etmək;
2. İllik maliyyə nəticələrini müzakirə etmək üçün müstəqil auditorla görüşlər keçirmək;
3. Sığortaçının rəhbər işçilərinin müstəqil auditorla birgə işini təşkil etmək, müstəqil auditorun aşkarladığı çatışmazlıqların aradan qaldırılması və tövsiyələrinin tətbiqi üçün tədbirlər görmək;
4. Sığortaçının idarəetmə orqanlarının müstəqil auditorlarla, səlahiyyətli dövlət orqanları, o cümlədən sığorta nəzarəti orqanı ilə əməkdaşlığını təmin etmək;
5. Sığortaçının daxili nəzarət sisteminin səmərəliliyini İdarə Heyəti ilə müzakirə etmək;
6. Sığortaçının maliyyə hesabatlarına, o cümlədən illik balansına baxmaq, müvafiq irad və tövsiyələrini Direktorlar Şurasına bildirmək[5].

Korporativ struktur müəyyən mexanizm əsasında qurulmalıdır. Bu mexanizm əsasında struktur vahidləri müəyyən fəaliyyət növləri üzrə

ixtisaslaşmalıdır. Belə ki, ixtisaslaşma fəaliyyətin iqtisadi effektivliyini artırır və işlərin təkrarlanmasının qarşısını alır.

Korporativ strukturların fəaliyyət mexanizmi hər bir bölmənin öz məqsədlərini, funksiyalarını, vəzifələrini, bankın digər bölmələri ilə əlaqələrini əks etdirməlidir. Yəni bu mexanizm işçiləri işlə təmin etmək deyil, biznes məqsədlərinə nail olmaq və nəzarət tələblərini yerinə yetirmək məqsədli olmalıdır.

Tədqiq etdiyim üç sahədə də Müşahidə Şurası (sığortada Direktorlar Şurası) Ümumi Yığıncağa hesabat verməlidir, çünki Müşahidə Şurası (sığortada Direktorlar Şurası) müvafiq sahənin işinə nəzarət edir. İdarə Heyəti isə Müşahidə Şurası (sığortada Direktorlar Şurası) qarşısında məsuliyyət daşıyır və daima ona hesabat verməli və digər strukturların işinə nəzarət etməlidir. Banklardakı Audit Komitəsi, Kİ-ındakı Kredit Komissiyası, o cümlədən sığortada sahəsindəki Təftiş Komissiyası Ümumi Yığıncağa hesabat verməlidir. Lakin Kİ-ındakı Kredit Komissiyasından fəqli olaraq banklardakı Audit Komitəsi və sığortadakı Təftiş Komissiyası daxili audit xidmətinə nəzarət edir. Lakin bank sektorunda daxili audit xidmətini Daxili Audit Komitəsi yerinə yetirdiyi halda Təftiş Komissiyasında belə bir komitə mövcud deyil. Digər bir fərq isə sığorta sektorunda daxili audit xidmətini yerinə yetirən məsul şəxs yalnız Təftiş Komissiyasına hesabat verdiyi halda, bank sektorunda həmin məsul şəxs təkcə Audit Komitəsinə deyil, həm də Müşahidə Şurasın da hesabat verməlidir.

1.3 Korporativ biznesdə risklərin idarəedilməsi metodologiyasının tətbiqi.

Risklərin idarə edilməsi təkcə şirkətin bütün menecerlərinin yerinə yetirməli olduğu vəzifə deyil, həmçinin korporativ biznesdə idarəetmənin səmərəli alətidir. Risklərin idarə edilməsi proses kimi korporativ bizneslə sıx bağlıdır, çünki bu halda səhmdarlar özləri üçün zəruri olan risklər və həmçinin bu risklərin nəzarət altında saxlanması barədə informasiyaya malik olurlar.

Risklərə nəzarət biznesin səmərəli idarə olunması üçün vacibdir, çünki ayrı-ayrı mütəxəssislərin və bölmələrinin işini daha realist qiymətləndirə bilər, bundan başqa ümumilikdə biznesdə mövcud olan riskləri nəzərə alaraq onların maliyyə göstəricilərinə düzəlişlər edə bilər.

Təbii ki, bank sahəsində risklərin idarəedilməsi metodologiyasının mürəkkəblik səviyyəsi və vacibliyi, xüsusilə də, onların ölçüsü sənaye müəssisələri ilə müqayisədə xeyli yüksəkdir. Məsələn, əgər bank qulluqçuları rəhbərliyə tez - tez real vaxt rejimində mürəkkəb proqram məhsullarının köməyi ilə RmD-in hesablanması, risklərin açıq mövqeləri haqqında təsəvvürlər yaratmağa çalışırlarsa, sənaye müəssisələrinin rəhbərləri, bir qayda olaraq, biznes riskləri haqqında müəyyən informasiyanı öz səhmdarları qarşısında yazılı formada açıqlamaq üçün hesabat dövrünə qədər gözləyə bilərlər, ilk növbədə, obyektiv və dolğun məlumatların açıqlanmasına çalışırlar.

Korporativ biznesin ayrı-ayrı sahələrində risklərin idarə edilməsi metodologiyası öz tətbiqini tapır. Məsələn, bir sıra müasir Azərbaycan banklarında və bank olmayan kredit təşkilatlarında kredit risklərinin kifayət qədər mürəkkəb nəzarət sistemi artıq çoxdan uğurla tətbiq olunur. Alıcılar üçün sistemik limitlər - həm vaxtlı (göndərilən məhsulun ödəniş müddətinə görə), həm də pullu (əmtəə kreditinin məbləğinə görə) müəyyən edilir. Bu limitlər izlənilir və nəzarət edilir, müvafiq idarəetmə qərarlarının nəticələrini izləmək və bunun əsasında nəticəyə görə mükafatlandırma və ya cəzalandırma sistemini tətbiq etmək üçün həddi aşılacaq limitlərə görə satış şöbələrinin rəhbərlərinin

səlahiyyətləri formalaşdırılır. Beləliklə, korporativ biznesdə işçilərin töhfəsi və ya risk səviyyəsi əsasında ümumi maliyyə nəticələrinin bölgüsü müəyyənləşdirilən zaman şirkətin heyətinin motivasiya sistemi ilə risklərin idarəedilməsi arasında əlaqə yaranır. Burada, həmçinin maliyyə institutlarının təcrübəsi faydalı olacaq. Belə ki, onlar öz mövqelərində açıq risklər səviyyəsini nəzərə alaraq ilk dəfə olaraq öz treyderlərinin işlərinin nəticələrini qiymətləndirmək üçün təcrübəyə təqdim etdilər.

Risklərin idarə edilməsi metodologiyası menecerlər üçün o qədər universal və cəlbədicidir ki, korporativ biznesdə onların mümkün rollarını yenidən qiymətləndirmək üçün tədqiqatlar aparmaq lazımdır. Bir misal çəkmək istərdim. Korporativ biznesdə strateji məqsədlər və onların reallaşdırılması yolunda şirkətin mümkün uğursuzluqları haqqında danışarkən səmərəli strateji planlaşdırma və bütün konsaltinq alətlərindən istifadə mövzusunda istər-istəməz toxunmaq lazım gəlir. Strateji riskin qiymətləndirilməsi biznesin özünün xüsusiyyətləri və imkanları, həm də bazarın perspektivləri, ümumiyyətlə əsas hadisələrin identifikasiyası və hadisələrin mümkün inkişaf ssenarilərinin qurulması kimi dərin təhlil yolu ilə həyata keçirilir. Bu əlaqə barədə, əlbəttə, "korporativ biznesdə strateji risklər" və onların idarəedilməsi haqqında danışmaq olar, lakin çətin ki, təhlil və planlaşdırmanın dəqiq ədədi metodları şirkətin menecerlərinə hansısa yeni və səmərəli idarəetmə alətlərini verəcəklərinə ümid etmək lazımdır. Bəzən onların köməyi ilə idarəetmə qərarlarının qəbulu zamanı rahat istifadə edə biləcəyimiz faydalı informasiya almaq olar ki, bu da başqa məsələdir: Məsələn, bazarda hadisələrin inkişaf ssenarisinin ehtimalı əsasında ənənəvi SWOT-təhlilini tənzimləmək və ya onların ehtimallarına görə biznesdə xarici təhlükələrə qarşı prioritetlər yaratmaq və ya beynəlxalq kapital bazarlarının təhlili əsasında Azərbaycan bazarının müvafiq segmentlərində hadisələrin inkişafını proqnozlaşdırmağa cəhd etmək. Korporativ biznesdə vəzifələrin yaradılması və mədəni təhlil mənasında risklərin idarə edilməsi metodologiyası özü faydalı ola bilər.

Risqlərin idarə edilməsi metodologiyası AMB-nın "Risqlərin idarə edilməsi" Standartı əsasında hazırlanır. Belə ki, həmin metodologiyanın hazırlanması bu Standartın 2-ci və 3-cü bəndində öz əksini tapmışdır.

Bu Standartın 2-ci bəndində banklarda mövcud olan riskləri, onların qiymətləndirilməsini və toplanmasını, o cümlədən, hansı üsullarla risklərin ölçülməsi qeyd edilmişdir.

Standarta əsasən risklərin aşağıdakı növləri var:

Bazar riski - faiz dərəcəsi, xarici valyuta məzənnəsi və kapitalın (həmçinin bazar qiymətli kağızların) qiymətlərindəki enib-qalxmaların nəticəsində bank aktivinin bazar dəyərini dəyişməsindən itkiyə səbəb ola bilən ehtimaldır. Bu anlayışa əsasən bazar riski riskin mənbəyindən asılı olaraq aşağıdakı kateqoriyalara bölünə bilər:

- Faiz dərəcəsi riski – faiz dərəcəsinin dəyişilməsi nəticəsində yaranan riskdir. Bu risk mənbəyi ilk növbədə faiz gətirən maliyyə alətlərinə təsir edir;

- Xarici valyuta riski – valyuta məzənnələrindəki dəyişikliklərə görə yaranan riskdir. Bu risk mənbəyi xarici valyutada yerləşdirilən alətlərin portfelinə təsir edir. O, həmçinin ticarət əməliyyatları müxtəlif valyutalarda aparıldıqda və sonradan qiymətləndirmə uçuotu və hesabatları yerli valyutaya çevirildikdə bankın ümumi portfeli xarici valyuta riski ilə üzləşə bilər;

- Kapital riski – kapitalın və digər bazar qiymətli kağızlarının qiymətlərindəki dəyişikliklərə görə yaranan riskdir. Bu risk mənbəyi kapital portfelinə, eləcə də hecinq və spekulyasiya məqsədləri üçün istifadə edilən kapitalın törəmə alətlərinə təsir göstərir;

- Əmtəə-mal riski - əmtəə-mal qiymətlərindəki dəyişikliklərə görə yaranan riskdir. Bu risk mənbəyinin təsir göstərdiyi portfellər faktiki əmtəələrdən (məsələn, qızıl) və ya əmtəə fyuçerslərindən və forvard müqavilələrindən ibarət ola bilər. Bu riskin banklara təsiri onların fəaliyyətindən asılı olacaqdır.

Kredit riski, aktivin dəyərini itirməsinə və yaxud dəyərsiz hala düşməsinə səbəb olan, borcalanın maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi kimi hadisəsindən

(balansdankənar hadisələr daxil olmaqla) yaranan zərər ehtimalıdır. Kredit risklərinin idarə edilməsində məqsəd, belə kredit hadisələrini aradan qaldırmaq, kredit riski təhlükəsini məqbul olan parametrlər daxilində saxlamaq, bank aktivlərinin sağlamlığını qorumaq və onlardan əldə olunacaq gəlirlərin itkilərin örtəcəyini təmin etməkdən ibarətdir. Banklar, bütün kredit portfelinin riskini, eləcə də ayrı-ayrı kreditlərdə və ya əməliyyatlarda mövcud olan riskləri idarə etməlidir.

Likvidlik riski, bankın aktivlərində olan artımı maliyyələşdirə bilməməsi və öz öhdəliklərini vaxtılı-vaxtında yerinə yetirə bilməməsi riskidir.

Əməliyyat riski, qeyri-adekvat və ya uğursuzluqla nəticələnmiş daxili proseslərdən, insanlardan və ya sistemlərdən, yaxud kənar hadisələrin baş verməsindən yaranan zərər riskidir.

“Risklərin idarə edilməsi” Standartına görə bankın risk növləri ilə üzləşmə təhlükəsinə Risklərin İdarəedilməsi Departamenti nəzarət etməlidir. Bütün mövqelər Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilən prosedur və qaydalardan istifadə etməklə ən azı gündəlik sərbəst olaraq və cari bazarşəraitinə uyğun yenidənqiymətləndirilməlidir. Çünki qiymətləndirmə bütün risk ölçüləri üçün əsasdır.

Kredit risklərinin kəmiyyətinin təyin olunması sadəcə olaraq ayrı-ayrı müştəri üçün kreditin ödənilməməsi ehtimalının hesablanması deyildir. O, həmçinin risklərin spesifik müştəriyə və ya sənayeyə doğru konsentrasiyasını və girovun dəyərindəki dəyişiklikləri əks etdirməlidir. Bu cür məlumatlar bütün kredit portfeli və yaxud ayrı-ayrı kreditlər üzrə risklərin hesablanması məqsədi ilə təhlil edilməlidir.

Risklərin idarə edilməsi metodologiyasının tətbiqində risklərin ölçülməsi zəruridir. “Risklərin idarə edilməsi” Standartında risklərin hər bir növü üzrə risklərin ölçülmə üsulları verilmişdir. Belə ki, riskləri ölçmək üçün aşağıdakı üsullardan istifadə etmək olar:

1. Ehtimal əsaslı ölçülər – adətən 1 və 10 gün müddətində hesablanır. Bura aşağıdakı metodlar daxildir:
  - a) Riskə məruz Dəyər (RmD) - verilmiş müddət ərzində, müəyyən əminliklə (normal olaraq 99%) ehtimal olunan zərərin maksimum məbləğinin müəyyən edilməsidir. Həmin məbləğ bankın aktivləri üzrə portfelinin gələcəkdə bölüşdürülməsi və yaxud standart meyllilikdən asılı olaraq ehtimal olunan itki üçün məlumat olacaqdır.
  - b) Gözlənilən gələcək portfelin dəyəri: bu, bankın portfel dəyərinin bölüşdürülməsi ehtimalının statistik üsuludur.
2. Həssaslıq ölçüləri – spesifik bazar riski amilləri üzrə portfel dəyərinin həssaslığıdır. Bu metod ayrı-ayrı elementlərin dəyişikliyə həssaslıq dərəcəsini göstərmək üçün hesablanır və bəzi RmD modellərinə giriş kimi tətbiq edilə bilər.
3. Stress testi – bu, ekstremal bazar dəyişikliklərindən yaranan maksimal potensial zərərləri qiymətləndirmək üçün nəzərdə tutulan hesablamadır və modelin ehtimallarının intensivliyi və sabitliyi ilə bağlı sübutlar əldə etmək üçün istifadə edilir.
4. Senarilərin təhlili – bu statistik metod, müxtəlif senarilərin portfelin dəyərinə necə təsir göstərəcəyini müəyyənləşdirmək üçün risk modelinə qabaqcadan müəyyən edilmiş bəzi bazar senarilərinin tətbiq edilməsini tələb edir. Bu yoxlamaların nəticələri gələcəkdə müxtəlif vəziyyətlərə tab gətirmək üçün yaradılmalı risklərin idarə edilməsi strategiyaları haqqında ətraflı məlumatın təmin edilməsinə köməklik göstərir.

Lakin qiymətləndirmənin ehtimal-əsaslı üsullarını tətbiq etmək üçün kifayət qədər etibarlı məlumat bazası olmadıqda nisbətən sadə metodologiya tətbiq edilməlidir.

Metodologiyanın tətbiqində həmçinin risklərin toplanması da zəruridir. Belə ki, toplanmış risklər gündəlik ümumi bank təlimatları və limitləri əsasında

nəzərdən keçirilməlidir. Ümumiyyətlə, banklar üzrə limitlərə aşağıdakılar daxildir:

1. Riskə məruz Dəyər limitləri - bank riskə məruz kapitalı hesablayanda istifadə olunur. Riskə məruz kapital, hər bir biznes bölməsinin məruz qaldığı əsas riskləri əks etdirmək məqsədi ilə, həm bazar, həm də kredit riski elementlərini daxil etməlidir. Digər elementlər, məsələn əməliyyat riskinin miqdarını təyin etmək üçün metodologiyalar mövcud olduqda istifadə olunmalıdır.
2. Bazar riski limitləri – bu biznes bölmələri və treyderlər üzrə müəyyən edilməli və nəzarət edilməlidir.
3. Kredit limitləri - hər bir qarşı tərəf və yaxud müştəri üçün müəyyən edilməlidir.
4. Kreditlərin cəmləşməsi limitləri - qarşı tərəf qrupları (məsələn, qarşılıqlı əlaqəli müəssisələr), ayrı-ayrı ölkələr və ya ölkə qrupları, sənaye sektorları, kredit reytingi ilə bağlı olan risklərin cəmlənməsi nəzərdə tutulur.

“Risklərin idarə edilməsi” Standartının 3-cü maddəsində isə risklərin idarə edilməsi prosedurları öz əksini tapmışdır. Bu prosedurlara isə aşağıdakılar aiddir:

1. Təsdiq etmə və nəzarət prosedur – müvafiq orqanlar tərəfindən yerinə yetirilməli olan prosedurlardır;
2. Nəzarət orqanlarına hesabatların verilməsi – idarə etmə orqanları nəzarət orqanlarına fəaliyyətin səmərəliliyini təmin etmək üçün vaxtlı-vaxtında dəqiq, dolğun hesabat verməlidirlər.
3. Monitorinq və qiymətləndirmə prosedurları – bank fəaliyyətinin effektivliyini təmin etmək üçün həyata keçirilən prosedurlardır;
4. Gözlənilməyən halların planlaşdırılması - İdarə Heyəti, fəaliyyətin davamlılığı üzrə ətraflı planların yaradılmasını və normal biznes əməliyyatlarına təsir göstərəcək hər hansı bir pozuntu halının aşkar edilməsi məqsədi ilə bu planların yoxlanılmasını təmin etməlidir.

Bütün bu yazdıqlarımı ümumiləşdirərək qeyd etmək istəyirəm ki, hər bir bank fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə və əldə edilən məlumatlara uyğun öz metodologiyasını yaratmalıdır, həmçinin yaratdığı metodologiyanın öz fəaliyyətinə tətbiq edərək risklərin idarə edilməsinin səmərəli sistemini yarada bilər.

II FƏSİL. Müasir təcrübədə korporativ idarə etmənin nəzarət sisteminin qurulması.

2.1 Korporativ idarəetmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində reyting və monitoring sistemi

Korporativ idarəetmə problemlərinə diqqət Azərbaycanda iqtisadi inkişaf tempinin təmin edilməsi, korporasiyanın investisiya cəlbediciliyinin artırılması, yerli və xarici strateji investorların cəlb edilməsi zərurəti ilə bağlıdır. Investisiya obyektini kimi Azərbaycan şirkətlərinin cəlbedicilik dərəcəsi korporativ idarəetmənin səmərəliliyinin səviyyəsindən çox asılıdır. Korporativ idarəetmənin səmərəlilik sisteminin yaradılması Azərbaycan bazarının kapitallaşmasının artmasına kömək edir, xarici maliyyələşdirmə mənbələrinə çıxışı təmin edir, həmçinin sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına kömək edir. Ekspertlərin hesablamalarına görə, korporativ idarəetmənin səmərəliliyinin artırılması hesabına Azərbaycan korporasiyalarının səhmlərinin bazar qiyməti bəlkə də 20-30% arta bilər. Eyni zamanda idarəetmənin aşağı səviyyəsi şirkətin fəaliyyətinə mənfi təsir göstərə bilər. Deməli, korporativ idarəetmənin effektiv sistemi təkcə şirkətin bazar dəyərini artırmır, həm də onu investorlar üçün daha da cəlbedici edir ki, bu da öz növbəsində, maliyyə bazarlarında onun rəqabət qabiliyyətini artırır.

Hal-hazırda korporativ idarəetmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində iki qrup metoddan istifadə edilir ki, bunlar aşağıdakılardır:

1. İdarəetmə meyarlarında istifadə edilən metodlar. Bu metodlara reyting və monitoring sistemi daxildir.
2. İqtisadi meyarlarda istifadə edilən metodlar. Bu metodlara iqtisadi potensialın qiymətləndirilməsi və fəaliyyətin nəticəsi daxildir.

Dissertasiya işimin sualına uyğun olaraq mən idarəetmə meyarlarında istifadə edilən metodlardan, yəni reyting və monitoring sistemlərindən bəhs edəcəm.

Korporativ idarəetmə reyting sistemi şirkərin korporativ idarəetmə sisteminin investorları, kreditorları və tərəfdaşları üçün müvafiq risk səviyyəsinin göstəricisinə xidmət edən keyfiyyətli fəaliyyətin vahid qiymətləndirməsidir. Korporativ idarəetmənin reyting sistemi korporativ idarəetmənin səmərəlilik səviyyəsində şirkətin müşahidə şurası və menecerlərinin obyektiv qiymətləndirilməsi üçün tətbiq edilir. Korporativ idarəetmənin yüksək reytingi və ya onun müsbət dinamikası maliyyə nəticələrinə, şirkətin kapitallaşdırılmasına və onun dəyərində həmişə müsbət təsir edir. Azərbaycan bazarının gerilik reytingi maliyyə suverenliyinin itirilməsinə və bazar iştirakçılarının xarici reyting agentlərinə müraciətləri nəticəsində yaranan əlavə xərclərə gətirib çıxara bilər.

Korporativ idarəetmədə reytingin təyinatı korporativ idarəetmə sisteminin fəaliyyətinin təhlilini nəzərdə tutur. Əsasən reyting hesabatları özündə korporativ idarəetmə təcrübəsinin üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını əks etdirir. Səhmdarların ümumi yığıncağı və Müşahidə şurasının verdiyi informasiyaya əsasən korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi sisteminin istiqamətləri müəyyən edilir. Şirkətin reyting agentliyi ilə qarşılıqlı fəaliyyətinin üstünlüklərinə görə korporativ idarəetmə sahəsində əməkdaşların yeni biliklərinin əldə edilməsi imkanlarını nəzərə almaq lazımdır. Digər şirkətlərin korporativ idarəetmə təcrübəsinin müqayisəli təhlilini aparmaq üçün korporativ idarəetmənin keyfiyyət indikatoru kimi reytingdən istifadə olunur.

Azərbaycanda korporativ idarəetmənin ilk keyfiyyət reytingi 1999-cu ildə meydana gəlib. Lakin o investorları qane etmir, baxmayaraq ki, Azərbaycanda bu reytinglər həcmində görə dünyada lider mövqelərdən birini tutmaq hüququna malikdir. Bir qayda olaraq, reytinglər 10-30, maksimum 40 kompaniyanı əhatə edə bilər. Bu isə ikinci eşolon səhmlərlə işləyən investorlar üçün kifayət deyil. Bu investorların informasiya himayədarlığına ehtiyacı var. Bundan başqa, əksər reytinglər ya idarəetmənin dar aspektinə orientasiya olunub, ya da ki Rusiya şərtlərində az tətbiq olunan ideal modelini əks etdirir.

Ümumiyyətlə, korporativ idarəetmədə reytingin hazırlanması şirkət üçün aşağıdakı imkanları verir:

1. Azərbaycan və xarici maliyyə bazarının iştirakçıları üçün investisiya cəlbediciliyini artırmaq, investorlarla münasibətləri yaxşılaşdırmaq;
2. Səhmdarlar və menecerlər arasında əks əlaqə vasitəsi kimi reytingdən istifadə;
3. Müştəri bazasının genişləndirilməsi, həmçinin müxtəlif tenderlərdə iştirak zamanı cəlbediciliyin artırılması məqsədi ilə imicin yaxşılaşdırılması.

Azərbaycan direktorlar institutunun konsorsiumu və “Ekspert RA” reyting agentliyinin korporativ idarə etmə üzrə Milli Şuranın himayəsi altında milli reytingin yaradılması təşəbbüsünü qəbul etmişdir. Bu metodikanı milli qanunvericilikdən, korporativ davranış kodeksinin rəyləri və işgüzar dövriyyənin ən yaxşı praktiki nümunələrinin hesaba alınmasından irəli gələrək təşkil etmişlər və ilk mərhələdə reytingdə 137 səhmdar cəmiyyət təmsil olunmuşdur (fond bazarında dövr edən səhmlərin çoxluğu).

“RİD-Ekspert RA” korporativ idarəetmə reytingi 4 göstərici qrupu üzrə inteqral qiymətləndirilməni əks etdirir:

1. Səhmdarların hüquqları (cəmiyyətin idarə olunmasında, gəlir və payın əldə olunmasında mülkiyyət hüququnun reallaşdırılması, hüquqların pozulması risklərinin səviyyəsi, səhmdarların hüquqlarının müdafiəsi üzrə cəmiyyətin tamamlayıcı (əlavə) öhtəliklərinin mövcudluğu).
2. İdarəetmə və nəzarət orqanlarının fəaliyyəti (Direktorlar Şurası və icarəedici orqanların təkim və fəaliyyəti, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarət sistemi, idarəetmə və nəzarət orqanları arasında qarşılıqlı təsir).
3. İnformasiyanın nəşr edilməsi (aşkarlığı) (maliyyə və qeyri-maliyyə informasiyasının nəşr edilmə səviyyəsi, informasiyanın edilməsinin ümumi intizamı, informasiyanın bərabər əldə olunma imkanı).

Digər maraqlı şəxslərin maraqlarına əməl olunması (gözlənməsi) və korporativ-sosial məşğuliyyət (digər maraqlı qrupların maraqlarının uçotu və sosial məşğuliyyət siyasəti, əmək mübadilələri, heyət və yerli əhali üçün layihələr, ekologiya).

Korporativ idarəetmənin milli reytingi (KİMR) korporativ idarəetmədə risklərin səviyyəsinin göstəricisidir. Şirkətin qiymətləndirilməsində reyting nə qədər yüksək olarsa, korporativ idarəetmədə risklər bir o qədər aşağı olar.

Korporativ idarəetmənin milli reyting "KİMR 1" dən (aşağı qiymətdən) "KİMR10" qədər (yüksək qiymətə qədər) şkala üzrə təyin edilir, əgər şirkətin idarədilməsi üzrə keyfiyyət göstəriciləri müvafiq sinif üçün orta səviyyədən yuxarıdırsa, bu zaman onun reyting şkalasına "+" işarəsi əlavə olunur.

Korporativ idarəetmənin milli reyting şkalasını aşağıdakı cədvəldə göstərmək istədim[56].

Cədvəl 2.1

Korporativ idarəetmənin milli reyting şkalası

KİMR 10 KİMR 9+ KİMR 9 KİMR 8+	<p style="text-align: center;">Qabaqcıl korporativ idarəetmə səviyyəsi.</p> <p>“RİD-Ekspert RA” konsorsiumun fikrincə, KİMR-in 8 + dan 10-a qədər olan şirkətlərin korporativ idarədilməsində əhəmiyyətsiz risklər mövcuddur. Şirkətlər korporativ idarəetmə sahəsində rusiya qanunvericiliyinin tələblərinə əməl edirlər və tam şəkildə korporativ davranışın rusiya kodekslərinin tövsiyələrinə, həmçinin beynəlxalq korporativ idarəetmə təcrübəsinin əlavə müddəalarına riayət edirlər.</p>
KİMR 8 KİMR 7+ KİMR 7 KİMR 6+	<p style="text-align: center;">İnkişaf etmiş korporativ idarəetmə səviyyəsi.</p> <p>“RİD-Ekspert RA” konsorsiumun fikrincə, KİMR-in 6-dan 8-ə olan şirkətlərin korporativ idarədilməsində aşağı risklər mövcuddur. Şirkətlər korporativ idarəetmə sahəsində rusiya qanunvericiliyinin tələblərinə əməl edirlər, korporativ</p>

KİMR 6	davranışın rusiya kodekslərinin tövsiyələrinin və beynəlxalq korporativ idarəetmə təcrübəsinin əlavə müddəalarının böyük hissəsinə əməl edirlər.
KİMR 5+ KİMR 5 KİMR 4 KİMR 4+	Qənaətbəxş korporativ idarəetmə səviyyəsi. “RİD-Ekspert RA” konsorsiumun fikrincə, KİMR-in 4-dən 5 + qədər olan şirkətlərin korporativ idarəedilməsində mülayim risklər mövcuddur. Şirkətlər korporativ idarəetmə sahəsində rusiya qanunvericiliyinin tələblərinə əməl edirlər, lakin korporativ davranışın rusiya kodekslərinin əsas tövsiyələrinin tətbiqi üzrə təşəbbüsləri cüzi xarakter daşıyır.
KİMR 3+ KİMR 3 KİMR 2+ KİMR 2 KİMR 1+ KİMR 1	Aşağı korporativ idarəetmə səviyyəsi. “RİD-Ekspert RA” konsorsiumun fikrincə, KİMR-in 1-dən 3 + qədər olan şirkətlərin korporativ idarəedilməsində yüksək risklər mövcuddur. Şirkətlər korporativ idarəetmə sahəsində rusiya qanunvericiliyinin ayrı-ayrı normaların riayət etməirlər, əməl edirlər, şirkətlərin korporativ idarəetməsinin cari təcrübəsi korporativ davranışın rusiya kodekslərinin əksər tövsiyələrinə uyğun deyil.

Mənbə: “RİD-Ekspert RA”

Korporativ idarəetmənin keyfiyyət reytinginin digəri isə CORE- reytingdir. CORE-reyting “CORE 100” dən (ən yüksək reytingdən) “CORE 0” –a (ən aşağı reytingə) qədər şkala üzrə təyin edilir. Ümumiyyətlə isə reytingin hesablanması zamanı 3 qrup göstəricidən istifadə olunur ki, bunlar aşağıdakılardır:

1. Kütləvi (nəşr edilməsi məcburi olan) infomasiya;
2. Könüllü açıqlanan informasiya;
3. Qiymətli kağızlar bazarının analitiklərinin sorğu nəticələri.

Korporativ idarəetmədə digər məşhur xarici reyting “Brunswick UBS Warburg” reytingidir. Bu reytingin təşkil olunması metodikası real olaraq mövcud olan və korporativ idarəetmə ilə əlaqədar olan potensial risklərin 8 kateqoriyası və 20 alt kateqoriyasını nəzərdə tutur. Bu reytingdə cərimə balları təşkil olunur ki, bunlarda şirkətdə mövcud olan riskləri qiymətləndirmək üçün istifadə edilir. Cərimə ballarına əsasən şirkətdə yığılan balların cəmi üzrə reyting nə qədər yüksək olarsa, risk səviyyəsi bir o qədər yüksək olar. 35 cərimə balı almış kompaniyalar son dərəcə riskli, 17-dən aşağı olanları isə təhlükəsiz kompaniyalar hesab olunur.

Korporativ idarəetmədə riskinin müvafiq həcmdə cərimə balları ilə kateqoriyaları və alt kateqoriyaları əks etdirən cədvəli qeyd etmək istərdim.

Cədvəl 2.2

Brunswick UBS Warburg” reytingi üzrə cərimə balları

Qeyri şəffaflıq	14
US GAA D/İAS standartlarında maliyyə hesabatlılığı	6
Aydın mövqe	4
ADR proqramı	2
Səhmdarların illik/növbədənəknar ümumi yığıncaqları haqqında bildiriş	2
Səhmdar kapitalının yayılması	13
Səhmlərin buraxılmadan elan olunması	7
Portfel investorların səhmlərini dövriyyəyə alan portfel	3
Nizamnamə müdafiə (qoruyucu) tədbirlərinin mövcudluğu	3
Aktivlərin buraxılması (transfer qiymətəmələgəlməsi)	10
Nəzarət səhm paketinə sahib olan səhmdarlar	5
Transfert qiymətəmələgəlməsi	5
Qovuşma (restrukturlaşma)	10
Birləşmə	5

Restrukturlaşma	5
İflas	12
Vaxtı keçmiş kredit borclanması və ya büdcə ilə hesablaşmalar üzrə borc problemləri	5
Borclanma	5
Maliyyə idarəetməsi	2
Səhmlərin alınmasına və 0 məhdudiyyətlərə sahib olmağa	3
Səhmlərə sahib olmağa məhdudiyyətlər və ya xarici səhmdarlar üçün səsvermədə iştirak	3
Korporativ idarəetmə sahəsində təşəbbüslər	9
Direktorlar Şurasının tərkibi	3
Korporativ davranış kodeksi	2
Xarici strateji portnyorun mövcudluğu	1
Dividend siyasəti	3
Reyestr saxlayan	1
Keyfiyyət	1
Cəmi	72

Mənbə: “Brunswick UBS Warburg”

Korporativ idarəetmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində istifadə olunan digər bir reyting “PRAYM-TASS” reytingidir.

“PRAYM-TASS” analitikləri tərəfindən işlənilib hazırlanmış reyting metodologiyası reyting olunan kompaniyalar üzrə kütləvi informasiyanın təhlilinə əsaslanır. “PRAYM-TASS”-in fikrincə belə informasiyanın mövcud olması kompaniyanın şəffaflığının qiymətləndirilməsinin başlıca kriteriyalarından biridir. Reyting üçün seçilən kriteriyalar korporativ idarəetmənin başlıca risklərini qiymətləndirir, onlar arasında mülkiyyətin konsentrasiyası, səhmdar kapitalının qeyri-şəffaf strukturu, kompaniyanın

menecment və direktivlərinin mövcud sistemi, eləcə də korporativ idarəetmənin səviyyəsini müəyyənləşdirən digər riskləri nəzərdə tutur.

Bütövlükdə korporativ idarəetmə riskləri hər biri öz növbəsində bir neçə alt kateqoriyadan ibarət olmaqla 5 kateqoriyada qruplaşır. Hər alt kateqoriya üzrə kompaniyaya 5 ballıq şkala üzrə reyting tətbiq olunur, orta göstərici hər kateqoriyada əks olunur. Yekun reyting 5 kateqoriya üzrə reytinglərin orta göstəricisi hesab olunur.

“PRAYM-TASS” reytinginə görə korporativ idarəetmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin reyting metodologiyasının kriteriyalarını aşağıdakı cədvəldə göstərmək istərdim.

Cədvəl 2.3

“PRAYM-TASS” reytinginə görə kriteriyalar

I	Şirkətin maliyyə şəffaflığı və şirkətin maliyyə şəffaflığı ilə bağlı olan informasiyanın aşkarlığı
II	Səhmdar kapitalının strukturu və şirkətin səhm bazarı
III	Şirkətdə səhmdarların hüquqlarının və korporativ idarəetmə risklərinin təhlili
IV	Şirkətin Müşahidə Şurası və menecmentinin fəaliyyətini qiymətləndirmək
V	Korporativ idarəetmə sahəsində təşəbbüskarlıq və informasiya aşkarlığı

Mənbə: “PRAYM – TASS”

GAMMA "Standard & Poor's" korporativ idarəetmə reytingidir. GAMMA reytingi özündə bazarlarda inkişaf etmiş şirkətlərin səhmlərinin alınması ilə

bağlı olan və bu şirkətlərin səhmlərinə vəsait yatıran investorlar üçün nəzərdə tutulan qeyri-maliyyə risklərinin qiymətləndirilməsini əks etdirir.

GAMMA reytingi aşağıdakı kimi istifadə oluna bilər:

1. Pis və ya səmərəsiz idarəetmə ilə bağlı olan, həmçinin vəziyyətin düzəldilməsi üzrə fəaliyyət planı tərtib edərək daxili riskləri minimuma endirmək istəyən şirkət sahiblərinə (top-menecerlərə, Müşahidə Şurasına) imkan verən aləti kimi;
2. Digər ölkə və digər sahələin şirkətləri ilə müqayisədə əsas kimi müəyyən qeyri-maliyyə risklərinin təhlili üçün nəzərdə tutulan investisiya riskinin qiymətləndirilməsinin alternativ aləti kimi;
3. Şirkətlərə korporativ idarəetmə üzrə öz risklərinin səviyyəsi barədə investorları məlumatlandırmağa imkan verən xəbərdarlıq aləti kimi.

GAMMA reytingi 1-dən 10-dək şkala üzrə verilir. Burada korporativ idarəetmə reyting səviyyəsi KİR 10 ən yüksək bal, KİR 1 isə ən aşağı bal hesab olunur. Həmçinin GAMMA reyting şirkətinin qərarı ilə açıq və ya gizli ola bilər.

Bu şkalanı aşağıdakı cədvəllə göstərmək istədim.

Cədvəl 2.4

GAMMA "Standard & Poor's" korporativ idarəetmə reytingi şkalası

KİR10 KİR 9	Çox güclü korporativ idarəetmə prosesləri və təcrübəsi olan şirkətlərə aid edilir. Bu şirkətlər təhlilinin başlıca sahələrində nəzərə çarpmayan dərəcədə zəif tərəflərə malik olurlar.
KİR 8 KİR 7	Şirkətlər güclü korporativ idarəetmə prosesləri və təcrübəsinə malikdirlər. Bu şirkətlər təhlilin başlıca sahələrində zəif tərəflərə malikdirlər.
KİR 6 KİR 5	Korporativ idarəetmənin orta proseslərinə və təcrübəsinə malik şirkətlərdir. Bu şirkətlər təhlilin başlıca sahələrində bəzi zəif tərəflərə malikdirlər.

KİR 4	Korporativ idarəetmənin zəif proseslərinə və təcrübəsinə malik şirkətlərdir. Bu şirkətlər təhlilin başlıca sahələrində nəzərə çarpan dərəcədə zəif tərəflərə malikdirlər.
KİR 3	
KİR 2	Korporativ idarəetmənin çox zəif proseslərinə və təcrübəsinə malik şirkətlərdir. Bu şirkətlər təhlilin başlıca sahələrində nəzərə çarpan dərəcədə zəif tərəflərə malikdirlər.
KİR 1	

Mənbə: “Standard & Poor`s”

Korporativ idarəetmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin reyting sistemindən fərqli olaraq monitoring sistemində monitoring kompaniyaları korporativ idarəetmə səviyyələrinə və onların kütləvi differensiasiyasına görə sıralamaq məqsədi güdmür. Bu sistem hər kompaniyada tətbiq olunan korporativ idarəetmə standartlarına riayət olunması və yerinə yetirilməsinin müşahidəsini nəzərdə tutur.

Korporativ idarəetmənin monitoring sistemi məşhur iki orqan tərəfindən həyata keçirilir:

1. informasiya və maliyyə analitikləri gildiyası (İMAG) ;
2. Rusiya istehsalçıları və sahibkarları şurası (RİSŞ).

Hər iki monitoring sistemi German Corporate Governance Score Card metodikasına əsaslanır.

İMAG korporativ idarəetmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin monitoring sistemi İMAG ekspert qrupu tərəfindən korporativ davranış kodeksi əsasında Scorecad Alman metodikasından istifadə olunması əsasında işlənib hazırlanmışdır.

Monitoringin verilən sistemi kompaniya tərəfindən korporativ idarəetmə standartlarına əməl olunmasına nəzarət edir. Qiymətləndirmə nəticəsi ayrıca kriteriyalar məbləğidir. Müvafiq olaraq, hər kriteriyanın əhəmiyyəti və ümumi məbləği nə qədər maksimal olsa, korporativ idarəetmə standartlara daha adekvat hesab olunur.

Monitorinqın digər sistemi RİSŞ tərəfindən həyata keçirilir ki, bu sistemdə kompaniyanın korporativ idarəetmə təcrübəsinin müvafiqliyini həm WEF/RİSŞ-nin ayrıca prinsipləri, həm də bütövlükdə müəyyənləşdirməyə imkan verir. Monitorinq nəticələrinə görə kompaniyalar 2 qrupa bölünür: WEF/RİSŞ prinsiplərinə müvafiq olanlar və müvafiq olmayanlar. Bununla yanaşı, monitorinq məqsədlərindən irəli gələrək kompaniyada WEF/RİSŞ prinsipləri üzrə korporativ idarəetmənin müvafiq dərəcəsi nəşr olunmur (açıqlanmır), yalnız kompaniya ilə RİSŞ arasında korporativ idarəetmə üzrə dioloqlar üçün istifadə olunur. Kütlə üçün açıqlanan informasiyalar aşağıdakılar hesab olunur:

- WEF/RİSŞ korporativ idarəetmə prinsiplərinə sadıqlığını (tərəfdaşlığını) elan edən kompaniyaların siyahısı (siyahı RİSŞ-nin internet saytında açıqlanır);
- Monitorinq üzrə korporativ idarəetmə təcrübəsi WEF/RİSŞ prinsiplərinə uyğun olan kompaniyaların siyahısı;
- WEF/RİSŞ prinsiplərinə tərəfdaşlığını elan etmiş və ilkin monitorinq keçirməsindən 12 ay ərzində korporativ idarəetmə təcrübəsi 1 dəfə də olsun WEF/RİSŞ prinsiplərinə uyğun qəbul olunmayan kompaniyaların siyahısı.

Təsdiq olunmuş qrup və kriteriyalara müvafiq tərtib olunmuş anket kompaniyalara göndərilir ya da kompaniyalar özləri anketi komitənin (RİSŞ) internet saytıdan yükləyirlər. Daha sonra anketlər kompaniyanın məsuliyyətli şəxsləri tərəfindən doldurulur. Doldurulmuş anketlər korporativ idarəetmə üzrə RİSŞ komitəsinin koordinasiya mərkəzi tərəfindən işlənir və RİSŞ komitəsinin və RİSŞ-in internet saytında ümumi əldə olunmuş nəticələri yerləşdirir, individual nəticələr isə kompaniyaya birbaşa göndərilir.

Qeyd olunan monitorinq sisteminin fərqləndirici cəhəti ondadır ki, kompaniyanın təşəbbüsü üzrə tamamlana və mükəmməlləşdirilə bilər. Monitorinq sistemində dəyişikliklər və ya prinsiplərin xülasəsi korporativ

idarətmə üzrə RİSŞ komitəsi tərəfindən baxışdan keçirilir və RİSŞ idarətmə bürosunun qərarı ilə təsdiq olunur.

2.2 Risklərin idarə edilməsi üzrə qaydaların hazırlanmasının əsas şərtləri.

Risklərin idarə edilməsi qaydaları dedikdə banklarda risklərin idarə edilməsinin düzgün tətbiqini təmin etmək məqsədilə riayət olunmalı prosedurları tam və aydın müəyyən edən daxili qaydalar nəzərdə tutulur. Həmçinin bu qaydalar kommersiya banklarında və xarici bankların yerli filial və nümayəndəliklərində risklərin idarə olunması üzrə daxili siyasət, qayda və prosedur, təşkilati struktur və hesabatlıq sistemlərini, habelə risklərin müəyyənləşdirilməsi, ölçülməsi, idarə edilməsi, monitorinqi və hesabatlığına dair minimum tələbləri müəyyən edir. Belə ki, bu qaydalar “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında” və “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunlarına, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarına, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının normativ xarakterli aktlarına, habelə beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq hazırlanmalıdır.

Bu qaydalar, Risklərin idarə edilməsi bölməsi və RİK tərəfindən hazırlanır, İdarə Heyəti ilə razılaşdırılır və Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilir. Risklərin idarə edilməsi qaydaları bankın fəaliyyətinə və üzləşdiyi risklərə uyğun olması məqsədi ilə müntəzəm olaraq RİK tərəfindən təhlil edilməli, təkmilləşdirilməsinə və ya yenidən işlənməsi barədə rəyi həyata keçirməli və müvafiq qaydada təsdiq olunması üçün tədbirlər görməlidir.

Ümumiyyətlə, Risklərin idarə edilməsi qaydaları hazırlanarkən aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır[5]:

1. Bankın ümumi biznes strategiyası;
2. Bankın riskə qarşı dözümlülüyü. Bu hədəflənmiş mənfəəti əldə etmək üçün bank öz üzərinə götürəcək vəzifələrin və həyata keçirəcək əməliyyatların risk dərəcəsidir. Riskə qarşı dözümlülük səviyyəsi öz əksini bankın əməliyyat bölmələri üçün təyin edilmiş risk limitlərində tapır;

3. Bank tərəfindən aparılan əməliyyatların həcmi, xüsusiyyəti və mürəkkəbliyi;
4. Daxili nəzarət prosedurlarının keyfiyyəti;
5. Daxili təcrübənin səviyyəsi. Bu səviyyə risklərin idarə edilməsi bölməsinin əməkdaşlarının müvafiq sahədə müxtəlif tapşırıqların yerinə yetirməsi üçün tələb olunan xüsusi bilik və təcrübəyə malik olmaları ilə müəyyən edilir;
6. Bankın keçmiş risk təcrübəsi və risklərin təzahürü. Bəzən bankın keçmiş fəaliyyəti nəticəsində bəzi risk amilləri özünü elə göstərir ki, onların gələcəkdə ayrıca olaraq nəzarət edilməsi və qiymətləndirilməsi tələb edilir;
7. Bankın mükafatlandırma siyasəti və xüsusilə bank rəhbərliyinin və işçilərinin mükafatlandırılmasının bankın fəaliyyət nəticələrindən asılılığı. Buraya hər bir işçinin və hər bir istiqamətdə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün bal sistemi və balların mükafatlandırma məbləği ilə uyğunlaşdırılması daxil olmalıdır.

Bank-maliyyə sektoru ölkə iqtisadiyyatının əsas arteriyası hesab olunur. Elə ona görə də bank risklərin idarə olunması sahəsində beynəlxalq təcrübəni öyrənilməsi son dərəcədə zəruridir. Bu işin səmərəli və dinamik inkişafında AMB-nin rolu danılmazdır. Buna misal olaraq beynəlxalq təcrübəyə və beynəlxalq standartlara uyğun olaraq dekabrın 9-u 2013-cü il də AMB tərəfindən hazırlanmış “Banklarda risklərin idarə olunması Qaydalar”ını göstərmək olar. Bu qaydalarda banklarda risklərin idarə edilməsi üzrə strategiya, qaydalar, təşkilati struktur və hesabatlıq sistemləri, həmçinin beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq risklərin müəyyənləşdirilməsi, ölçülməsi, idarə edilməsi, monitorinqi və hesabatlılığına dair minimum tələblər öz əksini tapmışdır.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq maliyyət təşkilatlarının tövsiyələri əsasında 2004-cü ildə Mərkəzi Bank tərəfindən “Banklarda korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqi” qaydaları təsdiqlənmiş və onun əsasında banklarda

Risqlərin İdarəedilməsi Departamentləri yaranmağa başlamışdır. Yaradılmış hüquqi çərçivə banklarda daha mükəmməl sistemlərin yaradılmasına təkan vermişdir. Mərkəzi Bank beynəlxalq maliyyə institutlarının, o cümlədən, Bank Nəzarəti üzrə Bazel Komitəsinin tövsiyələrinə əsaslanaraq daimi olaraq qabaqcıl islahatlar həyata keçirməkdədir. Bu islahatların əsas məqsədi bank sisteminin sağlam və sürətli inkişafına nail olmaqdır. Elə buna görə də 6 sentyabr 2010-cu ildə qəbul olunmuş “Banklarda risklərin idarə olunması haqqında Qaydalar” ləğv edilərək, beynəlxalq standartlara uyğun olan, o cümlədən, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının, xüsusilə də Bazel Komitəsinin tövsiyələri öz əksini tapan yeni qaydalar yuxarıda qeyd etdiyim kimi 2013-cü il də öz təsdiqini taparaq bankların istifadəsinə təqdim edilmişdir.

Öz dissertasiya işimdə yeni qaydalarda öz əksini tapan məsələləri aydınlaşdırmaq istərdim. Belə ki, burada ilk öncə korporativ idarəetmə mədəniyyətinin özülü olan risk menecmentindən danışmaq lazımdır.

Biznes subyektləri idarəetmə qərarlarının qəbulu zamanı gəlir və risk arasında adekvat balansı təmin etməli, risklərə daha düşünülmüş və əsaslı yanaşmalıdırlar. Əslində risk menecmentini bu gün rentabelliğin əsas mənbəyi kimi də ifadə etmək olar. Elə buna görə də AMB “Banklarda risklərin idarə olunması Qaydalar”ında müəyyən dəyişikliklər apararaq risk menecmentin inkişafına, həmçinin onda mövcud olan boşluqları, çatışmazlıqları və maneələri dəf etməyə çalışır. Təbii ki, müasir risk menecment mexanizmlərinin ölkəmizdə tətbiqi bir qədər zaman alacaq. Çünki risk menecment alətləri sistemli tətbiq edilməli, zəruri, operativ və dəqiq informasiya bazası yaradılmalı və o cümlədən, ən başlıca çatışmazlıq olan adekvat bilikli kadrlar hazırlanmalıdır. Məhz bu sadaladıqlarım AMB-nın strateji hədəflərindən biridir[4].

Beynəlxalq Maliyyə təşkilatlarının və Bazel Komitəsinin tövsiyələrinə uyğun olaraq “Banklarda risklərin idarə olunması Qaydalar” ında risklərin idarə edilməsi metodları öz əksini tapmışdır. Baxmayaraq ki, Azərbaycanda risklərin idarə edilməsi metodlarının yeni modelləri hələ tam öyrənilməyib və onları bank

sektoruna real vəziyyətə uyğun olaraq tətbiq etmək hələ mümkün deyil, yenə də AMB-1 tərəfindən tövsiyələrə uyğun olaraq aşağıdakı metodlardan istifadə edilir[5]:

1. Risk xəritəsi – bu metoddan bankın məruz qala biləcəyi risklər, riski yaradan daxili və kənar səbəblər, riskin yarada biləcəyi digər risklər və mümkün zərərlər əks olunur, habelə riskin başvermə tezliyi, idarə edilməsi və qiymətləndirmə alətləri, riskin idarə edilməsi üzrə məsul şəxs və ya struktur bölmə müəyyən olunur. Risk xəritəsinə ən azı ildə iki dəfə yenidən baxılır və lazım gəldikdə dəyişikliklər edilir; S
2. Sorğular – bu metoddan müəyyənləşdirilməsi çətin olan müxtəlif risklərin aşkarlanması üçün istifadə olunur. Sorğuların mövzusu bankın risk gözləntilərinə əsaslanır. Sorğular aydın, yığcam və mövzuya uyğun şəkildə tərtib edilir;
3. Empirik (həqiqi tarixi məlumatlara əsaslanan) təhlillər – bu metoddan bank tərəfindən risklərin müəyyənləşdirilməsi üçün özünün və ya digər bankların empirik məlumatlarına (məsələn, zərərlər haqqında) əsasən mütəmadi olaraq təhlillər aparılan zaman istifadə edilir;
4. Erkən xəbərdarlıq sistemləri – bu metoddan bankda risklərin monitorinqinin həyata keçirilməsi üçün istifadə olunur. Erkən xəbərdarlıq sistemi bank fəaliyyətində istifadə edilən müxtəlif əmsal və faktorların onlar üzrə müəyyən edilmiş hədlərə yaxınlaşması nəticəsində müxtəlif təhlükələrin yaranma ehtimalları və risklər barədə məlumatların verilməsini təmin edir.

Bu metodlardan başqa həmin qaydalarda risklərin qiymətləndirilməsi modelləri də öz əksini tapmışdır. Bu modellər aşağıdakılardır:

1. Riskə məruz dəyər modelləri - hər hansı bir müddət ərzində (ən azı bir il), əvvəlcədən müəyyən edilmiş əminlik dərəcəsi ilə ehtimal olunan zərərin maksimum məbləğidir. Həmin məbləğ bankın müxtəlif risk növləri üzrə ehtimal olunan zərərin həcmi Azərbaycan Respublikasının Hüquqi

Aktların Dövlət Reyestri əks etdirir. İstənilən riskə məruz dəyər modeli tətbiq edilərkən əminlik dərəcəsi kimi minimum olaraq 99% götürülür;

2. Riskə məruz portfel – bu alət kreditləri gecikmə müddətlərinə görə qruplaşdırmaqla kredit riskini hesablamağa yardım edir. Gecikmə qrupları bir ilədək aylıq, iki ilədək illik və iki ildən çox olan dövrü ümumi şəkildə əhatə etməlidir. Bu müddət qrupları bank tərəfindən daha qısa müddətlər üzrə qruplaşdırıla bilər;
3. İflasa ekvivalent risk – hər bir gecikmə qrupuna iflas olma ehtimalı verilməklə ümumi portfelin potensial iflas həcmi proqnozlaşdırılır. İflas olma ehtimalı bankın empirik məlumatları əsasında müəyyən edilir. Gecikmə dövrü artdıqca bu ehtimal da yüksəlir və gecikmə müddəti bir ildən artıq olan vaxtı keçmiş kredit qrupları üzrə 100% kimi müəyyən edilir;
4. “Vintaj” təhlili – bu alət vaxtı keçmiş kreditlərin verildiyi tarix, bölmə, inzibatçı, kredit mütəxəssisi və digər meyarlar üzrə detallı təhlil etmək imkanı yaratmaqla portfel üzrə yaranmış problemlərin daha effektiv şəkildə aradan qaldırılmasını təmin edir. Kredit portfelinin strukturuna əsasən yuxarıda qeyd olunan meyarlarla yanaşı əlavə təhlil indikatorları da müəyyən oluna bilər;
5. Stress-testlər – bu hər bir şokun ən əlverişsiz həddə dəyişməsi ehtimalı nəzərə alır, belə ki, bank kapitalının şoklara dözümlüyü, şoklar nəticəsində bankın məruz qaldığı maksimum zərər və bankın fəaliyyətindəki digər boşluqlar müəyyən edir. Bu şoklar bazar, kredit, likvidlik, əməliyyat və digər risklərin komponentlərini özündə cəmləşdirir.

Son illərdə AMB-nda bank sisteminin xarici və daxili şoklara qarşı dayanıqlılığının ölçülməsi üçün “top-down” yanaşması əsasında stress test modelləri qurulmuş və müxtəlif stress-testlər həyata keçirilmişdir. Bununla belə, global böhranın təcrübələri əsasında stress-testinq praktikasının təkmilləşdirilməsi və genişləndirilməsi məqsədilə Dünya Bankının FIRST

proqramı çərçivəsində və ABŞ-ın “Booz Allen Hamilton” şirkətinin texniki dəstəylə yeni stress test modeli qurulmuşdur. Lakin bu modeldən hələ ki, MB-ın prudensial nəzarət məqsədləri üçün istifadə edilməsi nəzərdə tutulur. Təvsiyə edilmiş yeni stress test modeli isə yaxın gələcəkdə bankların istifadəsinə verilməsi nəzərdə tutulur.

Ümumiyyətlə, risklərin idarə edilməsi bölməsi risklərin idarə edilməsi qaydalarını tərtib edərkən hüquq, vergi və mühasibat uçotu məsələləri kimi digər amilləri nəzərə almalıdır, çünki bu məsələlər bankın limit strukturuna təsir göstərə bilər. Hər bir əsas risk kateqoriyası üçün risklərin idarə edilməsi qaydaları, Risklərin idarə edilməsi bölməsində çalışan mütəxəssisləri tərəfindən müvafiq bölmə rəhbərlərinin köməyi ilə tərtib edilməli və RİK-ə təqdim olunmalıdır. RİK-in tövsiyələri əsasında bu qaydalar Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilir. Risklərin idarə edilməsi bölməsi və RİK müntəzəm olaraq hər bir risk kateqoriyası üzrə risklərin idarə edilməsi qaydalarına düzəlişlər etmək üçün tövsiyələr verir. Bundan əlavə lazım gəldikdə Risklərin idarə edilməsi bölməsi bankın spesifik risklərinin idarə edilməsi qaydalarında fəaliyyət mühitindəki yeni hadisələri dərhal və uyğun olaraq əks etdirilməsini təmin edir.

Azərbaycanda tətbiq edilən yeniliklərdən birinin də mahiyyəti ondan ibarətdir ki, risklər nəzərə alınmaqla aktivlərin hesablanması qaydaları dəyişilir. Belə ki, Bazel müqaviləsində “risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər” anlayışı əvvəllər yalnız kredit və bazar risklərini əhatə edirdisə, hal-hazırda bu yenilik əməliyyat riskini də nəzərdə tutur[26]. Həm kredit, həm əməliyyat riskləri üzrə risklərə qarşı həssaslığın artırılması üsulları təklif olunur və bu üsullar banklara və tənzimləyicilərə. Onların rəyincə bazar infrastrukturunun və bank fəaliyyətinin inkişafının bu mərhələsi üçün daha uyğun gələn üsulları seçməyə kömək edir.

Bütün bu qeyd etdiklərimi ümumiləşdirərək sonda onu qeyd etmək istərdim ki, “Banklarda risklərin idarə olunması Qaydalar”nın beynəlxalq standartlara

tam cavab verməsi üçün, yəni bank sektorunun yaxşı inkişafı üçün daima beynəlxalq təşkilatların tövsiyələri nəzərdən keçirilir və ölkəmizin real vəziyyəti nəzərə alınaraq bu yeniliklər qaydalara tətbiq edilir.

2.3 Korporativ nəzarət sisteminin təşkili və onun biznes strategiyası ilə əlaqələndirilməsi.

Biznes strategiyası şirkətin spesifik biznes sahəsi üzrə harada, necə və nə vaxt rəqabət aparacağı haqda qabaqcadan müəyyən olunan seçimlər toplusudur. Ən yaxşı seçimlər şirkətin sahib olduğu və ya sahib ola biləcəyi özünəməxsus bacarıqlardan və onların şirkətə nə dərəcədə uğur gətirə biləcəyindən asılıdır. Ümumi bazarın istiqaməti, müştərilərin tələb və davranışları, bazarın rəqabət dinamikası, texnoloji trendlər, tənzimləmə siyasəti, dəyişən bazar mühiti və şirkətin dəyər zənciri strategiyanın hazırlanması zamanı nəzərə alınan ən əsas amillərdir.

Biznes strategiyası korporativ biznes sahəsində onun rəqiblərinə münasibətdə mövqeyini müəyyənləşdirir. O hər bir məhsul xətti üzrə formalaşır və davamlı rəqabət üstünlüyünün formalaşdırılması yolu ilə alıcı və bazar uğrunda mübarizə metod və üsullarını müəyyən edir. Öz növbəsində, bu üstünlük şüurlu seçimin nəticəsi və uzunmüddətli rəqabətin müəyyən üsullarından istifadəsi kimi yaranır. Variantların sayı burada çox azdır, belə ki, korporasiya rəqiblərlə müqayisədə daha ucuz mal və xidmətlər təklif etməyə çalışmaq, ya da rəqib məhsullarından hansısa unikal keyfiyyətlərlə fərqlənərək nail ola bilər. Əgər rəqabətli qiymət strategiyası yayılıbsa, bu zaman digər üsullardan istifadə etmək lazımdır. Məsələn, əgər hər bir bank faizləri aşağı salırsa, bu zaman digər unikal keyfiyyətlərlə fərqlənmə üsulundan istifadə etmək olardı. Yəni faizləri aşağı salmaqla yanaşı şərtləri sadələşdirmək və ya hər hansı həvəsləndirici üsullardan istifadə etmək olar ki, bu da digər banklardan onu biznes strategiyasına görə fərqləndirə bilər.

Biznes strategiyasına hazırlanmasına müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Belə ki, biznes strategiyasını müxtəlif fərdlər hazırlaya bilər ki, bunlara aşağıdakılar aiddir:

- Əsas strateji yanaşma – bu yanaşmada sənədləri rəhbər hazırlayır;

- Digər idarə etmə heyəti tərəfindən yanaşma - bu zaman strategiyanın işlənməsini rəhbər iyerarxiya üzrə digər işçilərin səlahiyyətinə verir. Bu yanaşmanın müsbət cəhəti ondan ibarətdir ki, bu zaman startegiyanın işlənilib hazırlanmasında müxtəlif səviyyəli menecerlər iştirak edir. Mənfi cəhəti isə rəhbər tərəfindən strateji idarəetmə və nəzarət həyata keçirilmir;
- Birgə yanaşma – bu zaman rəhbər bilavasitə tabeliyində olan qurumları biznes startegiyanının hazırlanması işinə cəlb edir, yekun qərar birgə verilir;
- Təşəbbüskar yanaşma – bu zaman rəhbər öz tabeliyində olanlara özünün yaratdığı strategiyanı həyata keçirməyə sövq edir.

Ümumiyyətlə, banklar öz biznes strategiyasını aşağıdakı 6 addım sayəsində formalaşdırırlar:

Birinci addımda strateji məqsəd müəyyənləşdirilir. Yəni, hər bir bank öz strateji məqsədlərini müəyyən etməlidir. Bankın strateji məqsədləri öz rəqibləri ilə müqayisədə liderliyi əldə etmək, kredit portfelini artıraraq mənfəətin artımını təmin etmək, müştərilərin sayını artırmaq ola bilər.

İkinci addım bugünkü biznesin funksional modelinin qurulmasıdır. Belə ki, hər bir bank göstərdiyi xidmətlər üzrə ayrı-ayrı modellər qurub, həmin modellər əsasında müştəriyə xidmət göstərməlidir.

Üçüncü addımda təhlil aparılır, yəni bankda mövcud olan risklər və yeni imkanlar müəyyənləşdirilir.

Dördüncü addımda təhlilin nəticəsi ilə funksional model birləşdirilir, bu zaman bankın yeni imkanları müsbət funksiyalar, risklər isə mənfi funksiyalar olur.

Beşinci addımda imkanlardan istifadə edilir, risklərin azaldılması üçün isə tədbirlər görülür.

Altıncı addımda isə bütün ideyalar konsepsiyada cəmləşir və strateji plan qurulur.

Əgər biznes strategiyası düzgün hazırlanıbsa, o aşağıdakı suallara cavab verməlidir:

- ✓ Hazırkı biznes modeli şirkəti irəliyə apara bilərmə?
- ✓ Bank güclü tərəflərini inkişaf etdirərək öz sahəsində lider mövqeyə necə yüksələ bilər?
- ✓ Bank böyük və artan gəlir mənbələrini necə müəyyənləşdirməlidir?
- ✓ Bank yeni müştəriləri necə cəlb etməlidir?
- ✓ Bank rəqibləri ilə müqayisədə müştərinin nəzərində hansı mövqedə dayanmalıdır?
- ✓ Bank rəqabət üstünlüyünü artırmaq üçün hansı addımları atmalıdır?

Bankın biznes strategiyası formalaşan zaman müxtəlif risklərə məruz qala bilər. Belə ki, biznes strategiyası ayrı-ayrı strateji bölmələrin strategiyaları olduğu üçün hər bir risk kateqoriyası ona təsir edə bilər. Buna görə də bankın biznes strategiyasının məruz qala biləcəyi riskləri əhatə edən risklərin idarə edilməsi siyasəti müəyyən edilməlidir. Belə ki, risklərin idarə edilməsi siyasəti aşağıdakıları əhatə etməlidir:

1. Biznes strategiyasının məruz qala biləcəyi risklərin, onların xüsusiyyətlərinin ətraflı izahı və hər bir risk növünün idarə edilməsində əsas məqsəd;
2. Bankın öz strateji məqsədlərinə nail olmaq üçün üzərinə götürə biləcəyi risk çəkisi və qəbul edilmiş risklər üzrə zərərlərin mümkün maksimal həcmi;
3. Bankın əsas əməliyyatları, fəaliyyət istiqamətləri, biznes prosesləri və sistemləri üzrə risklərin müəyyənləşdirilməsi, ölçülməsi, monitorinqi və minimallaşdırılması metodlarının prinsipləri;
4. Yeni əməliyyatlar, proseslər, fəaliyyət istiqamətləri və sistemlərin bankda tətbiq edilməsi prinsipləri;
5. Risklər barədə məlumatların bankdaxili və ictimaiyyətə açıqlanması siyasəti;
6. Risklərin idarə edilməsi sisteminin yoxlanılması siyasəti.

Rəhbərlik korporasiyanın işini uğurla idarəetmək və strateji plan hazırlamaq üçün daxili nəzarət mexanizminin səmərəli sistemini yaratmalıdır. Bununla yanaşı, daxili nəzarətin vahid sistemi yoxdur, axı hər bir korporasiyanın özünəməxsus mədəniyyəti, sistemi, idarəetmə gücü, strukturu və iqtisadi fəaliyyət növləri mövcuddur. Daxili nəzarət sisteminin yaradılması və istifadəsi korporasiyanın iqtisadi fəaliyyətinin strateji məqsədlərinə dəstək məqsədi daşıyır.

Beləliklə, banklarda biznes strategiyasına təsir edən risklərin müəyyənləşdirilməsini, qiymətləndirilməsini, idarə olunmasını və onlara nəzarəti təmin etmək üçün adekvat risk məlumatlarının icmallaşdırılması və risk hesabatlılığı çərçivəsi yaradılır və Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilir. Belə ki, risk məlumatlarının icmallaşdırılması və hesabatlılığının səmərəliliyini təmin etmək üçün menecment informasiya sistemi (MİS) yaradılır. Bu sistem vasitəsilə isə aşağıdakılar həyata keçirilir:

1. Gündəlik risklərin müəyyənləşdirilməsi, qiymətləndirilməsi, idarə edilməsi və onlara nəzarət olunması;
2. Müəyyən edilmiş qaydalara və limitlərə riayət olunmasının yoxlanılması;
3. Risk göstəricilərindəki meyllərin izlənməsi;
4. Prudensial tələblərlə və bankdaxili qaydalarla müəyyən edilmiş formatda hesabatların hazırlanması.

Effektiv nəzarət sistemini təşkil etmək üçün qərar qəbul edilməsində vacib sayılan hadisə və şərtlər barəsində adekvat və ətraflı daxili maliyyə, əməliyyat və riayət etmə məlumatlarının, eləcə də xarici bazar mühitinə dair məlumatın olmasını tələb olunur. Bu məlumat etibarlı və vaxtlı-vaxtında təqdim olunmalı, istifadə edilə bilən və uyğun formada hazırlanmalıdır. Daha doğrusu, korporativ nəzarət sistemi etibarlı və bankın bütün önəmli fəaliyyətlərini əhatə edən informasiya sistemlərinin mövcud olmasını tələb edir. Bu sistemlərin və məlumatları elektron formada saxlayan və istifadə edən digər sistemlərin

təhlükəsizliyi təmin edilməli, sərbəst olaraq nəzarət edilməli və gözlənilməyən hallar üzrə münasib planlarla dəstəklənməlidir.

Beləliklə, bankın biznes strategiyasına, o cümlədən, bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə normativ aktlara, bankdaxili prosedurlara, qaydalara və təlimatlara bankın əməkdaşları tərəfindən riayət olunmasına nəzarət edən, bankın fəaliyyətində yol verilə biləcək nöqsan və qüsurların qarşısının alınması məqsədilə tədbirlər görülməsi üçün rəhbərliyi vaxtında məlumatlandırmağa məsul olan funksional struktur vahidi Daxili Audit Xidmətidir (DAX). Onun rəhbər və əməkdaşları Audit Komitəsinin təqdimatı ilə Müşahidə Şurası tərəfindən vəzifəyə təyin edilirlər və vəzifədən azad edilirlər. DAX bilavasitə Audit Komitəsinə hesabat verir.

DAX-ın əsas fəaliyyəti bankda mövcud olan və bütün biznes proseslərini əhatə edən daxili nəzarət mexanizmlərinin adekvatlığını qiymətləndirmək, onun barəsində rəy söyləmək və bu mexanizmi təkmilləşdirmək istiqamətində tövsiyələr verməkdən ibarətdir. Bununla yanaşı, DAX həyata keçirilən bütün audit layihələrində bankın bütün strukturları üzrə fəaliyyətin qüvvədə olan normativ sənədlərə, müvafiq qanunvericiliyə və bankın biznes strategiyasına uyğunluğunu qiymətləndirir. DAX-ın fəaliyyəti bankın bütün fəaliyyət sahələrini əhatə edir[83].

Son olaraq onu qeyd etmək istərdim ki, biznes strategiyasına nəzarət olduqca zəruridir. Belə ki, nəzarət biznes strategiyasının icrası ilə bağlı təhlükələrin qarşısının alınması və aşkar edilməsi üçün lazımdır. Korporativ nəzarət sisteminin biznes strategiyası ilə əlaqələndirilməsi prosesi korporasiyaya daxil olan təşkilati məqsədlərlə korporasiyanın məqsədlərinə nail olmaq arasında əks əlaqəni təmin edir.

III FƏSİL. Korporativ biznesdə risklərin müəyyən edilməsi və səmərəlilik xüsusiyyətləri.

3.1 Risk ehtimalı ilə əlaqədar bank kapitalının qiymətləndirilməsi sisteminin təşkili.

Bank kapitalının əsas məqsədi bankın biznes strategiyasının dəstəklənməsi, daxili və xarici mühitdə baş verən əlverişsiz dəyişikliklər zamanı bankın maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsidir. Belə ki, o bankın ödəmə qabiliyyətinin itirilməsinə gətirib çıxara bilən mümkün risklərin azaldılmasına, əmanətçilərin və potensial investorların bank sistemində etimadının artırılmasına xidmət edir. Bank kapitalı, onun mahiyyəti və yerinə yetirdiyi funksiyalar iyerarxik olaraq xarici və daxili amillərin təsiri altında sistemə dəyişiliyə məruz qalır və eyni zamanda o subyektyönümlü anlayışdır, belə ki, tənzimləmə konsepsiyasının seçilməsindən artıq dərəcədə asılıdır.

Bank kapitalının qiymətləndirilməsi sistemi bankın biznes fəaliyyətinin və risk mühitinin xüsusiyyətlərinə uyğun, həmçinin bankın məruz qaldığı kredit, bazar, əməliyyat və digər risklərin məcmu kapitalın adekvat səviyyəsinin saxlanılması strategiyası risklərin müəyyənlişdirilməsi, qiymətləndirilməsi, ölçülməsi, tənzimlənməsi və onlara dair hesabatların əks etdirən risklərin idarə edilməsi sistemində uyğun təşkil edilir.

Ümumiyyətlə, bank fəaliyyətinin fəlsəfəsində çeşidli mənbələrdən cəlb edilmiş resurslar hesabına müxtəlif subyektlərə kreditlərin verilməsi durur. Bu fəaliyyət özündə müəyyən risk daşımaqla, borcalanın müflisləşməsi və ya başqa səbəbdən öz öhdəliklərini yerinə yetirməməsi ehtimalını ehtiva edir. Bank fəaliyyətinin uğuru və davamlılığı risklərin düzgün qiymətləndirilməsini, kapitalın adekvatlığı standartları vasitəsilə onlara nəzarət edilməsini, müvafiq öhdəliklər üzrə ehtiyatların yaradılmasını tələb edir. Kapital adekvatlığının lazımı nisbətini təmin olunması ümumilikdə bank sisteminin uzunmüddətli inkişafına yol açır.

Belə ki, risk ehtimalı ilə əlaqədar bank kapitalın qiymətləndirilməsi sistemini təşkil etməlidir. Bu sistem də öz növbəsində kapitala olan cari və gələcək tələbatı, gözlənilən kapital xərclərini, kapitalın arzuolunan səviyyəsi və strukturunu, o cümlədən, kapitalın daxili və xarici mənbələrini və həmçinin onun maliyyə vəziyyəti pisləşdiyi halda əlavə kapital vəsaitlərini cəlb etmək imkanlarını özündə əks etdirsin ki, bank riskə məruz qalaraq iflasa uğramasın. Buna görə də bank risklərin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq özünün müəyyən etdiyi dövrliliklə stress-testləşdirmə və ya risklərin idarə edilməsi sahəsində tətbiq olunan digər metodlardan istifadə etməklə qiymətləndirməni həyata keçirir.

Beləliklə, risk ehtimalı ilə əlaqədar bank kapitalının qiymətləndirilməsi aşağıdakı elementləri əhatə edir:

1. Bütün mühüm risklərin müəyyənləşdirilməsi, ölçülməsi və onların bank kapitalına təsirinin qiymətləndirilməsi;
2. Bankın təyin edilmiş kapital adekvatlığı hədəflərinə nail olmasının qiymətləndirilməsi;
3. Kapitalın qiymətləndirilməsi sistemində istifadə edilən əsas fərziyyələrin həssaslığının və əsaslandırmanın qiymətləndirilməsi;
4. Risklər əsasında bankın gələcəkdə kapitala olan tələbatının qiymətləndirilməsi və lazım gəldikdə risklərin idarəedilməsi siyasətində müvafiq düzəlişlərin edilməsi zərurətinin müəyyənləşdirilməsi.

Riskləri qiymətləndirmək, ölçmək və riskə nəzarət etmək üçün nəzarət orqanları və banklar bir sıra mexanizmlər və alətlər hazırlayır və təkmilləşdirir. Belə ki, bank kapitalının qiymətləndirilməsi sistemini 1975-ci ildə G-10 daxil olan 11 ölkə (Belçika, Kanada, Fransa, Almaniya, İtaliya, Yaponiya, Hollandiya, İsveç, İsveçrə, Böyük Britaniya və ABŞ) mərkəzi banklarının rəhbərləri tərəfindən yaradılmış Bazel Komitəsi tərəfindən kapital adekvatlığı üzrə beynəlxalq standartları (Bazel I, II, III) vasitəsilə həyata keçirir.

Risqlərin ümumi meyarlarla ölçülməsini və riskə qarşı minimum adekvat kapitalın təmin olunmasını təşviq etmək məqsədilə, Bazel Komitəsi 1988-ci ildə “Kapitalın ölçülməsinin və Kapital Standartlarının Beynəlxalq Uyğunluğu” Razılaşması, yəni Bazel I adlı sənəd hazırladı.

Bazel I özündə 4 əsas vəziyyəti əks etdirir:

1. Yalnız kredit və bazar risklərinə görə qiymətləndirmə həyata keçirilir;
2. Bank kapitalı iki səviyyədə (əsas və əlavə) müəyyən edilir;
3. Bank kapitalının risk çəkili aktivlərə nisbəti 8% -dən, əsas kapitalın risk çəkili aktivlərə nisbəti 4%-dən az olmamalıdır;
4. Kredit risklərinin çəkili aktivləri Bazel Komitəsinin müəyyən etdiyi maliyyə şkalası üzrə hesablanır.

Bazel I standartına görə kapitalın qiymətləndirilməsində bankın xüsusi kapitalının qurulmuş struktur elementlərinə aşağıdakılar aiddir:

1. Dövrüəyə buraxılmış tam ödənilmiş adi səhmləri, bölüşdürülməmiş gəlirləri özündə əks etdirən, həmçinin fondun xalis mənfəəti hesabına formalaşan əsas kapital (I dərəcəli kapital);
2. Tərkibinə cari dəyər üzrə aktivlərin qiymətləndirilməsi ehtiyatlarını (bankın kredit portfelinə daxil olan qiymətli kağızlar, mülk); itkilərin ödənilməsi üçün ümumi ehtiyatlarını; özündə kapital və borcun xüsusiyyətlərini əks etdirən borc kapitalının hibrid alətlərini; ən azı beş il müddətinə buraxılmış subordinasiya borc öhdəliklərini daxil edən əlavə kapital (II dərəcəli kapital). Əlavə kapital öz həcminə görə əsas kapitaldan çox ola bilməz. Hər bir rəqabətli ölkədə I və II dərəcəli kapitalların müəyyənləşdirilməsi həmin ölkənin tənzimləmə orqanlarının tələblərindən asılı olaraq fərqlənə bilər.

Bazel I standartlarına görə I dərəcəli kapitaldan bütün “qeyri-maddi” aktivlərin xalis dəyəri, məcmu kapitaldan isə bankın investisiyalar üçün yaratdığı “məqsədli” ehtiyatları çıxmaqla konsolidasiya olunmuş törəmə cəmiyyətlərinə, habelə digər hüquqi şəxslərin vəsait qoyuluşları tutulmalıdır.

Kapitalin adekvatlığı kafilik əmsalına görə, daha doğrusu, bank kapitalının risk hesabına ölçülmüş aktivlərə münasibəti ilə qiymətləndirilir (Kuka əmsalı). Həmin göstəricinin minimumu məcmu kapital üçün 8%, əsas kapital üçün isə 4% götürülür. Bu göstəricinin iqtisadi mənası odur ki, əgər kapitalın yetərlik norması 8%-dirsə, bu zaman hər bir bank əmanətlərinin vahid şərtləri heç olmasa, əmanətçilər tərəfindən deyil, bank səhmdarları tərəfindən şəxsi vəsaitlərlə 0,08 vahid maliyyələşdirilməlidir.

Bazel I görə bütün aktivlər beş qrupa bölünür. Aktivlərin hər bir qrupu üzrə risk əmsalları qurulur: 0, 10, 20, 50 və ya 100%. Aktivlərin hər bir qrupu üzrə risk əmsalları hər bir ölkədə özünəməxsus şəkildə hesablanır. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının “Bank kapitalı və onun adekvatlığının hesablanması Qaydaları” haqqında normativ sənədinə əsasən aktivlərin balans məbləği aşağıda göstərilən müvafiq risk əmsallarına vurulur.

Bakansdankənar aktivlərin risk dərəcəsi üzrə ölçmək üçün balansdankənar aktivlərin icra məbləği kreditə konvertasiya əmsalına vurulur, alınan nəticə isə balans aktivinin ekvivalenti olur və balans aktivləri risk qrupu kimi yuxarıdakılar aid olur.

Bazel Komitəsinin təklif etdiyi kapital yetərliliyinin müəyyən edilməsi yanaşması aşağıdakı əsas xüsusiyyətlərə malik idi:

- ✓ Sadəlik;
- ✓ Universallıq – hər bir banka aid edilə bilmək;
- ✓ Kredit portfelinin həcminə görə deyil, məhz onun keyfiyyətinə görə üstünlük təşkil edən minimum kapital zamanı kreditin hədsiz artmasını rədd etməyə kömək edir;
- ✓ Balan tələblərinə əsasən riskin nəzərə alınmasına imkan verir;
- ✓ Müxtəlif ölkələrin bank sistemlərini müqayisə etməyə icazə verir.

Bazel I müsbət xüsusiyyətlərlə yanaşı bəzi çatışmazlıqları da var idi ki, bunlarda aşağıdakılardır:

- ✓ Dərəcələr üzrə kapital elementlərinin müəyyən edilməsində dəqiqliyin olmaması;
- ✓ Risk dərəcələrinə görə aktivlərin differensiasiyasının kifayət qədər ətraflı olmaması;
- ✓ Yalnız kredit və bazar riskinə görə kapitalın yetərliliyinin qiymətləndirilməsi;
- ✓ Kapitalın minimum ölçüsü iqtisadi kapitaldan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənməsi.

Bazel I sazişinə dəyişikliklər edilməsinə baxmayaraq çatışmayan cəhətlərinin mövcud olması səbəbindən 2004-cü ildə kapital üzrə yeni Bazel sazişi, yəni Bazel II nəşr edildi və o, 2006-cı ildən qüvvəyə mindi.

Bazel II-nin əsas vəzifələri aşağıdakılar idi:

1. Kredit risklərinin idarə edilməsi və qiymətləndirilməsi üzrə öz proses və metodlarını daima təkmilləşdirmək üçün bankları stimullaşdırmaq;
2. Yetərliyin risk normativlərində, xüsusilə əməliyyat risklərin onlara artırılması yolu ilə dəqiq əks etdirilməsini artırmaq;
3. Bankların kapitalla tələbatının iqtisadi qiymətləndirilməsi ilə kapital yetərliyinə minimum tələb arasında fərqi ixtisar etmək;

Bazel II Bazel I-dən fərqli olaraq özündə çoxaspektli və ətraflı sənədləri əks etdirir və üç komponentdən ibarətdir:

- 1) Kredit, bazar və əməliyyat risklərinə zidd ehtiyatları saxlayan kapitalın hesablanmasına müxtəlif mürkkəblik dərəcəsinə görə alternativ yanaşmalar dəsti olan kapitalla minimum tələbələr;
- 2) Kapital yetərliyi və bank risklərinin qiymətləndirilməsi üzrə tənzimləyici orqanlar tərəfindən nəzarət prinsiplərini əks etdirən ağıllı nəzarət;
- 3) Bank kapiatlı və riskləri haqqında informasiyanın açıqlanması tələblərini əks etdirən bazar intizamı.

Bazel II-nin əsas tənzimləyici göstəriciləri Bazel I-də olduğu kimi kapital yetərliliyinin əmsalı 8%-dir. Yenilik isə bank aktivlərinə görə risk dərəcələrinin

hesablanması metodikasıdır. Bazel II-də riskin üç növünə, kredit, bazar və əməliyyat risklərinə baxılır. Bununla belə əməliyyat riski altında xarici mühit hadisələri, heyətin sənşiyalaşdırılmamış hərəkətlərini əks etdirən daxili proseslərin verdiyi adekvat olmayan ziyanlı risklər başa düşülür. Əməliyyat risklərini qiymətləndirmək üçün banklara üç metoddan istifadə təklif olunur: sərt yazılmış dərəcədə əməliyyat riski altında kapital üzrə tələblərin yekun məbləğini nəzərdə tutan əsas metod; hər bir əməliyyat fəaliyyətləri altında müəyyənləşdirilmiş əmsalların tətbiqini nəzərdə tutan standart metod; kəmiyyət və keyfiyyət kriteriyalarının kombinasiyası əsasında bankların əməliyyat risklərinin ölçülməsində istifadə etdikləri öz metodları zamanı risklərin ölçülməsinin irəlilədilmiş metodu.

Bazel II də kredit risklərinin qiymətləndirilməsi üçün isə üç alternativ variant, standart yanaşma və daxili reytinglər əsasında iki yanaşma əsasında həyata keçirilməsi təklif edilir. Birinci halda Bazel I metodikasından fərqli olaraq ixtisaslaşmış təşkilatlar tərəfindən mənimsənilmiş kredit reytinglərindən asılı olaraq risklər üzrə çəkili aktivlər tətbiq edilir. İkinci və üçüncü halda isə risklərin qiymətləndirilməsi üçün nəzarət orqanları tərəfindən bəyənilmiş bankların daxili reyting modellərinin köməyi ilə istehsal edilmiş aktivlərdən istifadə edilir. Bazel II-də bazar risklərinin hesablanmasına tələbləri dəyişməyi fikirdə tutulmur, çünki banklara standartlarla hesablamanın irəlilədilmiş yanaşması arasında əsaslandırılmış seçim etməyi məsləhət görülür. Belə ki, risklərin hesablanması metodunun seçilməsi bankların qərarına qalır, həmçinin metodların kombinləşdirilməsi də banklara buraxılır. Bu sənədlə təşkilatın riskyönümlü tənzimlənməsinin müəyyənləşdirilmiş əsas prinsipləri bankların risklərin idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə stimullaşdırılmasına istiqamətlənib.

2008-ci ildə başlamış Dünya Maliyyə böhranı maliyyə inistitutlarına beynəlxalq konfederasiyanın tələblərində ciddi nöqsanları meydana çıxartdı. Nəticədə intensiv artıma uyğunlaşan bazar iştirakçılarının aqressiv davranış

modellerini əldə etməsi səbəbindən fərdi və sistemli eyniləşdirilməmiş risklərin böyük həcmdə toplanması baş verdi. Son zamanlar bir çox ekspertlər müasir tənzimləmə sisteminin dövrülülük kimi çatışmazlıqlarını ayırır. Tənzimləmənin dövrülülüynün yüksəliş fazası qəbul edilən risklərin azaldılmasına aparır, lakin tənəzzül dövrü onları artırır və kredit sisteminin yenidən qurulmasını çətinləşdirir. Tənzimləmənin belə dövrülülüynü iqtisadi dövrülülüynü gücləndirir və bankların davamlılığını azaldır.

2010-cu ilin sentyabr ayında Bazel Komitəsi “Banklar üçün tənzimləmənin beynəlxalq mexanizmi” adını alan bank kapitalı və likvidlik standartının sonuncu yeni variantını təqdim etdi.

Bazel III bank sektorunda risklərin idarə edilməsi, nəzarət və tənzimləmə sisteminin gücləndirilməsi məqsədilə hazırlanıb və o bank sektorunda maliyyə və iqtisadi xüsusiyyətlərin sarsılmasını saxlayan imkanların artırılmasına, banklarda korporativ idarəetmə və risklərin idarə edilməsinin yaxşılaşdırmağa, həmçinin banklarda informasiyanın açıqlanması və şəffaflılığının artırılmasına kömək etməlidir.

Bazel III təkcə Bazel II-nin modernləşdirilməsi kimi düzəlişləri özündə əks etdirmir, həm də Bazel II-nin yaxınlardakı böhran zamanıadekvatlığın düzəldilməsi əsasında yenidən işlənilməsinə özündə əks etdirir. Bazel III-ün tələblərinin tətbiqinə 2013-cü il 1 yanvardan başlandı. Keçid mərhələlərlə baş verəcək və 2019-cu ildə başa çatacaq. Bazel III-ün əsas istiqamətləri bank kapitalı və likvidliyinin tənzimlənməsi prosesinin dəyişdirilməsi təklifidir. Kapital münasibətlərinə aid yeni tələblər aşağıdakı üç istiqamətdən ibarətdir:

1. Bankların xüsusi kapitalının strukturunun dəyişdirilməsi;
2. Kapital yetərliyi tələblərinin artırılması (həmçinin kapital yetərliyi üçün yeni əlavə normativlərinin tətbiqi);
3. Kapital buferlərinin yaradılması.

Maliyyə böhranı hazırkı dövrdə bankların xüsusi kapitalının təkibi hesabına bəzi maliyyə inistitutlarının səmərəsizliyini göstərdi. Ehtimal edilir ki, bank

kapitalının səmərəliliyinin əsas meyarları onların maliyyə itkilərinin kompensasiya edilməsi üçün istifadəsi imkanları olmalıdır. Bazel III xüsusi kapitalın tərkibində istisnalıq təşkil edən likvidlik yetərliliyi olmayan və itkilərin ödənilməsi üçün istifadə oluna bilməyən bir sıra mənbələri nəzərdən keçirir. I dərəcəli kapitalla bankların müflisləşməsi zamanı deyil, təkcə bankların cari fəaliyyətində itkilərin udulmasını təmin edən alətlər aid olmalıdır. Bazel III səhmdar kapitalının payının artırılmasına və subordinasiya kreditlərinin və bank kapitalının digər hibrid alətlərinin azaldılmasına kömək edir.

Həmçinin Bazel III kapital yetərliliyinə münasibətdə hesablama üsulunu dəyişmədən bəzi minimum normativləri qaldırır. Bu standartda görə I dərəcəli kapitalın yetərliliyinin minimum normativi 6% (fəaliyyətdə olan 4% ilə müqayisədə) ölçüsündə müəyyən edilir. Bundan başqa kapital yetərliliyinin əlavə minimum normativləri də tətbiq edilir: keçid dövrü ərzində 4,5% məqsədli dərəcəyə çatan səhmdar kapitalının yetərlilik normativi (common equity). Burada ehtimal olunur ki, əsas kapital I dərəcəli kapitalın əsas hissəsi olacaq; ilkin mərhələdə dərəcəsi 3% müəyyən edilən leveric göstəricisi (kapitalın risk üzrə görə çəkisiz ümumi aktivlərə münasibəti).

Böhran zamanı aydın oldu ki, bəzi aktivlər üzrə tətbiq edilən risk əmsalları adekvatsız olaraq azaldılıb. Bəzi hallarda bu əvvəlki illərdə həmin keyfiyyətin yoxluğu ilə izah olunurdu, müvafiq olaraq kredit riskləri haqqında mülahizələr çox optimist idi, belə ki, bu böhrana qədər müşahidə edilən cari əlverişli bazar konyukturasının təhlilinə əsaslanırdı. Beləliklə, əvvəlki leveric (kapitalın risk üzrə ümumi aktivlərə münasibəti) əhəmiyyətli dərəcədə aktivlərə tətbiq edilən risk əmsallarından asılı idi. Bu banklara aktivlər üzrə risk əmsallarını azaldılmasının tətbiqi göstəricisini asanlıqla manipulyasiya etməyə icazə verirdi.

Bazel III də bu problemin həlli üçün levercin normativ tənzimlənməsini aparmaq və kapitalın risk üzrə çəkisiz ümumi aktivlərə münasibəti kimi hesablanmasını təklif edirdi.

Həmçinin Bazel III-də iki buferli kapital tərkibinin mərhələli tətbiqi nəzərdə tutur: konservasiyalı bufer və kontr-tsiklik bufer.

Xalis gəlir hesabına mərhələli formada 2016-cı ilə kimi bərabər payla (0,625%) formalaşan kapitalın konservasiyalı buferinin yaradılması nəzərdə tutulur. 2019-cu ildə keçid dövrünün bitməsi ilə əlaqədar olaraq o, I dərəcəli əlavə kapitalın aktivlərindən 2,5%-dən az olmayan dərəcəyə çatmalıdır. Bu bufer maliyyə sisteminin stressi zamanı bank sektorundakı itkilərin ödənilməsi üçün nəzərdə tutlub. Bununla əlaqədar olaraq I dərəcəli əsas kapitalın minimum tələblərinin təhlükəsizliyi 7%-ə qədər artır. Əgər banklar kapitalın lazımı buferini formalaşdırma bilməsələr, onlar dividend və bonusların ödənilməsində tənzimləyici məhdudiyyətlərlə üzləşəcəklər.

Həmçinin kontr-tsiklik bufer adlanan kapitalın ikinci buferinin aparılması da nəzərdə tutulur. Buferin formalaşdırılmasının əsas məqsədi sistemli risklərin yaradılmasına gətirib çıxaran hədsiz kredit artımı dövründə bank sektorunu qorumaq üçün onun tənzimləyici makroprudensial alət kimi istifadə edilməsidir. Onun bankları sistemli risklərin yaranma potensialı dövründə əsas kapitalı 0-dan 2,5%-ə qədər diapazonu yaratmaq məcburiyyətindədirlər. Hər iki bufer sarsılma dövründə itkiləri örtmək üçün azaldıla bilər. Bunu aşağıdakı cədvəldə göstərmək istərdim.

Cədvəl 3.1

Bazel III görə kapital standartları

Parametrlər	Səhmdar (əsas) kapital normativi (Common equity), %	Əsas kapital normativi (Tier I capital), %	Xüsusi kapital normativi (Total capital), %
Minimum tələblər	(-) 4,5	(4) 6,0	(8) 8,0

Konservasiya buferi	(-)	2,5	
Konservasiya buferinin+minimumu	7,0	8,5	10,5
Kontr-tsiklik bufer	(-)	0 – 2,5	
Yekun	7,0 – 9,5	8,5 – 11,0	10,5 – 13,0
Leveric	-	-	(-) 3,0

Mənbə: Bazel III

Qeyd. Solda mötərizənin içində göstərilən rəqəmlər Bazel II-də mövcud olan kapital standartlarıdır.

Beləliklə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının “Bank kapitalı və onun adekvatlığının hesablanması Qaydaları” haqqında normativ sənədinə əsasən məcmu kapital, risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər və kapiatın adekvatlıq əmsalı aşağıdakı düstürlərlə hesablanır[1]:

Məcmu kapital = I dərəcəli kapital – I dərəcəli kapitaldan “tutulmalar” +II dərəcəli kapital – II dərəcəli kapitaldan “tutulmalar”

Risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər = risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş balans aktivləri + risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş balansdankənar aktivlər – risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərdən “tutulmalar”

I dərəcəli kapitalın

$$\text{adekvatlıq əmsalı} = \frac{\text{I dərəcəli kapital – I dərəcəli kapitaldan "tutulmalar"}}{\text{risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər}} \times 100\% \quad /3.1/$$

Məcmu kapitalın

$$\text{adekvatlıq əmsalı} = \frac{\text{Məcmu kapital}}{\text{risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər}} \times 100\% \quad /3.2/$$

$$\text{Leverec əmsalı} = \frac{\text{I dərəcəli kapital–I dərəcəli kapitaldan "tutulmalar"}}{(\text{balans aktivləri–Azərbaycan İpoteka Fondu tərəfindən maliyyələşdirilmiş ipoteka kreditləri} \times 0,5) + \text{balansdankənar aktivlər}} \times 100\% \quad /3.3/$$

Azərbaycan banklarında mütəmaddi olaraq risklə əlaqədar bank kapitalı hesablanır və AMB-ına rüblük və illik hesabatlar təqdim edilir. Yuxarıda qeyd etdiyim əmsallara AMB-ı tərəfindən norma tətbiq edilib. Beləliklə, AMB-nın normativlərinə əsasən I dərəcəli kapital adekvatlıq əmsalı 6%-dən, məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalı 12%-dən, Leverec əmsalı isə 8%-dən yuxarı olmalıdır[1].

Bu normativlərin Azərbaycanın bəzi banklarında nə qədər olduğunu, həmçinin bankların hesabatlarında risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərdən asılı olan kapitalın banklar üzrə necə dəyişdiyinin müqayisəli təhlilini vermək istərdim.

Cədvəl 3.2

Banklar üzrə kapitalın strukturu

Kapital vəsaitləri	Unibank min AZN	Bank of Baku min AZN	AGBank min AZN	Atabank min AZN	Azər -Türk Bank min AZN
I dərəcəli kapital (Əsas kapital) (Məcmu kapitalın 50%-dən az olmamalıdır))_)	85416,46	81562,23	41488,13	49628,54	15307106,35
Adi səhmlər (tam ödənilmiş paylar)	56565,12	52870,00	25000,00	44500,68	13447318,00

Bölüşdürülməmiş xalis mənfəət (zərəri), cəmi	14367,46	28692,23	9628,10	5127,86	1859788,35
I dərəcəli kapitaldan tutulmalar	2857,42	1442,09	3526,44	1245,45	67625,33
Tutulmalardan sonra I dərəcəli kapital (I-2)	82559,04	80120,14	37961,69	48383,09	15239481,02
II dərəcəli kapital (I dərəcəli kapitalın məbləğindən çox olmamalıdır)	47010,81	35843,24	13847,38	12289,18	2054991,70
Cari ilin mənfəəti	28000,67	26726,14	3256,59	7810,55	975252,30
Ümumi ehtiyatlar (aktivlər üzrə yaradılmış adi ehtiyatlardan çox olmamaqla)	6598,54	6510,13	4021,99	4478,63	1079739,40
Məcmu kapital (3+4)	129569,86	114831,33	51809,07	60672,27	17294472,72
Məcmu kapitaldan tutulmalar	400,00	1132,06	559,12	582,34	458000,00
Tutulmalardan sonra məcmu kapital (5-6)	129169,86	113699,27	51249,95	60089,93	16836472,72
Risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş yekun aktivlər	771842,63	639200,03	422083,16	358290,43	89461094,00

Banklar üzrə kapitalın strukturunu bildikdən sonra biz risk əlaqədar bankların kapital adekvatlıq əmsallarını hesablaya bilərik və həmin əmsalların

AMB-1 tərəfindən təsdiq edilmiş normlara uyğun olub – olmadığını müqayisəli təhlil əsasında öyrənə bilərik.

Cədvəl 3.3

Risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərdən asılı olan kapitalın adekvatlıq standartlarının (əmsallarının) hesablanması

Kapital adekvatlıq standartları (əmsalları)	AMB tərəfindən qoyulan norma,(%)	Unibank (%)	Bank of Baku (%)	AG Bank (%)	Ata Bank (%)	Azər-Türk Bank (%)
I dərəcəli kapital adekvatlıq əmsalı	6	10,70	12,53	9,0	13,50	17,03
Məcmu kapital adekvatlıq əmsalı	12	16,74	17,96	12,14	16,77	18,82
Leverec əmsalı	8	9,46	11,57	8,46	9,73	15,00

Cədvəldən də göründüyü kimi müqayisə etdiyim hər bir bank AMB tərəfindən qoyulan normanın tələblərinə uyğundur. Bu isə o deməkdir ki, Azərbaycan bankları sürətlə inkişaf etməkdədir və lazımı normativləri yerinə yetirə bilirlər.

Beləliklə, risk ehtimalı ilə əlaqədar kapitalın qiymətləndirilməsinə inkişaf etmiş beynəlxalq yanaşmaların aparılmış təhlili risklərə görə kapital yetərliyi həssaslığını artırmaq məqsədi üçün bank risklərinin qiymətləndirilməsi metodlarını təkmilləşdirilməsi və bankların dözümlülüyünü artırmaq üçün əlavə tənzimləyici şərtlər və məhdudiyyətlərin yaradılması haqqında nəticə çıxarmağa icazə verir.

3.2 Risk üzrə qiymətləndirmə alqoritmlərinin müəyyən olunması, bazar və bank portfelinin tərkibi ilə əlaqələndirilməsi.

Risklərin idarə edilməsi sistemini reallaşdırmaq risklərin idarə edilməsi sahəsində qərar qəbulu prosesini sadələşdirməyə və sistemləşdirməyə imkan verən risklərin qiymətləndirilməsi alqoritmini işləyib hazırlamağı və istifadə etməyi nəzərdə tutur. Ümumiyyətlə, risklər üzrə qiymətləndirmə alqoritmlərinin müəyyən olunması aşağıdakılara imkan verir:

- ✓ Risklərin qiymətləndirilməsinin bütün aspektləri haqqında məlumat almağa;
- ✓ Bu prosesin hər bir addımında ardıcılıığı və məlumat mənbələrini anlamağa;
- ✓ Risklər üzrə qiymətləndirməni daha dərinədən öyrənməyə;
- ✓ Qiymətləndirmə zamanı nəzərə alınması lazım olan amillərin müəyyənləşdirilməsinə.

Risklər üzrə qiymətləndirmə alqoritmi bazar və bank portfelinin tərkibi haqqında məlumatlar əsasında müəyyən olunur. Yəni, qiymətləndirmə alqoritmi bazar və bank portfelinin tərkibindən asılıdır. Beləliklə, bazar və bank portfelinin tərkibindən asılı olaraq qiymətləndirmə alqoritmi aşağıdakı tərtibat sxemindən ibarət ola bilər:

Blok 1. Risklərin təsnifatı və aşkar edilməsi.

Blok 2. Risklərin subyekt və obyektlərinin aşkar edilməsi.

Blok 3. Risklər üzrə kəmiyyət qiymətləndirilməsi.

Blok 4. Risklər üzrə keyfiyyət qiymətləndirilməsi.

Şübhəsiz ki, banklarda ən vacib vəzifələrdən biri risklərin aşkar edilməsi sayılır. Bu vəzifənin əhəmiyyəti banklarda hər hansı riski ilə mübarizə üçün ilk növbədə konkret risklərin müəyyən edilməsi, onun xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılması, təzahür etdiyi sahə, təsir kanalı və obyektinin müəyyənləşdirilməsi tələb olunmasındadır. Əgər banklar mümkün riskləri

müəyyənləşdiribsə, bu zaman "xəbərdarlıq, deməli silahlanmaq" prinsipi üzrə hərəkət edə bilər.

Bu zaman banklarda risklərin aşkar edilməsi metodları barədə suallar meydana çıxır. Burada bazar və bank portfelinin tərkibindən asılı olaraq ekspert qiymətləndirmə metodundan istifadə oluna bilər, lakin banklarda əvvəllər toplanıb ümumiləşdirilmiş və sistemləşdirilmiş təcrübədən istifadə etməyə icazə verən mümkün risklərin matrisinin işlənilib hazırlanaraq istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

Mütəxəssislərin bilik və təcrübəsinin formalaşması sayəsində banklarda analitiklərin mümkün riskləri yenidən qiymətləndirməsinə ehtiyac yoxdur, lakin bu zaman nümunə və səhvlər metodu əsasında, həmçinin hər hansı bir riski diqqətdən kənar qoymamaq əsasında hərəkət etmək lazımdır. Buna görə banklarda risklərin müqayisəsinə əsaslanan, onların xüsusiyyətlərini, bankların daxili və xarici mühitinə münasibətlərini, həmçinin bankların öz gücləri sayəsində onları idarəetmə imkanlarını qiymətləndirməyini və ya risklərin idarə edilməsi problemlərini digər tərəfə ötürməyini özündə əks etdirən risklərin çoxölçülü təsnifatı hazırlanmalıdır. Risklərin təsnifatı haqqında geniş məlumatı birinci fəslin birinci sualında vermişəm.

Risklər üzrə qiymətləndirmə alqoritminin növbəti vəzifəsi risklərin obyekt və subyektlərini aşkar etməkdən ibarətdir. Bu vəzifənin əhəmiyyəti bankın hansı bölmələrinin, bank fəaliyyətinin hansı tərəflərinin, həmçinin onun fəaliyyəti konkret olaraq hansı növ risklərin təsirinə məruz qala bilməsini mütəxəssislər tərəfindən anlaşılması üçün risklərin istiqamətləndiyi adressləri dəqiq müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Risklərin obyektlərini aşkar etmək üçün həyata keçirilməsi tələb olunan addımlar bunlardır:

1. Risklərin təzahür etdiyi sahələrdə risklərin strukturlaşdırılmasına və risklərin idarəsinin digər tərəfə ötürülməsinə imkan verən risklərin aşkar edilməsi və onların təsnifatının qurulması.

2. Risklərin konkret növlərinin təsir etdiyi fəaliyyət sferalarının aşkar edilməsi. Burel problemləli nöqtələrin axtarışının daraldılmasına və uydurma problemlərin kesilməsi üçün lazımdır.
3. Konkret risklərin fəaliyyət sferasıyla potensial münasibətdə olan bölmələrin siyahısının müəyyənləşdirilməsi.
4. Bank fəaliyyətində riskli vəziyyət yaranan zamanı mümkün fəsadlar spektrinin müəyyən edilməsi.
5. Risk səviyyəsinin enməsinə təsir edən ayrı-ayrı bölmələrin səlahiyyətlərinə daxil olan fəaliyyət siyahılarının müəyyənləşdirilməsi.

Risklərin obyektləri aşkar edilməsi vəzifəsindən sonra risklərin idarə edilməsi elementi olan, konkret risklərə idarəedici təsir edən risk subyektlərinin aşkar edilməsi vəzifəsinə baxmaq lazımdır. Risklərin idarə edilməsi subyektlərinin müəyyən edilməsi gələcəkdə risklərin azaldılması tədbirlərini həyata keçirməyə görə məsuliyyət matrisinin hazırlanmasına, həmçinin banklarda konkret şəxslərlə tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi üzrə səlahiyyətlərin həvalə edilməsinə icazə verir. Bundan başqa, konkret risklərin idarə edilməsi subyektlərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi bankların idarə edilməsi üzrə risklərin idarə edilməsinin mümkün xüsusiyyətlərinin nəzərdə tutur.

Mənim fikrimcə, risk subyektlərinin aşkar edilməsi üçün həyata keçirilməsi tələb olunan addımlar bunlardır:

1. Bankların konkret bölmələrinin fəaliyyəti ilə risk təbiəti əsasında təsirin müqayisəsi.
2. Risklərin idarə edilməsi sahəsində hansı funksiyaların bankların konkret bölmələrində təsbit edilməsini dəqiqləşdirmək.
3. Bölmələr üzrə təsbit edilən risklərin idarə edilməsi üzrə məsuliyyət matrisini nəyin əsasında hazırlamaq üçün risklərin idarə edilməsi funksiyalarının siyahısı ilə risklərin siyahısının uyğunluğunu yoxlamaq.

4. Uyğunluq gəlmədiyi zaman risk sahəsinin problemlərini və yerinə yetirilmiş vəzifələri dəqiqləşdirmək və risklərin idarə edilməsi sahəsindəki məsuliyyətləri matrisə əlavə etmək.

Banklarda risklər üzrə qiymətləndirmə alqoritminin növbəti vəzifəsi risklərin kəmiyyət və keyfiyyət qiymətləndirilməsinə dən ibarətdir. Bu vəzifənin vacibliyi risklərin reallaşması nöqtəyi nəzərdən bank fəaliyyətinə təsiri, riskli vəziyyət yarandıqda zərərin mümkünlüyü, həmçinin bankların risklərə münasibətdə gözlənilən və tolerantlılığı, risklərin konkret növlərinin əhəmiyyətliliyinin qiymətləndirilməsi zəruriliyi ilə müəyyənləşdirilir. Bu vəzifənin həlli üçün risklərin konkret növlərinin qiymətləndirilməsi üçün vacib olan, ona metodoloji və texnoloji cəhətdən uyğun olan risklərin qiymətləndirilməsinin adekvat metodlarının tətbiq edilməsidir. Beləliklə, bu qiymətləndirmə metodları bazar və bank portfelinin tərkibi haqqında mövcud olan məlumatlardan asılı olaraq seçilə bilər.

Yuxarıda qeyd etdiyim məlumatları ümumiləşdirərək portfelin tərkibi haqqında məlumat əsasında portfelin risk dərəcəsi üzrə necə bölündüyünü öz dissertasiya işimdə müqayisəli təhlilini vermək istərdim. Belə ki, Express bankın hesabatı əsasında kredit portfelinin risk dərəcəsi üzrə necə bölündüyünü 2013-cü ilin dekabr 31-inə hazırlanan hesabatla 2014-cü ilin iyunun 30-una olan hesabatı müqayisəli təhlilini verərək bölgünün necə dəyişdiyini aşağıdakı cədvəl vasitəsilə göstərmək istərdim.

Cədvəl 3.4

Kredit portfelinin risk dərəcəsi üzrə bölgüsü

	31.12. 2013 –cü ildə	30.06.2014 – cü ildə	Risk dərəcəsi üzrə bölgü					
			31.12. 2013	30.06.2014	31.12.2013	Portfel- də payı	31.12.2013	Portfel- də payı
Kredit portfelinin müştəri üzrə bölgüsü	kreditlər üzrə əsas borclar	kreditlər üzrə əsas borclar	0%	Portfel- də payı	0%	Portfel- də payı	1%	Portfel- də payı
Müştərilərə verilən kreditlər və lizinaların cəmi	177659	187685,31	1455	0,82%	1716	0,91%	173621	97,73%
Dövlət	22395	16431	–	–	–	–	22395	12,61%
Özəl hüquqi şəxslər	78265	73158	–	–	–	–	76490	43,05%
Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər	21032	34800	–	–	–	–	20807	11,71%
Fiziki şəxslər	55968	63296	1455	0,82%	1716	0,91%	53929	30,36%

Risk dərəcəsi üzrə bölgü

30.06.2014		31.12.2013		30.06.2014		31.12.2013		30.06.2014	
1%	Portfeldə payı	5%	Portfeldə payı	5%	Portfeldə payı	30%	Portfeldə payı	30%	Portfeldə payı
173454	92,42%	2138	1,20%	10203	5,44%	255	0,14%	548	0,29%
13131	7,00%	–	–	3300	1,76%	–	–	–	–
68061	36,26%	1775	1,00%	3821	2,04%	–	–	–	–
33894	18,06%	99	0,06%	615	0,33%	–	–	20970	0,11%
58369	31,10%	264	0,15%	2468	1,31%	255	0,14%	338	0,18%

Risk dərəcəsi üzrə bölgü							
31.12.2013		30.06.2014		31.12.2013		30.06.2014	
60%	Portfeldə payı	60%	Portfeldə payı	100%	Portfeldə payı	100%	Portfeldə payı
131	0,07%	1421	0,76%	59	0,03%	343	0,18%
–	–	–	–	–	–	–	–
–	–	1277	0,01%	–	–	–	–
120	0,01%	–	–	7	0,004%	82	0,04%
12	0,001%	144	0,08%	52	0,03%	261	0,14%

Mənbə: Express bank

Beləliklə, cədvəldən göründüyü kimi 0%-li risk dərəcəsi üzrə kredit portfelində müştərilərə verilən kredit və lizinqlərin cəmi 2013-cü illə müqayisədə 2014-cü il də 0,09% artaraq 0,91% olmuş, lakin fiziki şəxslərə verilən kredit və lizinqlərin cəmi 0,01% azalaraq 0,81% olmuşdur. 1%-li risk dərəcəsi üzrə isə 2013-cü illə müqayisədə 2014-cü ildə müştərilərə verilən kreditlər və lizinqlərin cəmi 5,31% azalaraq 92,42%; dövlətə verilən kreditlər və lizinqlərin cəmi 5,61% azalaraq 7,00%; özəl hüquq şəxslərə verilən kreditlər və lizinqlərin cəmi 6,79% azalaraq 36,26%; sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərə verilən kreditlər və lizinqlərin cəmi 6,35% arataq 18,06%; fiziki şəxslərə verilən kreditlər və lizinqlərin cəmi isə 0,74% artaraq 31,10% olmuşdur.

5%-li risk dərəcəsi üzrə kredit portfelində 2013-cü illə müqayisədə 2014-cü ildə müştərilərə verilən kreditlər və lizinqlərin cəmi 4,24% artaraq 5,44%; dövlətə verilən kreditlər və lizinqlərin cəmi 1,76%; özəl hüquqi şəxslərə verilən kreditlər və lizinqlərin cəmi 1,04% artaraq 2,04%; sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərə verilən kreditlər və lizinqlərin cəmi 0,27% artaraq 0,33%; fiziki şəxslərə verilən kreditlər və lizinqlərin cəmi 1,16% artaraq 1,31% olmuşdur.

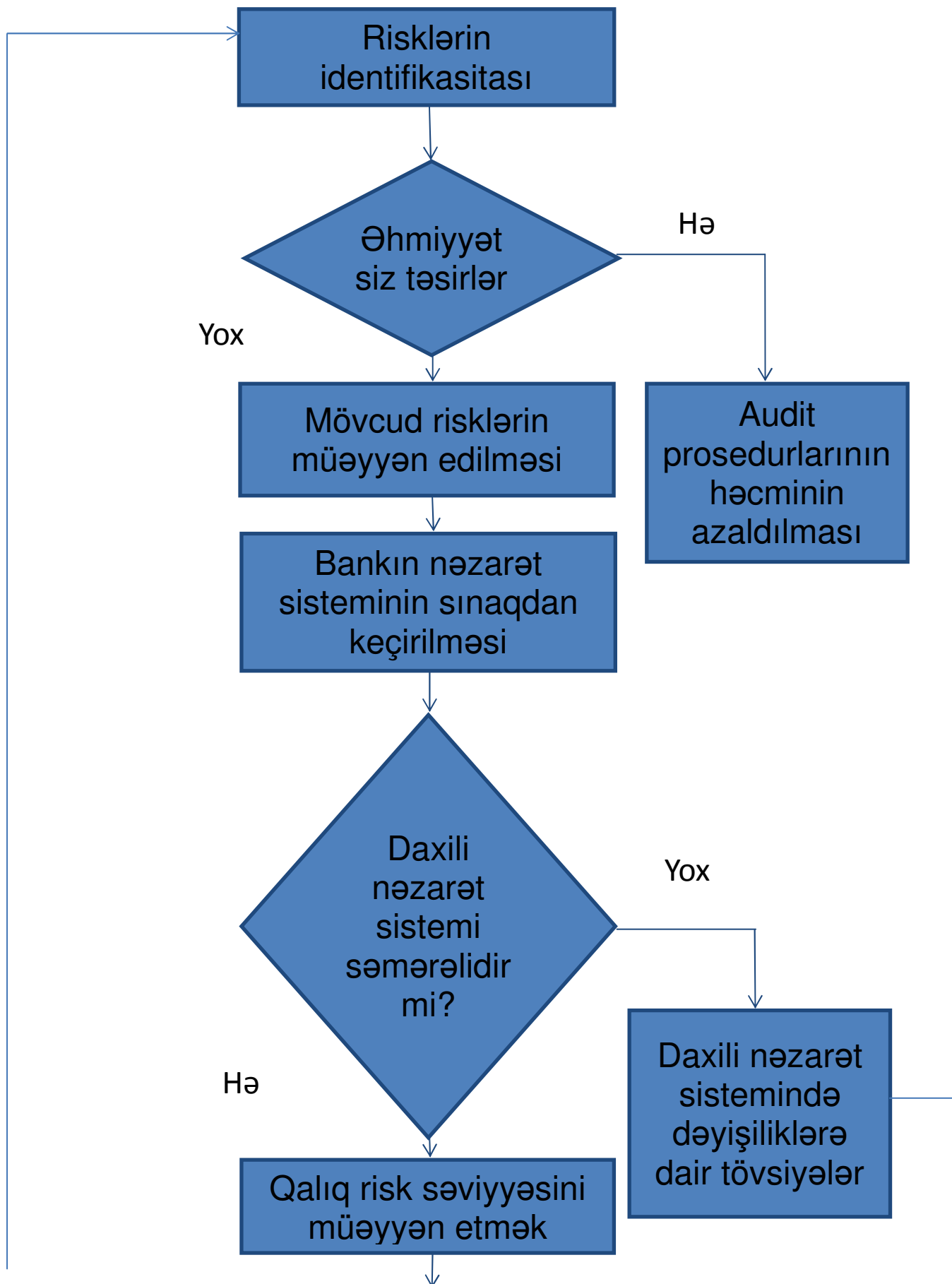
30%-li risk dərəcəsi üzrə kredit portfelində 2013-cü illə müqayisədə 2014-cü ildə müştərilərə verilən kreditlər və lizinqlərin cəmi 0,15% artaraq 0,29%; sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərə verilən kreditlər və lizinqlərin cəmi 0,11%; fiziki şəxslərə verilən kreditlər və lizinqlərin cəmi 0,04% artaraq 0,18% olmuşdur.

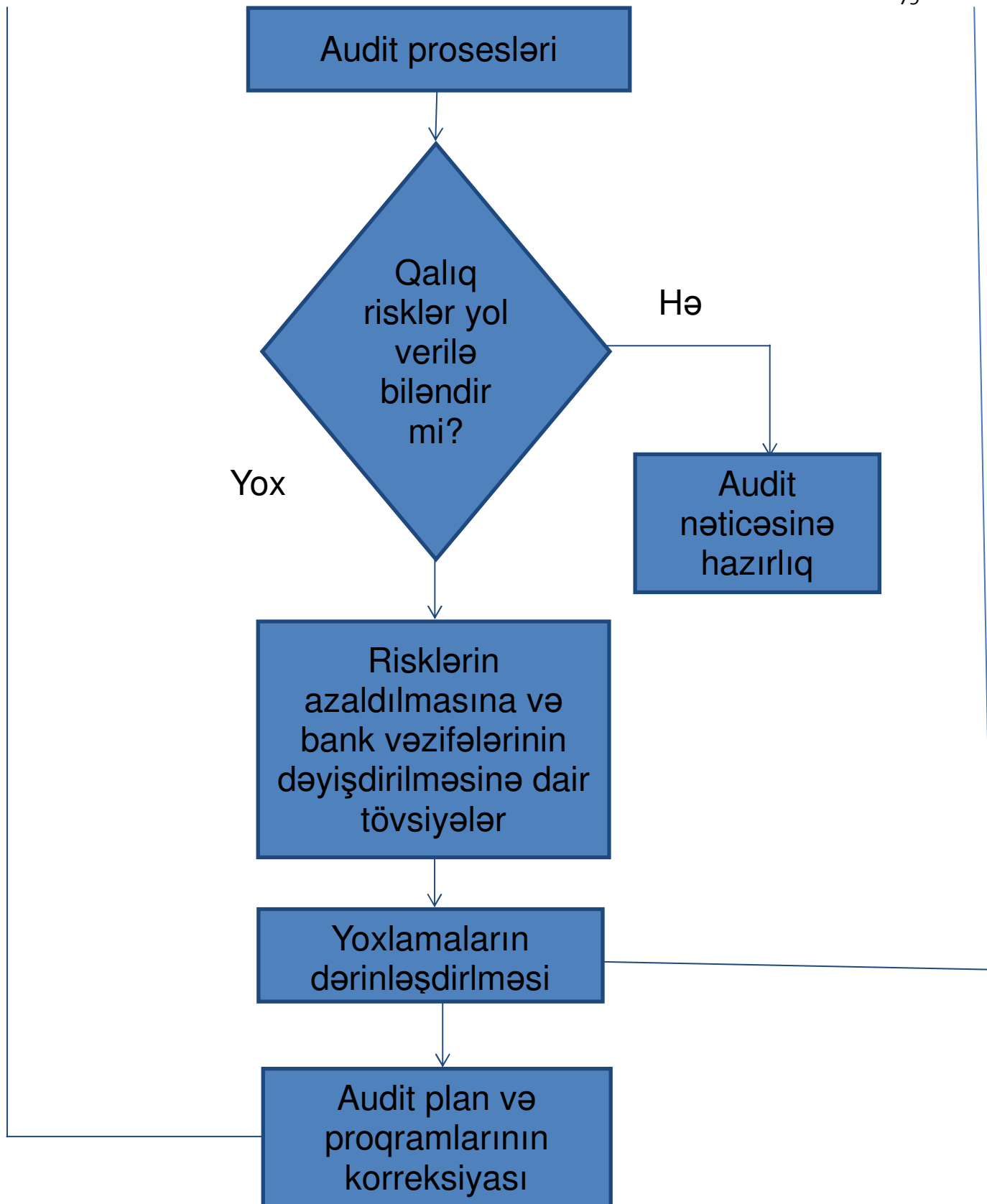
60%-li risk dərəcəsi üzrə kredit portfelində 2013-cü illə müqayisədə 2014-cü ildə müştərilərə verilən kreditlər və lizinqlərin cəmi 0,69% artaraq 0,76%; özəl hüquqi şəxslərə verilən kreditlər və lizinqlərin cəmi 0,01%; fiziki şəxslərə verilən kreditlər və lizinqlərin cəmi 1,43% artaraq 1,44% olmuşdur.

100%-li risk dərəcəsi üzrə kredit portfelində 2013-cü illə müqayisədə 2014-cü ildə müştərilərə verilən kreditlər və lizinqlərin cəmi 0,15% artaraq 0,18%;

sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərə verilən kreditlər və lizinqlərin cəmi 0,036% artaraq 0,04%; fiziki şəxslərə verilən kreditlər və lizinqlərin cəmi 0,11% artaraq 0,14% olmuşdur.

Onu da qeyd etmək istərdim ki, risklərin idarə edilməsinin effektivliyi üçün daxili nəzarət sisteminin davamlılığı zəruridir. Buna görə də mən Bazəl komitəsinin COSO modeli əsasında daxili risklərin qiymətləndirilməsi alqoritmini öz dissertasiyamda qeyd etmək istərdim. Çünki bu alqoritm banklarda bütün balans və balansdan kənar aktivlər üçün daxili nəzarət sisteminin adekvatlığını qiymətləndirir.

Daxili risklərin qiymətləndirilməsi alqoritmi

Mənbə: Bazel Komitəsi

Bazel Komitəsinin tövsiyəsi əsasında Azərbaycan bankları da bu alqoritmdən istifadə edirlər. Risklərin qiymətləndirilməsi alqoritminin qurulması mühüm məsələlərdəndir. Çünki bu alqoritm əsasında banklar riskləri

müəyyənləşdirə və onlara nəzarət edərək mövcud riskləri mənfi nəticələrə gətirib çıxarmamasını, yəni mənfəət itkisinə səbəb olmasının qarşısını ala bilirlər.

3.3 Bank aktivlərinin qiymətləndirilməsində analitik metodlardan istifadənin zəruriliyi (RiscMetris, Parametric RmD).

Bank aktivlərinin qiymətləndirilməsində müxtəlif metodlardan istifadə edilir. Bununla yanaşı aktivləri kəmiyyətini dəqiqliklə ölçmək üçün bəzi ümumi metodlar mövcuddur. Bu metodlara aşağıdakılar daxildir:

1. Analitik metodlar;
2. Statistik metodlar;

Statistik metodların mahiyyəti əvvəlki dövrün statistik məlumatları əsasında itkilərin yaranması ehtimalını müəyyənləşdirməkdən və risk əmsallarının yaradılmasından və s. ibarətdir. Bu metod hadisələrin inkişafının müxtəlif variantlarını təhlil etməyə və qiymətləndirməyə, habelə vahid yanaşma çərçivəsində keçmişə aid məlumatlar əsasında müxtəlif amilləri nəzərə almağa imkan verir. Beləliklə, statistik metodlara mövcud hadisələrin ehtimal qiymətləndirilməsini, qərar ağaclarını, risklərin imitasional modelləşdirilməsini aid etmək olar.

Analitik metodlar riyazi modellər əsasında aktivlərin qiymətləndirilməsinə imkan verir. Analitik metodların əsas çatışmayan cəhəti insan amilinin, yəni ekspertin təsirinin böyük olmasıdır. Belə ki, bu metodlar nisbətən sabit sahələrdə istifadə etmək üçündür. Analitik metodlara isə RmD, RiscMetris metodları aiddir.

Mənim dissertasiya işimin üçüncü fəslin üçüncü sualı məhz “aktivlərin qiymətləndirilməsinin analitik metodları” olduğu üçün analitik metodlarda geniş bəhs etdib bu metodların təhlilini aparacam.

Bank Nəzarəti üzrə Bazel komitəsi tərəfindən 1996-cu ildə irəli sürülmüş kapital tələbi standartlarına əsasən bazar risklərini idarə etmək üçün bir sıra analitik metodlar nəzərdə tutulmuşdur. Bu metodlardan biri kimi RmD-ni göstərmək olar. RmD müəyyən əminlik səviyyəsində gözlənilməyən riskləri qarşılamağa və birbaşa kapital buferini ölçməyə imkan verir [76].

RmD metodu maliyyə institutları tərəfindən bazar riskini hesablamaq üçün geniş şəkildə istifadə olunur. RmD bazar amillərinin yaranması ilə əlaqədar olaraq onların dəyişiklikləri dəyərinin bütün imkanları ilə bağlı olan ehtimallarının paylanmasıdır. Bundan başqa, RmD metodologiyasında analitik metoda aid olan həssasılığın təhlilində də istifadə olunur. RmD müəyyən bir zaman intervalında bankda aktivlər və öhdəliklər üzrə itkinin maksimal məbləğini hesablamaq üçün istifadə olunur. Bundan başqa RmD bankların sahib olduqları uzun və ya qısa valyuta mövqelərindən asılıdır.

Riskə Məruz Dəyər qeyri-peşəkarlar tərəfindən də asanlıqla başa düşüləndir. Bu səbəbdən, RmD firma daxili, eyni zamanda firma və əlaqəli şəxslər (nəzarətədiçi orqanlar, səhmdarlar, dövlət və s.) arasında kommunikasiyanı sadələşdirir. Bundan başqa, RmD motodu sadəcə bazar riski deyil, həm də digər risklərin (kredit riski, əməliyyat riski və s.) hesablanmasında istifadə oluna bilər.

Azərbaycan Mərkəzi Bankının “Banklarda risklərin idarə olunması haqqında qaydalar”ına əsasən: “Riskə Məruz Dəyər müəyyən müddət ərzində, əvvəlcədən müəyyən edilmiş etibarlılıq dərəcəsi ilə ehtimal olunan zərərin maksimum məbləği” kimi müəyyən edilir. Digər sözlə desək, RmD verilmiş zaman müddətində ən pis zərər göstərir ki, faktiki zərərin bu zərərdən böyük olması ehtimalı aşağıdır [76, 106]. Məsələn, əgər hesablamalar nəticəsində 99% ehtimal səviyyəsində 1000 manatlıq aktivin bir günlük riskə məruz dəyəri 12 manat olmuşdursa, bu, bazar konyukturunun meylinin saxlanması şərti ilə aşağıdakı mənaya gəlir:

- ✓ Gələcək 1 gün ərzində bizim 12 manatadək zərər etmə ehtimalımız 99%-ə bərabərdir;
- ✓ Gələcək günlər ərzində bizim zərərimizin 12 manatdan çox olma ehtimalı 1%-dir;
- ✓ 12 manatdan çox olan zərər gələcək 100 gün ərzində yalnız bir dəfə baş verə bilər.

Ümumilikdə, RMD hesablanmasını aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar [76]:

- ✓ Portfelin cari mövqeyinin (dəyərinin) müəyyənləşdirilməsi;
- ✓ Mövqeyin saxlama müddətinin müəyyənləşdirilməsi (məs. 10 gün və ya 1 ay) – bu müddət ərzində risklərin kəmiyyəti ölçüləcəkdir;
- ✓ Etibarlılıq dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi (məsələn, 99% və ya 95%-lik ehtimal);
- ✓ Risk amilinin dəyişkənliyinin ölçülməsi;
- ✓ Yuxarıda müəyyənləşdirilmiş parametrlər əsasında ən pis halın, yəni RMD-nin ölçülməsi.

Hedriks tədqiqat işində [72] qeyd edir ki, RmD modellərinin ən vacib komponentləri saxlama müddəti və əminlik dərəcəsinin müəyyən edilməsidir. Belə ki, bu komponentlərin seçimi RmD modelinin nəticələrinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Bazel Komitəsi tərəfindən müəyyən edilmiş kəmiyyət meyarları RmD-nin günlük, portfelin saxlanma müddətinin minimum 10 gün, ehtimal səviyyəsinin 99% olmasını, tarixi göstəricilərin 250 iş günündən (yəni 1 ildən) az olmamasını müəyyən edir.

Təcrübədə əminlik dərəcəsi 90-99.9% ehtimal arasında dəyişir və ən geniş istifadə edilənlər 95% və 99%-lik ehtimallardır. AMB-nin tövsiyələrinə əsasən, “istənilən riskə məruz dəyər modeli tətbiq edilərkən, əminlik dərəcəsi kimi minimum olaraq 99% götürülməlidir”. Niderland Mərkəzi Bankına görə isə “düzgün” bir ehtimal səviyyəsi müəyyən etmək çətindir. Belə ki, 95% və 99% ehtimal səviyyəsinin hər birinin öz üstünlükləri vardır. 95%-lik ehtimal ona əsaslanır ki, yüksək məbləğdə zərər hərdən baş verə bilər. Bu ehtimal səviyyəsi hesablanmış RmD nəticələrinin faktiki zərərlərlə müqayisəsinə imkan verir. 99%-lik ehtimal isə yüksək məbləğdə zərərlərin yalnız nadir hallarda baş verə biləcəyinə əsaslanır. Bu əminlik dərəcəsi ilə hesablanmış RmD zərərlərin maksimal həddi kimi qəbul edilməlidir [70].

Riskə məruz dəyərin çoxlu sayda hesablama üsulları mövcuddur, lakin onların hamısı eyni struktura malikdir və hər biri üç əsas mərhələdən ibarətdir:

1. Aktivlərin bazar dəyərinin (mark to market) və ya valyuta məzənnəsinin, kotirovkaların artımının intensivliyinin hesablanması.
2. Aktivlərin gəlirliliyinin, qiymət dəyişkənliyinin, valyuta məzənnəsinin bölüşdürülməsi ehtimalının qiymətləndirilməsi.
3. Etibarlı seçimin edilməsi və onun RmD-ə əhəmiyyətli uyğunluğu.

RmD-in hesablama üsulları arasındakı əsas fərq ikinci mərhələyə necə keçilməsindən, maliyyə alətlərinin, aktivlərin dəyərinin dəyişməsi ehtimalının qiymətləndirilməsində hansı üsuldan istifadə edilməsindən ibarətdir. Belə ki, RmD-in aşağıdakı hesablama üsulları var:

1. Parametrik;
2. Qeyri-parametrik;

Parametrik üsulla qeyri-parametrik üsul arasında əsas fərqləndirici cəhət ondan ibarətdir ki, parametrik üsulda müşahidələrin dəyişmələri barədə paylanmanın düzgün təyin olunması önəmli, qeyri-parametrik üsulda isə paylanmanın yanlış spesifikasiyası önəm daşımır. Beləliklə, parametrik üsula Variasiya-Kovariasiya metodu, qeyri-parametrikə isə Tarixi və Monte Karlo simulyasiyası daxildir.

RmD-in hesablama üsullarının bəzi ortaq və fərqli cəhətləri mövcuddur ki, mən öz dissertasiya işimdə onların müqayisəli təhlilini qeyd etmək istərdim.

Cədvəl 3.6

RmD-in hesablama üsullarının müqayisəsi

	Parametrik RmD	Qeyri- parametrik RmD	
	Variasiya-Kovariasiya metodu	Tarixi simulyasiya	Monte Karlo simulyasiyası
Hesablamanın asanlıığı	Yüksək	Yüksək	Aşağı
Tətbiqin asanlıığı	Yüksək	Yüksək	Aşağı

Yuxarı rəhbərliyə hesabat verimliliyinin asanlıığı	Aşağı	Yüksək	Aşağı
Törəmə məhsulların alış forması asanlıığı	Aşağı	Yüksək	Yüksək
Gözlənilməyən vəziyyətin diqqətə alınması	Aşağı	Aşağı	Yüksək
Məhdudiyyətlər	Tamamilə normal bölgü fərziyyəsinə əsaslanması; Törəmə məhsulların alınmasının əlverişli olmaması; Qeyri-adi bazar hərəkətlərini əhatə etməməsi	Tarixi fakt zəmnində çətinliyin yaşana bilməsi; İstifadə edilən məlumat mərkəzində qeyri-adi qiymət hərəkətlərinin iştirak etməməsi vəziyyətində qeyri-adi hərəkətləri əhatə etməməsi	Modelləşdirmək riskinin yüksək olması; Mürəkkəb hesablamalara yer verilməsi və çətin başa düşülməsi
Üstünlüklər	Xətti gəliri olan portfellərdə yüksək nailiyyət	Konseptual olaraq sadə və aydın olması; Hər cür mövqeyə uyğunlaşa bilməsi	Mürəkkəb mövqələrin ələ alınmasında uğur əldə edilməsi; Xətti olmayan mövqələrin ələ alınmasında uğur əldə edilməsi

Variasiya – Kovariasiya üsulu alqı-satqı portfelinin dəyərinə təsir edən parametrləri müəyyən edir və müəyyən bir ehtimal səviyyəsində meydana gələcək dalğalanmalar əsasında yarana ən yüksək dəyər itkisini hesablanması üçün istifadə edilir. Belə ki, bu üsulun az göstəriciyə ehtiyacı var. Ona portfeldə olan aktivlərin çəkisi, risklər və aktivlər aralarındakı korelasiyalardan başqa yalnız arzulanan etibar səviyyəsindəki əmsal lazımdır. Variasiyanın kvadrat kökü portfelin standart sapması olduğundan portfelin RmD-nin hesablanması üçün sadəcə istənilən etibar səviyyəsinin əmsalını portfelin standart sapmasına vurmaq lazımdır. Bunun nəticəsi olaraq sadə bir statistikaya əsaslanan bir əməliyyatla (portfel riskinin normal paylanması cədvəlindən istənilən etimad səviyyəsinə cavab verən dəyərlə vurulması nəticəsində) portfelin RmD-si hesablanır.

Bu üsulda, həmçinin portfelin əvvəlki gəlir hesabatlarından əldə edilən standart sapma və koreliyasionalardan ibarət olan əsas parametrlər hesablanaraq variasiya - kovariasiya matrisi yaradılır və gələcək risk amillərinin RmD hesablanaraq portfelin gözlənilən itkiləri əldə edilir. Parametrik metodlar portfeldə çoxlu sayda aktivlər olması vəziyyətində belə sürətli bir şəkildə hesablana bilən kimi üstünlüklərə malikdir. Parametrik metodlar Delta Normal və Delta-Qamma metodlarından ibarətdir.

Delta-Normal metodu parametrik Riskə Məruz Dəyərini hesablanmasında tez-tez istifadə edilən üsullardan biridir. Üsulda portfel risk faktorlarının normal paylandığı fərz etməkdədir və portfel riskinin də bu risk amillərinin tərkibi ilə xətti əlaqə içində olduğu qəbul edilməkdədir. Riskmetrics də əsas olaraq bu üsuldən istifadə edir. Parametrik Delta-Normal üsulunda Riskə Məruz Dəyər aşağıdakı düstur ilə hesablanır:

$$RmD = PV \times \sigma \times \sqrt{t} \times Z_{\alpha} \quad /3.4/$$

Burada, PV – portfelin bugünkü dəyəri;

σ – standart sapma (volatillik);

t - əldə saxlanılma müddəti;

Z_α - standart normal paylanma əsasında əminlik dərəcəsi üzrə əmsal;

Yuxarıdakı düstur portfəldə tək bir maliyyə aktivinin investisiya edilməsi vəziyyətindəki RmD dəyərini verir. Portfəldə iki maliyyə aktivinin olması vəziyyətində RmD aşağıdakı kimi hesablanır:

$$RmD = PV \times \sigma_p \times \sqrt{t} \times Z_\alpha \quad /3.5/$$

Burada, portfəldə iki maliyyə aktivinin olması vəziyyətində portfel standart sapması (σ_p) iki fərqli risk amilinin çəkili və korelasiya əmsalları nəzərə alınmaqla aşağıdakı kimi hesablanır:

$$\sigma_p = \sqrt{x_1^2 \sigma_1^2 + x_2^2 \sigma_2^2 + 2x_1 x_2 p_{1,2} \sigma_1 \sigma_2} \quad /3.6/$$

Burada, x_i ($i=1,2$) – maliyyə aktivinin portfəldəki çəkisi;

σ_i ($i=1,2$) – maliyyə aktivinin standart sapması;

$p_{1,2}$ - 1 və 2 maliyyə aktivləri arasındakı korelasiya əmsalıdır.

Əgər portfəldə ikidən artıq aktiv olarsa, bu zaman portfelin standart sapması matrisin köməyi ilə aşağıdakı kimi hesablanır:

$$\sigma_p = \sqrt{x \times C \times x^T} \quad /3.7/$$

Burada, x = hər bir investisiya portfelinin çəksini əks etdirən sütun vektoru;

C – Variasiya – kovariasiya matrisi;

Variasiya – kovariasiya matrisi isə portfəldəki maliyyə aktivlərinin standart sapma və korelasiya matrislərinin köməklili ilə aşağıdakı şəkildə hesablanır:

$$C = \begin{bmatrix} \sigma_1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & \sigma_2 & \dots & 0 \\ 0 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & \dots & \dots & \sigma_n \end{bmatrix} \begin{bmatrix} 1 & p_{12} & \dots & p_{1n} \\ p_{21} & 1 & \dots & p_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ p_{n1} & p_{n2} & \dots & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \sigma_1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & \sigma_2 & \dots & 0 \\ 0 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & \dots & \dots & \sigma_n \end{bmatrix} \quad /3.8/$$

Burada, C – variasiya – kovariasiya matrisi;

σ_i – aktivin standar sapması;

p_{ij} – aktivlər arasındakı korelasiya əmsalıdır.

Portfelin standar sapması hesablandıqdan sonra portfelin RmD aşağıdakı düstur vasitəsilə hesablanmalıdır:

$$RmD_p = PV \times \sqrt{x \times C \times x^T} \times \sqrt{t} \times Z_\alpha \quad /3.9/$$

Portfeldəki maliyyə aktivlərinin çəkili pul dəyəri kimi istifadə edildiyi vəziyyətdə düsturda portfelin dəyəri istifadə edilmir. Belə ki, maliyyə aktivlərinin portfeldəki pullu ölçüsünü göstərən mövqe vektoru P-nin istifadə edilməsi ilə RmD-in düsturu aşağıdakı kimi olar:

$$RmD_p = \sqrt{P \times C \times P^T} \times \sqrt{t} \times Z_\alpha \quad /3.10/$$

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi parametrik RmD hesablaması üçün ikinci metod Delta – Qamma metodudur. Belə ki, Delta-Normal metodu normallıq fərziyyəsi altında xətti gəlir xüsusiyyəti daşıyan geniş miqyaslı portfellərə tətbiq edilə bilmə imkanı yaratmasına baxmayaraq, seçimlər və qurulmuş məhsullar kimi qamma (portfelin vahid dəyərində meydana gələn dəyişikliklərə ikinci dərəcədən həssaslıq) və mürəkkəb portfellərdə uğurlu nəticələr vermir. Delta-Qamma metodu bu nöqsanları ortadan qaldıraraq portfellərdə ikinci dərəcədən həssaslıqları nəzərə almaqda və kvadrat fərziyyəsinə qəbul etməkdədir. Bu üsul ehtiyac duyulan məlumat miqdarının həndəsi olaraq artması səbəbindən praktikada həyata keçirilməsi dolğun nəticələr vermir.

1980-ci illərin sonlarına yaxın, törəmə maliyyə alətlərinin inkişaf etdiyi və yayıldığı şəraitdə, JP Morqan Şirkəti firma daxilində Riskə Məruz Dəyər sistemini qurdu. Modeldə yüzlərlə risk amili var idi və hər risk amilinə nəzərən deltalar hesablanırdı. 1990-cı illərin əvvəlində bir çox maliyyə şirkətləri bir-birindən fərqlənən primitiv daxili risk modellərindən istifadə edirdilər.

Lakin, bu dövrdə investisiya və kommersiya banklarında portfellərin əhəmiyyətli böyüməsi və volatilliyin artması daha mürəkkəb risk monitoru modellərinin qurulmasını zərurətə çevirdi. 1994-ci ildə JP Morqan Şirkəti risk monitor aləti (RiskMetrics) kimi istifadə etdiyi müxtəlif qiymətli kağızlar arasındakı variasiya və kovariasiyaları ictimaiyyətə açıqladı. Bu məlumat ilə hesablanan riski isə RmD adlandırdı. JP Morqanın RiskMetrics xidmətinin əsas töhfəsi variasiya və kovariasiyaları hamı tərəfindən istifadəyə açıq edilməsi idi.

Bu, istənilən şəxs və ya kompaniyanın portfellerindəki RmD-ni hesablamağa şərait yaratdı.

JP Morganın RiskMetrics sistemi parametrik metodun digər növü olan standard-eksponensial çəkili dəyişkən orta (EWMA) əsasında hesablanan RmD-ni daha da inkişaf etdirdi (Berry, 2008 b). Yuxarıda qeyd etdiyim parametrik metoddan fərqli olaraq bu metod tarixi müşahidə periodları arasında volatilliyi nəzərə alır. EWMA əsasında volatillik (varians) aşağıdakı düstur vasitəsilə hesablanır:

$$\sigma_t^2 = \lambda \sigma_{t-1}^2 + (1 - \lambda) r_t^2 \quad /3.11/$$

Burada , σ_t^2 - standart sapma;

λ - “yumşalma (ərimə, decay)” faktoru ($0 < \lambda < 1$);

r_t^2 - parametrlər üzrə dəyişmələr

Burada standart sapma aşağıdakı kimi hesablanır:

$$\sigma_t^2 = [w_1 \dots w_n] \begin{bmatrix} \sigma_{11} & \dots & \sigma_{1n} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ \sigma_{n1} & \dots & \sigma_{nn} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} w_1 \\ \vdots \\ w_n \end{bmatrix} = w' C \quad /3.12/$$

Burada, w – aktivlərin çəkiləri üzrə vektordur, çəkilər uyğun olaraq $w_1, w_2 \dots$

C – varians-kovarians matrisidir. Diaqonal elementləri uyğun olaraq i -ci aktivin variansı;

σ_{ik} – i -ci aktivlə k -cı aktivin kovariansı; ($i=1,2,3,\dots,n$; $k=1,2,3,\dots,n$)

w' – w vektorunun transponirə edilməsi nəticəsində alınmış vektordu.

EWMA modeli vasitəsilə volatilliyin proqnozlaşdırılması ilk dəfə J.P. Morgan tərəfindən istifadə edilmiş və “Risk Metrics” sistemi kimi tanınmışdır. “Risk Metrics” sistemində λ parametrinin qiyməti 0.94 və 0.97 götürülmüşdür. EWMA modelindən istifadə edilən zaman son tarixə olan müşahidələrə daha çox çəki verilməklə əvvəlki dövrün müşahidələri ilə müqayisədə son müşahidələrin daha çox təsirinin olduğu göstərilir.

Eksponensial çəkili dəyişkən orta əsasında parametrik metod əsasında hesablama aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

✓ Parametrlər üzrə dəyişmələr (r_t) hesablanır;

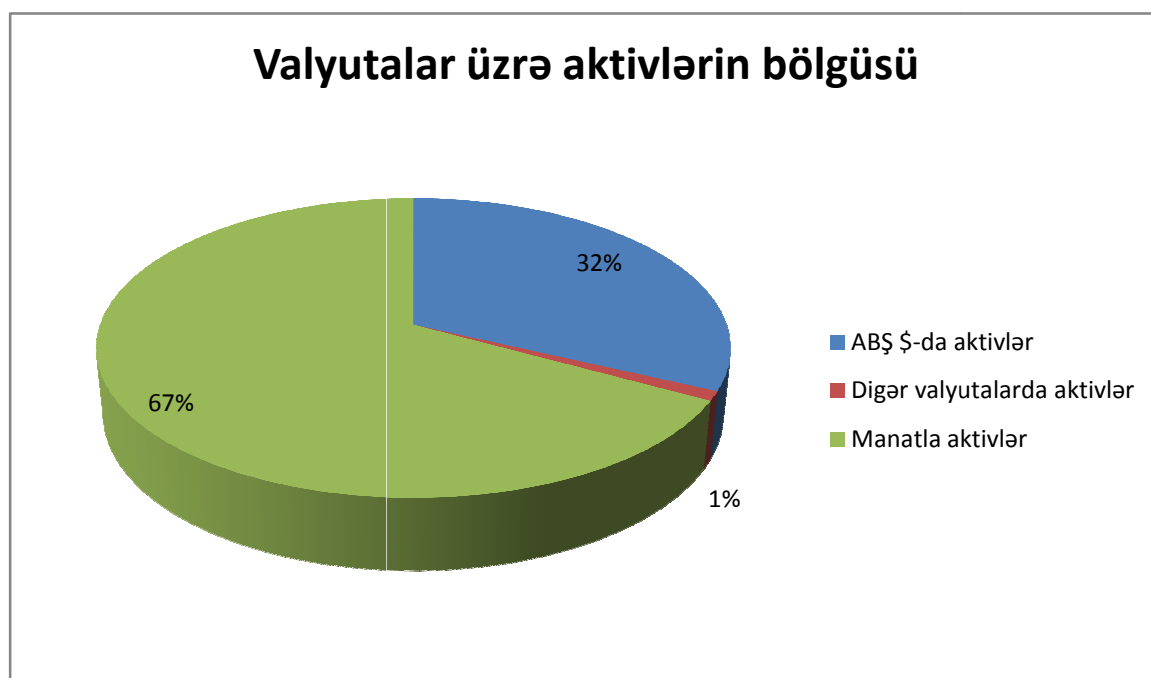

- ✓ Hər bir tarixə eksponensial çəkili dəyişkən orta (EWMA) vasitəsilə standart sapma /3.11/ düsturu ilə hesablanır və son tarixə hesablanmış standart kənarlaşmalar əsasında varians-kovarians matrisi qurulur;
- ✓ Matris əsasında portfel üzrə standart sapma /3.12/ düsturları ilə hesablanır;
- ✓ Üçüncü mərhələdə hesablanmış parametrlər /3.4/ düsturunda yerinə yazılaraq RmD hesablanır, yəni:

$$\text{RmD} = \text{PV} \times \sigma_t^2 \times \sqrt{t} \times Z_\alpha \quad /3.13/$$

Yuxarıda qeyd etdiklərimi ümumiləşdirərək AMB tərəfindən təqdim edilən göstəricilər əsasında bank sektorunun aktivlərin valyutalar üzrə təsnifatını vermək istərdim.

Qrafik /3.1/

Mənbə: AMB

Xarici valyuta mövqelərinin əsas hissəsinin dollarda olması faktına əsaslanaraq bu qrafikdə bankların ancaq dollar mövqeyini götürürəm. Belə ki, 2013-cü il mart ayının sonuna tədqiqat içində istifadə olunan 37 bankın

aktivlərinin 33%-i xarici valyutada olmuşdur. Xarici valyutada olan aktivlərin valyuta strukturuna gəldikdə isə, aktivlərin 95,64%-i ABŞ dollarında, qalan 4,36%-i isə avro, türk lirası, rubl və ingilis funt sterlinqindədir. Bankların xarici valyutada aktivlərinin əsas hissəsini ABŞ dollarında olan aktivlər təşkil etdiyi üçün tədqiqat içində də manatın məhz ABŞ dollarına qarşı məzənnəsinin volatilliyi risk amili kimi götürülmüşdür.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.

Korporativ biznesdə risklərin idarə edilməsi mürəkkəb, çoxcəhətli və olduqca böyük əhəmiyyətə malik anlayışdır. Belə ki, risklərin idarə olunması, onların düzgün qiymətləndirilməsi təkcə korporativ biznes fəaliyyətinin maksimum mənfəət əldə etməsinə deyil, həm də onun optimal şəkildə idarə olunmasını təmin etməyə şərait yaradır.

Onu da qeyd edim ki, iqtisadi ədəbiyyatlarda risk itkilərə gətirib çıxaran ehtimal hadisənin dəyər təzahürü kimi izah olunur. Fikrimcə bu doğrudur, çünki riskin ölçüsü ilə mənfəət arasında birbaşa asılılıq mövcuddur. Belə ki, mənfəət əldə etmək imkanı nə qədər yüksək olarsa, itkilərin yaranması riski də bir o qədər böyük olur. Bundan başqa riskin yaranması real məlumatların konkret vaxtda vəziyyətə verilən qiymətə uyğun gəlməməsi səbəbindən baş verir.

Tədqiqat apardığım dissertasiya işində risklərin idarə olunması və qiymətləndirilməsini təkcə nəzəri hissəsini qeyd etməmişəm, həm də bu mövzunun təcrubi olaraq müəyyən qədər araşdırmışam. Yəni, risk anlayışına, onun idarə edilməsinə və qiymətləndirilməsinə müxtəlif aspektlərdən yanaşaraq bank və qeyri-bank sektorunu tədqiq etmişəm.

Apardığım tədqiqatın yekunu olaraq nəticələr əldə edilmişdir ki, bu nəticələrə aşağıdakılar aiddir:

1. Ölkəmizdə AMB-nin beynəlxalq təşkilat və komitələrin tövsiyələrinə uyğun normativ hüquqi aktlar tərtib etməsinə baxmayaraq korporativ biznes sahəsində İEÖ-lə müqayisədə böyük fərqlərin mövcudluğu;
2. Təşkilati hüquqi formaya görə korporativ strukturların bəziləri müxtəlif adla adlandırılsa da, məzmun etibarı ilə eyni funksiyaları yerinə yetirmələri;
3. Risklərin idarə edilməsi metodologiyasının təkcə normativ hüquqi sənədlər əsasında deyil, həm də hər bir bankın öz fəaliyyət xüsusiyyətlərinə uyğun hazırlanmalı olduğu;
4. İdarə etmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində reyting və monitoring sistemini həyata keçirən yerli şirkətlər olmaması;

5. Reyting və monitoring sistemi korporativ biznes fəaliyyətini həyata keçirənlər üçün əlavə xərcləri yaratması;
6. Ölkəmizdə korporativ idarəetmə sahəsində tam dolğun informasiyalar təqdim edilmədiyindən reyting və monitoring sistemlərinin bir o qədər yüksək nəticə verməməsi;
7. Beynəlxalq təşkilat və komitələrin tövsiyələrinin AMB tərəfindən nəzərə alınaraq bankların istifadəsinə verilərək onların inkişaf etdirilməsi;
8. Nəzarət sisteminin düzgün qurulması əsasında təhlükələrin dəf edildiyi, itkiləri qarşısının alındığı;
9. Bundan başqa, Mərkəzi Bank xarici təcrübəni daim izlədiyi, həmin təcrübəni ölkəmizin real vəziyyətinə uyğun olaraq tətbiq etmək üçün tədbirlər gördüyü və qisməndə olsa ölkəmizdə mövcud olan problemləri aradan qaldırmağa çalışması;
10. Biznes strategiyasının effektivliyini təmin etmək üçün nəzarətin olduqca vacib olduğu, nəzarət əsasında təhlükələrin dəf edildiyi, itkilərin qarşısının alınması.

Tədqiqat əsasında əldə etdiyim nəticələr əsasında aşağıdakı təklifləri vermək istərdim:

- Ölkəmizdə korporativ biznes sahəsində mövcud olan çatışmazlıqları dəf etmək üçün peşəkar, beynəlxalq təcrübəni mənimsəmiş və ölkəmizin reallıqlarını təhlil edərək beynəlxalq təcrübəni ölkəmizə uyğunlaşdırmağı bacaran mütəxəssislərin hazırlanması;
- Korporativ idarə etmənin səmərəliliyini qiymətləndirilməsinin reyting və monitoring sistemini həyata keçirə bilən xarici təcrübəni mənimsəmiş və ölkəmizin reallıqlarına uyğun bu sistemi həyata keçirən yerli şirkətlərin yaradılması;
- Ölkəmizə uyğun effektiv idarə etmə sisteminin qurulması.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının “Bank kapitalının və onun adekvatlılığının hesablanması Qaydaları” haqqında normativ sənədi. Bakı 2012.
2. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının “Banklarda korporativ idarəetmə standartları” haqqında normativ sənədi. Bakı 2013.
3. Azərbaycan Mərkəzi Bankının “Risklərin İdarə Edilməsi Standartı”
4. Azərbaycan Mərkəzi Bankının “2011-2014-cü illər üçün strateji planı” Bakı 2011.
5. Banklarda risklərin idarə olunması haqqında Qaydalar. Bakı 2013.
6. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı 2004.
7. Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı 2009.
8. Xanhüseyn Kazımlı, İbrahim Quliyev “İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi”. Dərs vəsaiti. Bakı “İqtisadiyyat Universiteti” – 2011.
9. Kredit İttifaqları haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı 2000.
10. Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı 2007.
11. Bağırov M.M. Bank və bank əməliyyatları. Bakı (Ali məktəblər üçün dərslik) 2003
12. Z. Məmmədov. Pul, kredit və banklar (Dərslik). Bakı. 2006
13. Bəşirov R.A. Bank işi. Bakı. 2007
14. Əsgərova R. Pul, kredit və banklar. Bakı.2007
15. Özgür Eser “Piyasa risk ölçümü olaraq Riske Maruz Değer ve hisse senedi portföyleri için bir uygulama” İstanbul 2010
16. Alkin, Emre, Tuğrul Savaş ve Vedat Akman. Bankalarda Risk Yönetimine Giriş.İstanbul: Çetin Matbaacılık, 2001.

17. Aydın, Aydan. “Sermaye Yeterliliği ve VaR: Value At Risk”, Türkiye Bankalar Birliği Bankacılık ve Araştırma Grubu. 15 Aralık 2010.
18. BDDK. “Risk Ölçüm Modelleri ile Piyasa Riskinin Hesaplanması ve Risk Ölçüm Modellerinin Değerlendirilmesi”.2006.
19. Bolak, Mehmet. Sermaye Piyasası, Menkul Kıymetler ve Portföy Analizi. 4. Baskı.İstanbul: Beta, 2001.
20. Bolgün, K. Evren ve M. Barış Akçay. Risk Yönetimi: Gelişmekte Olan Türk FinansPiyasasında Entegre Risk Ölçüm ve Yönetim Uygulamaları. 2. Baskı. İstanbul:Scala Yayıncılık, 2005.
21. Candan, Hasan ve Dr. Alper Özün. Bankalarda Risk Yönetimi ve Basel II.1. Baskı,İstanbul : Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006.
22. Ceylan, Ali ve Turhan Korkmaz. Borsada Uygulamalı Portföy Yönetimi. 3. Baskı.Bursa: Ekin Kitabevi, 1998.
23. Duman Mustafa. “Bankacılık Sektöründe Finansal Riskin Ölçülmesi ve Gözetiminde Yeni Bir Yaklaşım: Value At Risk Metodolojisi”. Bankacılar Dergisi. No:32, Mart 2000, s.28.
24. Gökgöz, Elif. Riske Maruz Değer (VaR) ve Portföy Optimizasyonu. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No.190, 2006.
25. Базель II: документы и комментарии (2007) М.: Бизнес и банки.
26. Галанов В.А, (2012). Рынок ценных бумаг. Учебник. Москва: ИНФРА-М-378 с.
27. Управление деятельностью коммерческого банка (Банковский менеджмент):учебник (под ред. О.И.Лаврушина. (2002). Москва: Юристь.
28. Шермет А.Д., Николаева О.Е., Полякова С.И. (2005). Управленческий учет: Учебник /под ред. А.Д.Шермета. Москва: ФБК-ПРЕСС.
29. Подходы к оценке системы управления рисками в банках (международный опыт) Т.Ю.Морозова, к.э.н., доцент кафедры

- «Экономика и антикризисное управление» (2007). Вестник финансовой академии при Правительстве Российской Федерации №5 (стр. 20).
30. Банковское дело. Справочное пособие под редакцией Ю.А.Бабичевой, 1994 г.
  31. Банковское право, Л.Г. Ефимова, издательство “Бек”, Москва, 1994 г.
  32. Современный коммерческий банк. В.М.Усоскин, Москва, ИПЦ “Вазар-Ферро” 1994 г.
  33. Учетная политика и кредитный анализ предприятия. Ю.С.Масленченков, В.А.Команов, Банковский журнал, № 4-1995 г.
  34. Хохлов Н.В. Управление риском. М.: ЮНИТИ, 2001.
  35. Абчук В.А. Риски в бизнесе, менеджменте и маркетинге. СПб.: Изд-во Михайлова, 2006.
  36. Бартон Т. и др. Комплексный подход к риск-менеджменту: стоит ли этим заниматься. М.: Изд. дом «Вильямс», 2003.
  37. Бернштейн П. Против богов. Укрощение риска. М.: Олимп-Бизнес, 2000.
  38. Кабушкин С.Н. Управление банковским кредитным риском. М.: Новое знание, 2004.
  39. Никитина Т.В. Страхование коммерческих и финансовых рисков. СПб.: Питер, 2002.
  40. Пикфорд Дж. Управление рисками. М.: Вершина, 2004
  41. Рэдхел К., Хьюз С. Управление финансовыми рисками (пер. с англ.). М., 1996.
  42. Халл Дж. К. Опционы, фьючерсы и другие производные финансовые инструменты. 6-е издание. Вильямс, 2008.
  43. Холмс Э. Риск-менеджмент. М.: Эксмо, 2007.
  44. Шоломицкий А.Г. Теория риска. Выбор при неопределенности и моделировании риска. М.: Изд. ГУ-ВШЭ, 2005.

45. Горев И.Е., Дубовицкая Е.А., Козлов Р.А. «Система корпоративного управления в холдингах» - «Журнал для акционеров» – 2003. – № 12 – 0.4 п.л. (лично автора – 0.15 п.л.).
46. Дубовицкая Е.А., Шульц Е.Б. «Новое в снижении рисков корпоративного управления», Журнал «Акционерное общество» – 2005. - № 1 (14) – 0.4 п.л. (лично автора – 0.2 п.л.).
47. Дубовицкая Е. «Корпоративное управление в холдингах», Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета – 2005. – Вестник №3 – 0.5 п.л.
48. Дубовицкая Е.А., Власова С.Г. «Говорим на языке инвесторов», Журнал «Управление компанией»- июль 2006 - №07 (62) – 0.5 п.л. (лично автора – 0.25 п.л.).
49. «Корпоративное управление», М: ГУ-ВШЭ, Октябрь 2006 – 1.5 п.л.
50. Дубовицкая Е.А. «Что такое энергокапитализация?», Журнал «Рынок ценных бумаг» - июль 2007 - №12 (339) – 0.5 п.л.
51. Дубовицкая Е., Марушкевич Е. «Что ждет инвесторов после ликвидации РАО ЕЭС?», журнал «Энергорынок» - №6 (47), 2008 – 0.5 п.л. (лично автора – 0.25 п.л.).
52. Дубовицкая Е., Марушкевич Е. «Энергореформа: Риски для миноритариев», Газета «Ведомости» - №102 (2124), 05.06.2008) – 0.2 п.л. (лично автора – 0.1 п.л.).
53. Elena Dubovitskaya, Ekaterina Marushkevich, Dan Konigsburg «Why Russia's Power Sector Restructuring Presents Governance And Minority Shareholder Risks» - Credit Week – June 2008 – 1.0 п.л. (лично автора – 0.5 п.л.).
54. Дубовицкая Е.А. «Риски корпоративного управления», Международный журнал «Проблемы теории и практики управления» - №12, декабрь 2007 г. – 0.5 п.л.

55. Дементьева А.Г. Рейтинги корпоративного управления — ориентир для принятия инвестиционных решений. Научный общественно просветительский журнал «Инициативы XXI века». – 2009. - №3.
56. Методика Национального рейтинга корпоративного управления консорциума Российского института директоров и рейтингового агентства «Эксперт РА». - 2005.
57. Петрова Н.А. Методическое обеспечение оценки эффективности корпоративного управления. Электронный научный журнал «Управление экономическими системами». - 2012. - №4.
58. В. И. Павлов, Ф. И. Бескиеръ, О. А. Мышко Менеджмент корпорации и корпоративное управление СПб.: Гуманистика, 2006.
59. Jorion Ph. Financial Risk Manager Handbook. 2nd Edition. GARP, Wiley, 2003.
60. Fraser J., and B.J. Simkins. Enterprise risk management. Wiley, 2010.
61. BIS. “Basel Committee on Banking and Supervision; History of Basel Committee and Its Membership”. 2007.
62. BCBS. (2011). Basel III: Enhancing risk coverage.
63. BCBS. (2005). International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards. BIS.
64. BCBS. (1996). Market Risk Amendment.
65. Becker, L. (2013). Basel Committee has work out on interest rate risk charge. Risk magazine.
66. Berry, R. (2008 a). Value-at-Risk: an overview of analytical VaR. *Investment Analytics and Consulting* .
67. Dowd, Kevin. An Introduction Market Risk Measurement. West Sussex: John Wiley & Sons, Ltd, 2002.
68. Dowd, Kewin. Beyond Value At Risk : The new Science of Risk Management. 1.Ed. Chichester : John Wiley & Sons Ltd., 1998.

69. Blacha, A. (2009). *Advanced Scenario Generation for Historical Value-at Risk Calculations: Empirical Analysis on Equity Options*. Quantitative Analytics Team ING CMRM TRading.
70. Danmark's Nationalbank. (2004). Financial Management at Danmarks Nationalbank.
71. EBA. (2012). EBA Guidelines on Stressed Value at Risk.
72. Hendricks, D. (1996). Evaluation of Value-at-Risk Models Using Historical Data. *FRBNY Economic Policy Review* , Vol. 2 (No. 1), 39-70.
73. Holton, G. A. (2002). *History of Value at Risk: 1922-1988*. Econpapers. Working Paper.
74. Jorion, P. (2000). *Value at Risk*. McGraw-Hill.
75. OENB, & FMA. (2008). Guidelines on Managing Interest Rate Risk in The Banking Book.
76. JP Morgan, “Risk Metrics : Technical Document”, 4 th ed., New York, 1996
77. www.riskmetrisc.com
78. www.bis.com
79. www.cyberleninka.ru
80. www.raexpert.ru
81. www.rid.ru
82. www.bsu.by
83. www.unibank.az
84. www.bankofbaku.com
85. www.atabank.com
86. www.azerturk.com
87. www.agbank.az
88. www.expressbank.az

ANNOTASIYA

Korporativ biznesdə risklərin idarə olunması haqqında biliklərin əldə olunması nəticəsində bir sıra korporativ biznes problemlərini həll etmək mümkündür. Tədqiqat əsasında risklərin idarə olunması və qiymətləndirilməsi sahəsində mövcud olan proseslərlə tanışlıqdan sonra korporativ biznes sahəsində risklərin idarə edilməsi, həmçinin onlara nəzarət edilməsi vacib məsələ olduğu bird aha sübut olunur. Belə ki, korporativ biznes sahəsində riskləri tamamilə dəf etmək mümkün deyil. Lakin onlara nəzarət edərək azaltmaq mümkündür. Belə ki, bu da korporativ idarəetmə sahəsində səmərəliliyin təmin edilməsi deməkdir.

Ümumiyyətlə, bu tədqiqatın məqsədi risklərin müəyyən edilməsi, mövcud riskləri təhlil edərək onların azaldılması yollarının tapılması, o cümlədən korporativ biznes fəaliyyətindən risklərə nəzarət əsasında maksimum mənfəətin əldə edilməsi aiddir.

АННОТАЦИЯ

С помощью приобретения знаний в корпоративном бизнесе управление рисками формируется способность решения многих проблем корпоративного бизнеса. На основе исследований после ознакомления с процессами существующих в области оценки и управления рисками, еще раз свидетельствует о важности корпоративного бизнеса в области управления рисками, а также контроль за их. Так, совершенно невозможно ликвидировать риски в сфере корпоративного бизнеса. Однако им контроль, можно сократить. Так что, это означает обеспечение эффективности в сфере корпоративного управления.

В целом, данного исследования для определения рисков, найти пути сокращения существующие рисков на основе анализа, в том числе чтобы

получить максимальную прибыль на основании контроля корпоративного риска в деятельности корпоративного бизнеса.

Summary

As your knowledge of risk management in corporate business can be solved some corporate business problems. Research based on risk management and assessment of risk management and control on the important issue is further evidence that corporate business after getting acquainted with the processes that exist in the field. So, it is impossible to repel the corporate business risks completely. But it is possible to reduce and control. So, it means ensuring efficiency in corporate governance.

In general, the purpose of this research, determination of risk, risk analysis, risk control activities based on the maximum profit, include finding ways to reduce them, including corporate business.